

ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама
Београд, септембар-децембар 2014,
година VIII, број 28-29

Прича,

први и једини часопис за причу и приче о причама
Београд, септембар-децембар 2014, година VIII,
број 28-29

Издавач

Књижевно друштво „Свети Сава“
Београд, улица Гандијева 167–177

За Издавача

Живко Николић

Главни уредник

Слободан Стојадиновић

Одговорни уредник

Славољуб Марковић

Заступник Приче

Др Малиша Станојевић

Дизајн

Драган Цоха

Часопис **Прича** излази четири пута годишње

Тираж – 300

Штампа „Горапрес“ – Београд

Корице: Вукашин Миловић

Наслована: *Генезиц* 65x65 cm, 2014. год. комбинована
техника, гвожђе-месинг.

Полеђина: *Глава 4*, 2008.год. x40.cm. ковано и варено
гвожђе.

П П П П П П П Р Р Р Р Р Р Р И И Ч Ч А
П П Р Р И И И Ч Ч А А А
П П Р Р Р Р Р Р Р И И И Ч Ч Ч Ч Ч Ч А А А
П П Р И И И Ч А А А
П П Р И И И Ч А А А А А А А А
П П Р И И Ч А А А А А А А А

ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама

Српска прича XX века
(Осма свеска)

Београд, септембар-децембар 2014,
година VIII, број 28-29

Садржај:

Јанко Веселиновић, Мали певач	7
Јанко Веселиновић, Пустињац	21
Славица Гароња Радованац	
Приповетке Јанка Веселиновића – Од фолклорне матрице до високог артизма	35
Милош Ћирковић, Троје	45
Милош Ћирковић, Импровизатор	53
Милош Ћирковић, У шуми Н-ског манастира	61
Милош Ћирковић, Стари Карловић	69
Станиша Војиновић, Заборављене скице Милоша Ћирковића	79
Милутин Јовановић, Четно девојче	83
Милутин Јовановић, Драгић	97
Ненад Ивановић, Прикривени натурализам Милутина Јовановића	107
Мара Ђорђевић-Малагурска, Вита Ђанина	113
Марко Недић, Приповетка из буњевачког живота	
Вита Ђанина Маре Ђорђевић Малагурске	155
Емил С. Петровић, Осмех	167
Емил С. Петровић, Наша цвећарка	171
Емил С. Петровић, Шегрт	175
Емил С. Петровић, Сенка и светлост	179
Мићо Цвијетић, Умјетнички израз разочарења и клонућа	183
Мићо Цвијетић, Емил С., Накнадно дописано	191
Смиља Ђаковић, Ујак Аксентије	195
Смиља Ђаковић, Безвлашће	219
Зорица Хацић Белешка о заборављеној	
Смиљи Ђаковић и њеним причама	231
О писцима	239

Јанко Веселиновић

МАЛИ ПЕВАЧ

Ишао у Шабац, ишао из Шапца – увек у Лесци чујем песму. Глас танак, мек, пријатан, па опет довољно јак; а песма како кад: некад девојачка, некад мушка, а некад и она што је Цигани певају. Али, ма коју песму тај глас певао, свака је правилно и лепо изведена... Питао сам се: ко ли то пева?... Да ли је девојка? Није. Никад сеоска девојка неће запевати песме што је Цигани певају; а детињем је гласу опет немогуће да сваку песму правилно изведе; бар сеоској деци то је немогуће, јер се она ретко – или никад – вежбају у певању... Зато сам желео да видим славуја...

И даде ми се прилика!

Једног јесењег дана, пред вече, враћао сам се из Шапца. Пут беше сув, време лепо; птичице певају по џбуновима, а лишће шушташе на дрвећу. Ја пустим коњу узду, па се нешто замислио... Уједаред неко викну:

– О, чича!

Ја се окретох... За мојим леђима – јер га већ бејех прошао – стајаше дечко, па се смеши на ме. Ја окретох коња и вратих се.

Има лица која заволимо чим их опазимо. Одмах нас нешто веже за њих, па да нам је да нас она прате кроз цео живот и да никад другог лица не угледамо... У свако доба мило нам је да их сретнемо: мила су нам у пролеће, јер су и сама – пролеће; мила су нам у лето, јер нас дах њихов разблажује као пролећни ветрић; мила су нам у јесен, јер свежина лица њихова оживљава клонулу природу; мила су нам у зиму, јер благе очи њихове сјаје као пролећно сунце...

Такво је било лице у овога дечка.

Свиона плава косица, ведро чело, благе, плаве очи, румени обрашчићи, меснат носић, набубрела усница вечито

насмејана, оретки и крупни зубићи, пуна снага... Кад би га ставио поред других лица, био би то што је оаза у пустињи, или боље: са његовом исцепаном шубаром, искрпљеним кошуљицама, великим мушким опанцима изгледао је као анђелак коме је бог одузео крила, па га послао на земљу да људе куша...

– Јеси л' ме ти звао? – упитам.

– Ја!

– А чији си ти?

– Илинчин. – Које Илинке?

– Ђурине... Тата је умро има две године.

– Па шта радиш ту?

– Чувам газда-Игњатове свиње.

– Шта, ти служиш?

– Ја!

– А колико ти је година?

– Наја вели да сам узео девету од Огњене Марије.

– Пошто га служиш?

– Рубљу месечно. И рек'о је да ће ми купити кожу' и шубару и опанке кад дође зима.

– Имаш ли још кога, осем матере?

– Имам Степана и Стоју и малу Анђу. Кад дођем увече кући, па кад викнем: „Оди, Анђо, браћи! – а она шепа, шепа, па мени у крило. Не знаш како ме воли!

– А како је теби име?

– Милић.

– Је л' оно ти певаш?

– Ја!

Ја се маших у бисаге и извадих четири земичке.

– На ово па понеси кући; ево и теби једна.

Он поскочи.

– Ти баш идеш из Шапца? – упита ме.

– Јест, из Шапца.

– Шта се тамо ради?

На ово чудно питање ја одговорих:

– Купује се, продаје се.

– А шта се продаје? – упита он радознало.

- Свашта.
- А има ли свирала?
- Има.
- Па што ниси купио једну?
- Нисам знао да ћу тебе видети – рекох.
- А хоћеш ли купити други пут?
- Хоћу, чим одем у Шабац.
- А кад ћеш ићи?
- Па скоро ћу.
- Молим те купи једну!
- Добро. А како ћу те наћи?
- Само ме викни.
- Е, добро!

Не могу описати оне радости које сину из његових очица. Хтео ме је загрлити.

- Сад збогом, Милићу!
- Е, збогом пош'о!

Дарнух коња и пођох. Он гледаше за мном. Кад се осврнух он викну:

- Чича, немој заборавити!
- Нећу – рекох ја.

Кад бејаш на савијутку чух песму:

Што ћу, мајко, заспало ми драго
 У ливади, трави некошеној;
 Хоћу л' ићи драго да пробудим?
 Иди, кћери, ал' се одмах врати,
 Јер су људи свакојаке ћуди:
 Па ће рећи да је свашта било!

Још сам чуо глас, али речи нисам могао разабрати.

После десет дана одем у Шабац. Готово сам био заборавио на обећање, и да не смотрих пред једним дућаном неколико свирала, не бих се сетио. Узмем једну.

Још при уласку у шуму чујем песму Милићеву. Викнем га. Он се појави иза грма.

– ‘Оди овамо! – зовнух га.
 – А!... ти си!
 – Ја сам.
 – Јес’ купио свиралу?
 – Јесам.
 Очице му засијаше.
 – Славе ти, јеси ли?
 – Јесам.
 – Па где је?
 – Ево је – рекох и извадих је из бисага.
 Он поче поигравати.
 – Кажем ја наји: „Неће чича преварити!“... А она вели да си ти учитељ. Је ли?
 – Јесам. Него умеш ли ти свирати?
 – Помало. Учио је мене Степа чича-Игњатов. У њега је, знаш, велика свирала.
 Узео свиралу и поче свирати „Ваљевчицу“, али невешто. Кад одујми, рече:
 – Нисам баш вичан добро, али изучићу.
 – Кажи ти мени, Милићу, где си изучио оне песме?
 – Није то мени тешко! Кад дођем увече кући, наја све мени показује. А ја свештим зачас!... Него, што наја зна песама... их!... Кад дође, болан, па запева како су браћа имала сеју јединицу, па се иженили, а оној једној било криво што браћа тако воле сестру, па, помисли, болан, заклала своје дете!... Е... ја би’ је убио!... Ал’ само да ти чујеш кад то наја запева!... Ја све плачем.
 – Тебе, дакле, наја учи?
 – И наја и ‘нако... Научим ја чим чујем... Дођу, знаш, Цигани, па певају, а ја само станем па слушавам... Па и ‘нако, дођу увече људи код чича-Игњата, па певају уз гусле. Све ја то научим...
 – Па певаш после у шуми? – прекидох га ја.
 – И у шуми и... свуда! Куд год идем ја певам. Ал’ овде у шуми најлепше.
 – Е?

– Ја!
– А зашто?
– Отпевају ми виле!
– Ама не може бити?
– Славе ми!
– Како то?
– Ето како! Одем ја тамо Точуру (бунару што је у шуми)
па запевам, а оне ми отпевају.
– А како ти отпевају?
– Певају оно што и ја. – Ја... Први пут сам се и сам зачу-
дио. Попнем се на један пањ да мамнем свиње. Таман ја
викнем: „пајс!“ а истом ти неко отуд: „пајс!“ Ја помислим
неко мами свиње ка’ и ја, па викнем: „еј!“ а оно мени „еј!“
Чудим се ја ко ће то бити. Викнем опет: „еј ти!“, а оно ме-
ни: „еј ти!“ Ја се насмејем – и оно запева. Ја сам одма’ по-
мислио да је вила.
– Па јеси ли причао наји то?
– Јок!
– А што?
– Причала је она да виле носе децу, па нисам ‘тео да је
плашим.
– А јеси ли видео кадгод вилу?
– Јок! Ето баш сам тамо једнако, па, да ви’ш, имам ја та-
мо и своју колибицу, па нисам видео никад виле.
– А би ли волео да је видиш?
– Би’. Ал’ да ми је да оне мене не виде.
– А што?
– Не би ми било добро – ето што!
Нисам хтео да га будим из тога сна. И ја сам најсрећни-
ји био кад сам те снове сањао.
– Е, Милићу, ја морам да идем, него ево ти опет колача
па понеси кући.
– Е, брате, – рече он, – не знаш како сам се онда слатко
насмеј’о. Донесем ја колаче кући па зовнем Анђу: „Дед’,
сејо, да ти браћа види бисер“. Она искези зубиће, а ја ко-
лач, па њој у зубиће. А наја пита: „Откуд ти то?“ А ја ве-
лим: „Дао ми је један чича“. „А који чича?“ Ја кажем, па

онда опричам наји да си обећ'о да ми купиш свиралу. Цело сам се вече смеј'о, а Анђа поједе и њен и мој колач.

- Е, ево ти, па опет понеси.
- 'Вала!
- Сад, збогом!
- Збогом пош'о!
- Други пут да научиш свирати!
- Не бери бриге.

Чим одмакох, чух како запева жетелачку песму:

Бога моли момче и девојче: –
Дај нам, боже, лето 'ладовито
И у лето жито положито,
Да се, млади, жита, нажањемо!
Што молили, бога домолили:
Бог им даде лето 'ладовито
И у лето жито положито.
Жито жању момче и девојче,
Момче наже три'ест и три снопа,
А девојче три'ест и четири...

Онда чух свиралицу.

Никако ми са ума не силази његова слика, нарочито очи, оне благе, плаве очи у којима се огледаше чистоћа душе његове, и онај анђеоски осмејак који вечито лебдијаше на његовим руменим усницама.

Спало је лишће са дрвећа; умукле су веселе птичице; престале су дуге јесење кише; дошао је мраз, па снег... Све је бело, а снег опет врца. Ако ћеш да се не кајеш, загреј добро пећ, седи крај прозора, гледај снежне пахуљице и слушај како хучи ветар напољу!...

Тако сам и ја радио.

Пустио сам децу кућама, а ја сео крај прозора, запалио цигару, па гледам како снег пада. Право да кажем, сад не знам о чему сам онда мислио, само знам да ми мисли нису биле „крупне“.

Жена ми уђе у собу.
– Ама, чујеш, тражи те једна жена – рече она.
– Шта ће?
– Не знам.
– Кажи јој нека дође овамо.
Замало и уђе у собу жена у повешталом оделу; марамом увила главу да су се само очи виделе.
– Које добро? – упитих.
– Ама чула сам да ти имаш неке књиге, па умеш да ле-
чиш.
– Имам.
Она склопи руке, па рече:
– Ка’ брата те молим, помози!
– А коме?
– Детету мом, моме Милићу... познајеш га и ти!... Дав’о си му колача и купио си му свиралицу.
– Мене нешто штрецну.
– Јеси ти Илинка?
– Ја сам.
– Па шта је Милићу?
– Не зна ништа за се.
– Откад?
– Од јуче изјутра.
– А шта је било?
– Посл’о га газда Игњат у понедељак увече у котар да положи овцама. Дете отишло, а зима јака, па она ветрина, па кад увече дође кући, у’вати га грозница... Сву ноћ је леж’о у ватри; сутрадан се не разабра; после нападе на ње-га рђуштина (врућица). Прекјуче се поче тужити да га гла-ва боли и поче бљувати само једу. Од синоћ не зна ништа за се.
– А шта си радила?
– А шта ћу радити; шта сам знала радити? – рече она очајно.
– Па што ми ниси одмах дошла?
– Нисам знала. Одем јуче код Јоке Бошњакуше да му метне воду. Она вели да је нагазио... Молим те, овако те мо-

лим!... ‘Ајде, помози му!... Остао је сам; нисам имала кога да пошљем, него сам морала доћи... ‘Ајде, ‘ајде!... Бог, па ти!...

И повуче ме за капут. Колико ме је речима молила, толико трипут мољаху оне очајне црне очи.

Поиштем чизме, па док ми их донеше, ја загледах у књигу „Кућевни лекар“ од Н. Сремца. Према њеном опису видех да је болест, у којој Милић лежи, запаљење мозга.

Страховао сам да пођем, јер ми је најтеже гледати самртнике, а самртник од запаљења мозга, то је мученик.

– Јеси ли га макар чим лечила? – упитих Илинку.

– Само сам му мећала ‘ладне крпе на главу. То ми рече Иванка Сретенова – рече она.

– А кад си почела мећати?

– Још јуче у подне.

– Е, онда, још може добро бити.

Обујем чизме, обучем капут, набијем шубару, па – на снег. Увратим се дућану те узмем неколико пијавица.

Снег веје, ветар дува, те га у очи нагони. Илинка прти преда мном, а мрак се почео већ спуштати.

Смркло се већ кад стигосмо пред кућу. Кућерак мален, покривен копривом, а до кућерка једна зградаца, не знам да ли је вајат или млекар.

Уђосмо у кућу. Јак дим с огњишта окла ми очи. Илинка цуњаше тамо у једном ћошку.

– А, ево је! Тражила сам жижу. Немам машице, морам на угарку запалити.

Ја јој дадох два-три комада палидрвца. Слаб пламен жижин осветли кућу и ја видех у једном крају једну секиру, у другом две ведрине за воду и врг на поклопцу, а у трећем један долапић на коме беху две земљане чиније, један лонац и једна шерпа. То беше сав намештај.

Илинка отвори врата од собе. Врућина удари као из пећи. Ја уђох. Соба беше улепљена блатом и неокречена; баш до врата стајаше земљана пећ; уз један дувар стајаше разбој. То беше све. У запећку нешто поњава и на њима лежаше Милић; сниже његових ногу заспала мала Анђа, а с дру-

ге стране, баш уз саму пећ, спаваху Степан и Стоја. Један прозорчић, претрпан крпама, пушташе светлост преко да-на у ову сиромашну одају.

– Поспали! – рече Илинка, шапућући.

Ја приђох болеснику. Он лежаше са заваљеном главом, и дисаше тешко; на челу му беше крпа. Ја се маших – она беше врућа и готово сува.

Прихватих га руком и викнух. Он отвори своје мутне, закрвављене очи и погледа ме.

– Познајеш ли учитеља, дико моја? – пита Илинка.

Он ћуташе; ни по чему не могах приметити да ме позна-је.

– Донеси у једну чинију хладне воде – рекох Илинци. Она донесе.

Потопила крпу, оцедила је; рекох Илинци да донесе још коју, а ону метнух Милићу на главу.

Мењао сам сваки час. Кад год бих је скинуо с главе Илинка питаше:

– Да ли ће му бити лакше; да ли ће оздравити?

Наравно да сам одговарао по њеној вољи. А сам нисам веровао!

Дете лежаше непрестано у несвести. Ја му дигох ручи-цу, која лежаше крај тела као какав патрљак. Просто мли-тава.

Тако и тело. Жив мртвац, јер живота не беше ни у чему, у грудима које се брзо дизаху и спуштаху.

Ја и опет метох облоге. Да ми је само да отвори очи: да ми је да видим бар најмање свести у њима!

Мала се Анђа пробуди и поче плакати. Ја рекох Илинци да је узме и забави.

– Не могу! – рече она. – Нека је, нека плаче!

– Али то шкоди болеснику. При оваквим болестима не треба никаква јава, мора бити највећа тишина.

Она узме Анђу.

Опет наста тишина; ветар дуваше жестоко напољу; ва-тра пуцкаше у пећи; жижак тињаше и пршташе на разбо-ју, а болесник дисаше тешко и неједнако.

Ја само мењах облоге. Мала Анђа опет заспа. Илинка је спусти на поњавице па стаде више мене.

– Зар ту спава мала?

– Сви ту спавамо – рече Илинка.

Ја завезах. Хтео сам јој нешто рећи, па заћутах. А могу ли корити сиротињу што је сирота?

– ‘Оћеш да те изменим? – упита Илинка.

– Нека, али најпослед...

Дигох се и она седе на моје место. Био сам много сасгнут, а, после, и врућина од пећи. Извиђох у кућу.

Вратим се опет натраг. Ова ниска собица изгледала ми је као гробница, са њеним дуваровима; нисам се могао честито ни исправити.

– Седи – рече Илинка.

– Нека – рекох и наслоних се на разбој, те посматрах болесника.

Он отвори очи.

– Шта ћеш, кућо моја? – рече Илинка.

– Воде – шану он, па опет затвори очи.

Илинка му донесе воде; ја седох крај њега и подигох га.

– Шта те боли, очи моје?

– Глава – рече, опет шапућући, па се завали.

– Нема ништа од њега! – рече очајно Илинка.

Ја погледах у клонуло тело и – не рекох ништа.

Она се заплака.

– Е, мој брате!... Такве сам ти ја среће! Имала сам човека, па – умре! Ја постадох и човек и жена. Бог даде те и он прирасте. Не знаш ти како је то добро дете! Откуд год: „нано!“ Кад прими своју платицу – трчи мени. „На – вели – нано, па купи штогод“... Ти му даде колача: он донесе кући, па даје деци. „Узми и ти, кућо, па једи“ – велим му ја. – „Нека, најо, ја сам вечер’о“. Попа му дао једаред динар, а он сав радостан дотрча те га мени даде. Па милостива и жалостива срца, па весео; једнако ми вели: „Научи ме, нано, још којом песмом!“ А ја, веселица, седнем свако вече те певам с њим. Добар, предобар. Право веле: што је добро нама – добро је и богу. И он ‘оће што је боље, а рђе оставља да живе!...

Милић опет отвори очи.
– Шта ћеш, дико?
– Воде... Изгорех! – шану он.
– Боли ли те јако глава? – упита она додавајући му воду.
– Лакше је... само сам клонуо.
– А, ‘нако у глави, лакше?
– Лакше...
– Познајем... То је чича што ми је купио свиралу. Обрадова се, веселица. Сва дршће од радости.
– ‘Вала ти, боже!... ‘вала ти, учитељу!... То је оно што ти ‘нако брзо мењаш крпе! Ви’ш, ја то нисам знала! Па, кућо моја, – окрете се Милићу, – би ли ти шта јео? Ти ми, ‘рано моја, ниси јео ништа већ неколико дана.
– Не могу, најо...
– Остави га сад’ на миру! – рекох ја.
Помисли, болан!... Толико се време није разбир’о; ништа није знао за се!... ‘Вала ти, боже!...
Није знала шта ради од себе, као да је у грозници. Трчала је преко собе, нагињала се над болесником, запиткивала га како му је, питала је мене хоће ли му бити лакше; кршила прсте, седала, устајала. Из очију јој бијаше унутрашња радост, а прса јој се бурно дизаху и спуштаху.
Међутим, ја, иако сам био радостан, – опет сам се плашио. Био сам код многих болесника, па сам видео да после тишине болесника болест жешће напада.
А, сем тога, мучило ме је нешто... Нешто сам заборавио, али шта је то – то ни сам нисам знао!... Непрестано сам лупао главу.
Моје се слутње обистинише. Милић склопи очи и занесе се. Потраја тишина неколико тренутака и наједаред шкргут зуба објави борбу са болешћу.
Борба беше страховита. Најпре се почеше купити боре на челу, затим заиграше мишићи на образима; уста се отворише, језик полете напоље и чу се глас, али тај глас је личио пре рици него гласу човечјем. Онда се напрегоше груди, млитаве руке добише снагу, ноге се стадоше копрцати, речју: сви се дамари напрегоше; све ступи у борбу са смр-

ћу. Болесник рикаше, скакаше и падаше поново на одар; окреташе се налево и надесно, као да на живом жару лежи.

Илинка пређе, посрћући, преко собице, узе са разбоја воштаницу па ми пружи. Никад нећу заборавити оног очајничког израза на лицу, нарочито оних укочених црних очју!

– Шта ћеш с тим? – упитам.

– Пали! – рече она некако тупо; сва јој се звонкост изгубила у том тренутку.

– Остави то! – рекох заповедајући.

Она ме погледа питајући; затим испусти свећу, клону, клече на постељу и поче запевати:

Јој, Милићу, дико моја!
Јој, Милићу, очи моје!
Јој, Милићу, срећо моја!...

– Ућути! – рекох ја,
Она ме погледа, па настави:

Милић ми је прво радовање,
Милић ми је прво миловање;
Он је био моја десна рука,
За њега ћу очи ископати!...

Па се окрете болеснику и настави:

Јој, Милићу, свећо угашена!
Јој, Милићу, пупољче од руже!...
Ја како се богу не сажали:
А на твоју сиротињу, дико?

Куд ће јако твоја јадна мајка?
Куда ће ти братац и сестрица?...
Јој, Милићу, моје сунце јарко!
Огњиште ти оста угашено,
Оста твоја сиротиња гладна!

Више је нисам слушао; нисам могао, баш и кад бих хтео. Њена заповка узбуди децу. Кад видеше где она кука, закукаше и она... Диге се дуга у небо. Сам бог би за-глу'нуо, а где ли ја!...

Ухватих је за раме и повиках:

– Хоћеш да му помогнеш умрети!?

Она устаде, убриса сузе и прикупи децу око себе. Тако наступи мир за неколико тренутака.

Болесник се подиже, дрекну, избечи очи и опет клону.

– Чујеш, брате!... По богу си ми брат, помози му... Сачувај га!... Бог, па – ти!... Ти, па – бог!... Ево, сиротиња... сутра нема 'леба, поскапаће од глади!... Помози му, 'вако те молим!... После, шта 'оћеш... Бићу ти слушкиња, робиња!... Само заповедај! Сеци ме на парчад – нећу рећи: јој!...

Само је кршила прсте. Напослетку ме докопа за рамена. Мени би тешко; платио бих да не гледам муке њене и Ми-лићеве. Нисам јој могао ништа рећи до ово:

– Илинка!... У оваквим тренуцима и сами доктори стоје скрштених руку, па се моле богу... Моли му се и ти, да-кле!... За неколико тренутака знаћеш шта је...

Болест још нападаше. Још се болесник отимаше очајно, али поче попуштати. Руке и ноге клонуше, клону и тело, само још рибићи играју. Мало помало сустајаху и они; из отворених уста бијаше рећи дах; очи се почеше кружити... Мало, мало, па и дах престаде... Наста тишина; само по-пак пева...

Ја ужех свећу, коју Илинка беше испустила крај мене, креснух палидрвце и упалих.

Илинка се скаменила.

Уједаред груди болесника почеше се дизати, он дахну једаред... Потраја мало, потраја – он дахну други пут два-ред... Кроз неколико тренутака он дахну опет... и дисање пође све брже и брже.

И ја гледах како се повраћа живот, видех опет како ми-шићи играју и... пирнух у свећу.

– Шта је? – упита Илинка.

Благодари богу! Дао му је крепко тело које је надјачало болест; – остаће жив.

– Жив?!

– Жив!

Она беше скочила, па се заљуља и паде.

Ја је дигох.

– ‘Вала ти, господине! – рече она, склопивши руке.

И болесник дође к себи. Она му приђе, ухвати га за руку и упита:

– Ја л’ лакше, очи моје?

Он само трену.

– Не дирај га, јер је уморан – рекох ја.

И у тај мах сену ми кроз главу, па готово с мишљу и изговорих:

– Пијавице!...

То је оно „нешто“, што сам био заборавио...

Наредим Илинци да зовне сутра кога вештијег, те да му пусти пијавице, и наредим јој како треба да поступа с болесником док год не оздрави. Превидем место слачичњака алеву паприку, коју сам посуо по убрусу натопљеном ракијом, и кажем да не одвија док сама не спадне.

Болесник заспа...

Оставио сам задовољно овај кућерак у коме владаше божићна радост...

Спао је снег; зазеленела су поља и гајеви; оживела је природа... Кад сам – први пут откако је грануло пролеће – пошао у Шабац, чуо сам звонки глас Милићев, где се са славујима натпева... Зовнуо сам га и – замало, ја видех опет његово ведро чело; видех опет благе, плаве очи и умиљати и вечити осмејак...

Не тражим нигда боље награде.

Јанко Веселиновић

ПУСТИЊАК

Било је то лањске године по Ускрсу. Бејах се вратио из Београда кући да се одморим од силног умног напрезања... И баш сам се одмарао! Или спавам или се шетам, а шетња, у то доба, беше тако пријатна!

Замислите: пролетње јутро!... Устанем пре сунчева рођаја. Лака нека провидна маглица диже се са земље увис, ја газим по росној трави, а око мене цвркут тичјих гласова; живина полеће са седала; онде петао залепрша крилима и кукурекне, онамо гусак отеже свој дугачки бели врат и шишти, не да ни прићи гушчићима који безбрижно почеше да чупкају зелену траву... Изиђем на улицу, а сељаци уранили и пошли на копање. Сваки то забацио своју мотику на раме, пуши своју лулицу и разговара о неори за копњу. Како наиђоше поред мене, назваше бога, упиташе – по обичају – „јесам ли мирно спав’о“ и „јесам ли здраво уранио“ па одоше даље. За њима иђаху жене; неке упртиле колевке на плећа, а мотике обесиле о раме; ретко која да не носи преслицу и не преде. По реду – ја као мушка глава назовем бога. Оне смерно метну црну руку на прса, преклоне се и рекну: „Бог ми ти помог’о!“... И како ја минем мимо њих, оне одлазе даље... За женама ишле су девојке; свака се забулила белом шамијом да јој ветар или сунце лице не опали, затуриле мотике на рамена, а у рукама им плетење или преслица... Назовем и њима бога. Оне приме оборених очију, полугласно или шапућући, па одмичу даље...

Ја продужујем пут... А отварају се вратнице на авлијама и чобанчад изгони стоку. Красни су то дечаци!... Са највећим достојанством затурили хајкаче на рамена, а до земље им висе дугачки бичеви. Понеки пуца бичем и узвикује:

„ајс хој!“, а неки, опет, дува у свиралицу или двојнице... А из авлије се чује блека малих јагањаца или телади...

Прођем целу улицу и изиђем у потес... И тек тада се јавља сунце, велико и светло... Хиљадама зрака падну на зелене јечмове или пшеницу и затрепери сјајна росица на зеленој благодети, затрепери и плане, мислиш да је око тебе пожар... То потраје за тренутак, тако мало, да ти се учини е је све варка маште твоје, јер видиш само: ветар таласа зелену стрмнину као море, а овде-онде угледаш алеви цвет „турчинка“ где се смеши на те као невинашце.

Једног таког дана уранио сам; затурим пушку на раме – колико да не идем празних руку – па изиђем у поље.

Ходао сам свуда. Тад западнем у неке забране. Осећао сам умор и седнем под један ‘раст да се одморим.

Поседео сам мало па онда извадим из торбе што сам понео за јело те ручам. Попушим цигару па се мало налак-тим.

Дан је већ био освојио. Не беше више оне јутарње живости, све се склањало од врућине... Један славуј прижељкивао је у жбуну близу мене; око мене су пролетали разнобојни лептирићи, падали на цвеће и одмах одлетали даље... Нису вредни као она пчелица што је пала на онај плави цветак па марљиво сише све до дна, или као она два мравка што су се из све снаге упели да једну повећу мрву од мога ручка одвуку у свој мравињак...

Није ми се дремало па нисам ни спавао. Тма мисли врзле ми се по глави, а ни на једној да се зауставим!... А кад ме тако мисли окупе, онда не мога мирно седети.

Устанем, обесим пушку о раме, па се упутим забраном.

Ишао сам дуго. Пролазио сам многе плотове, њиве засејане стрмнином, ливаде, пашњаке, и дођох до једне воде која је више наличила на бару него на текућу реку. Ту стадох.

Никад туда пролазио нисам и једва се сетих да то мора бити једна од оних отока из којих постаје језеро Засавица... И нисам се преварио... то беше „Рибњача“, једна од оних

бара што плаве северозападни део Мачве. Она постаје из једне дринске отоке која се зове „Студена бара“.

„Рибњача“, у току свом као – при богу – каква велика река, прави једну „делту“, као неко острво које се зове именом саме реке или „баре“ како је мештани називају. То је острво, повелико; неколико сељака из села Глоговца и Црне Баре имају тамо своја имања. Тамо кукурузи врло добро успевају због оне водене издани, па ако и нема кише.

Учинило ми се да бара није дубока и да се може прегазити, а нешто ме је вукло да преко воде пређем, ако није онај мирис липе који је кадио целу околину.

И таман седох да се изујем па да прегазим, а погледим један мали мостић направљен од стабала једнога дрвета.

Пређем преко моста, уђем у врбљак који је баш уз саму бару засађен, упутим се стазицом која је кроз врбљак водила и изиђем на чистину.

Е!... ово беше дивно!

Преда мном се виђаше бела кућица, бела као да је од сира срезана. Да сте је нешто видели – као ја – окренули би леђа сјајним палатама па би под овим лепим кровом затражили гостопримства.

Око кућице било је воће и оно је готово заклањало кућицу; мало даље беше липњак, а тамо још даље, дигла се гора од кукуруза који се модрио као чивит... Лепота кућице, ово зеленило, па још мирис од липе – лепо ме наново освежише... Упутим се право кућици.

После неколико корака застанем. Видео сам на кућном прагу једну слику или прилику где седи ‘рани мале пилиће и разговара с њима.

„Шта ли ради овај човек?“ – помислим у себи,

Корачим још неколико пута и већ сам био пред самом кућицом.

Човек ме и не примети. Он саг’о главу па ‘рани пилеж. По оним седим власима што провириваху испод олињале шубаре и падаху по леђима рекао бих да је стар човек.

„Хајд’ да га ословим!“ – рекох у себи.

Па приђем мало ближе и викнух:

– Помаже бог!

Човек диже главу, погледа у ме некако неодређено, ни зачуђено ни незачуђено, и одговори:

– Бог ти помог’о!

Ово лице, овај глас, сместа ме задобише. Не беше то обично лице које ми сваки дан сретамо. Беше то старац око седамдесет година, сав бео. И оне седе власи беху беле као опрана вуна овчја. Лице се руменело као у здравог детета, а оне плаве очи гледаху ме мило и нежно као ведрина плавога неба... Одело на њему беше чисто. Осећао сам се онако како се осећаш јутрос кад се сунце рађало, раздраган и занесен.

Нешто ме повуче овоме човеку, ја скидох капу и приђох му руци.

Он се као мало збуни:

– Жи’ био! Жи’ био! – убрза, устајући, али ми ипак пружи руку.

– Здраво, мирно?

– Ет’... ‘вала богу... ‘Раним живину... Ја тако свакад!... Ту сам сâм, па шта ћу... колико да не седим беспослен...

Уђе у кућицу и изнесе малу, троногу столицу па је пружи мени.

– На, седи – рече.

Ја узех столицу и седох, а он се опет посади на праг и узе пруту што га малочас беше оставио и поче гонити кокоши:

– А, ти, „криворепа“!... Зар ти мислиш да баш све поједеш, а?... А зар не треба овим малим пилићима, је л’? Ти си матора, легла си се дван’ест пута; ‘ајд’ сад тамо, па тражи бубе! Буба има много, бог је доста буба створио!... Иш!... Иш ти, крекавче!... Видиш ли овога! Оматорео сасвим, има му скоро две године, а још не уме да пева!... Додуше, почне ка’ и сваки други пет’о: заклепеће крилима, отегне врат, зине – ти мислиш сад ће он развести: кукуреку!... Јест, али он само учини: крее!... па ту!... И, после, није он к’а други петлови па да му се зна време кад пева, него се дере непрестано, уба кад да ћути, доста ме пута ноћу иза сна тргне...

А појешан је што нигде нема!... Све ово сад сам да поједе, па је опет гладан... Али ја му баш не дам! „Кад ти, велим, толики пет’о још не умеш да певаш, онда не дам да ми цаба једеш ‘рану!’“ Ал’ он отме; јачи је од свију!... Иш ти, циганко!... Иш!... А и вама је доста!... Не дам више!... Идите са својом матером па тражите буба!...

Па узео храну и унесе у кућу. Замало, па се врати.

– А би л’ ти што јео? – упита ме.

– Нисам гладан – рекох.

– Како ниси?

– Јео сам отоич.

– Па ако!... Неће се побити!,.. Имам лепа сира и кајмака, а ево, сад ће и колач бити готов... Очекни мало само да одем до бунара да воде донесем.

Узе ведрицу па оде полако бунару који не беше далеко.

Ја гледах за њим и дивих се његовој чистоти; иђаше брзо као какав младић.

Кад се врати, спусти ведрицу на полицу и покри лопаром па узео ватраљ и приђе огњишту те распрета жар.

Из пепела извади колачић проје обложен ораховим лишћем. Полако скиде лишће, узео перушку, оперушка проју; узео синијицу и дрвени сланик, суну мало чисте соли из сланице у њ па постави синијицу пред кућом и метну проју и сланик на њу. Онда оде долапу и завуче главу у њ.

Ја гледах и дивих се његовој умешности.

Он стави на синијицу две-три кришке сира и половину једног заструга кајмака.

– Дела! – рече ми.

– Нека, хвала!

– Шта ‘вала? На чему ‘вала?...

– Али сит сам!

– Ја ово једем баш и кад сам сит... Деде да видиш пројицу!

И одломи комад проје па ми пружи. Онда се прекрсти.

– На – вели – па ето кајмака, а ево и овчјег сира, па прави „шару-Мару“.

Шта ћу, придружим му се.

Он је јео слатко. Руштала је проја под његовим здравим зубима. Гледајући како он слатко једе, почех и ја добијати вољу на јело.

И јео сам слатко, као никад дотле.

– А одакле ‘но ти би? – упита он.

Ја се казах.

Он се загледа у мене.

– А чиј’ си?

Ја му и то казах.

– А, попин!.... Знам попу. Видео сам га двапут... Једаред кад је покојни „бата“ умро, баш сам га добро видео. А једаред долазио је и мени, овде у „Рибњачу“. Био сам зорли болестан па га они отуд, од куће, позвали да ме причести... Јест, јест, знам га... Добар је попа.

– Па зар ти њега само дваред у своме веку видео?! – упитах зачуђено.

– Па ја – рече он, питајући погледом шта је то чудно. – Ја никад не идем у село, ја сам све овде...

– Па откад си ту?

– Од рођења. Овде сам се родио.

– А жена, деца?

– Немам и’. Нисам се никад женио.

– Па како можеш да живиш ту сам?

– Лепо. И шта ми вали овде? Имам свега, богу ‘вала, задовољно. Имам мој кованлук, моје пилиће, моје овце и јагањце – свега, кажем ти...

Ја ућутах.

– Шта је? – упита он приметивши моје ћутање.

– Ништа – рекох. – То је доиста лепо што тако задовољно живиш – рекох и измакох столицу од синије, јер рад бејах да пушим.

– Једи! – рече он.

– Хвала! Сит сам! – рекох и прекрстих се.

– А што да не живим? Што ми душа зажели, имам. Сад, ако ‘оћеш, ‘ајдмо у кованлук да видиш шта саме кошнице имам.

Па се прекрсти, устаде и диже синијицу те однесе у кућу. Ја направих и запалих цигару. Кад се он врати, ја и њега понудих дуваном.

– Не палим – рече он. – Не палиш?

– Јок. Нисам научио. У моје време то младићи нису радили. Ако кога видиш са лулом, то је стари човек кога је жалост обрвала. Тако исто онда нису људи ни браду пуштали. То су чинили они што са'ране кога болећег, па жале за њим. А данас готово сваки пушта браду. Ономад, видео сам једног младића, и он пустио браду. Питам да није поп. Веле: „Није поп, него учитељ“. Ја пре знам да су само попови пуштали браде, а учитељи се бријали као ово ми. Сад... ваљда је каки нови закон!

– Није, чико, никакав закон, него људима се допада да пуштају браде.

– Е... шта ћеш!... Нов свет, нови људи. Ја не би' мог'о са овим данашњим светом живети!... Ето, ономадне дође ми овде мој Жика, синовац, па вели: „Изгибосмо 'вамо у сељу!“

– „А што, брате?“ – питам ја. – Вели: „Бирамо кмета“. – „Па што морате гинути?“ – „Не дамо – вели – газдама!... Нека кметује ко и осим њи'!“ – А ја велим: „Па њима је најзгодније. Они имају кога и оставити да им ради, а шта ће једин човек?“ – „Не дамо да нас више арају и краду!... Они су газде што нама скидају гуњ с леђа!“... О буди бог с нама! Тога није било пре, да се неко отима да кметује. Знаш да ми је бата једаред прич'о да је неки стари Ђука плак'о кад су га окметили. А јако – буди бог с нама! – рече и прекрсти се.

Онда се диже, склони столицу под стреју па ми рече:

– 'Ајдемо часом до кованлука. Да видиш шта саме кошнице имам!...

Ја устадох, и пођосмо. Тек одмакосмо од куће, а дотрча неколико јагањаца пред нас. Он им одмах стаде тепати:

– Моје јаге!... Моје лепе јаге!... 'Оди ти, „Јово“, овамо!... Једно јагње дотрча му. О врату му вишаше звонце, по свему се видело да је оно његово љубимче.

– ‘Оди ‘вамо, ‘оди чича-Пури да те мало помилује, лоло један... Де, на! Лазни руку... Тако!... Жив био!...

Лице му беше сушта нежност. Као мајка кад гледа своје јединче како се игра и смеје тако и чича Пура беше сву милост јагњету поклонио.

– Ви’ш! – рече. – Ово ми је најстарије јагње ове године. А што је немирно, то се не може казати... Ја се шалим с њим па прилегнем и направим се да спавам. А он, лола један – много сам га размазио – тражи ме једнако. Како ме нађе, он одма’ почне ме главом гурати. Ја ћутим. Он онда мисли ја спавам, па тек легне уза ме. Ја га онда преварим, па скочим и побегнем, али он што игда може – за мном. Умиљава се, лола један, ка’ маче... А ти, „Бекане“, шта радиш?... ‘Ајд’, ‘ајд’, тамо! После ћемо се играти!... ‘Ајде!... ‘Ајде!...

И одгуриваше их од себе руком, а они пристајаху за нама.

– Тако свакад... Ако сам пред кућом пилићи трче око мене, ако макнем овамо, јагањћи; а већ моје челе – сад ћеш видети!...

Липе пуштаху јак мирис... Што се више приближавасмо кованлуку, чуло се све јаче брујање. Уђосмо у липњак.

– Запали ти цигару.

– Што?

– Па због чела. Не познају те, а кад пушиш, оне неће на дим.

Ја запалим цигару.

Уђосмо у кованлук.

Преко стотину кошница било је ту. Место где кошнице стајаху било је чисто као гумно; нигде једне травчице да се њом закунеш...

Пчеле пролетаху тамо-амо – једне су улазиле, друге излазиле. Оне које улажаху, ношаху мед, а оне које излажаху, падаху на липе да се меда насисају.

Чича Пура иђаше поред кошница као војвода поред војске. Он завириваше свуда, гледаше је ли све на своме месту, једном речју, видиш човека који разуме свој занат и одушевљава се њим...

Ја се загледао у једна врата на кошници.
– Шта гледаш? – пита ме он.
– Носи ли она пчела меда? – упитих га показујући једну што баш хтеде да уђе у кошницу.
– Носи.
– Па што сад опет пуна изиђе?
– Зато што то није њена кошница.
– Како она зна?
– Има ту стражара, па одма’ врате. Чела може и залутати, али они изнутра не дају!... Види, види!... Ено сад вратише и ону.
Ја гледах. Заиста пчелин живот вреди гледати.
– А што ће ти овај пањ овде? – упитих видећи једну кошницу на пању. – И шта је оно: челе у пањ улазе?
– А... то је ленштина! – рече чича Пура. – Да ти причам само... Све се ове кошнице ројише, а ова овде неће... А препуна, не би је најбољи момак крен’о... А ја смислим: узмем лепо овај пањ па га пробушим и издубем да се може и доле у пању саће правити...
Па се зацени од смеја.
– А како ти познајеш кад ‘оће кошница да се роји?
– Па препуна је већ; за све нема места. Онда нова матица сели, па и челе за њом.
– А како ти ухватиш рој?
– Ништа лакше... Ја све с божјом помоћу... Рој полети одма’ онде где има грана и цвећа, а то је мој липњак. Ја се само молим богу и читам „Оче наш“ да на грану падне. Чим он на грану падне, мени је онда лако. Узмем празницу и мотку – ако је рој у вр’у – па стресем само матицу у празницу, а челе после све за њом...
Прођосмо мимо једну кошницу што стајаше баш на ћошку.
– Видиш. Ова ме је много намучила... Али је и добра: не жалим баш нимало...
– А како?
– Ово није мој рој, него туђи. Ја баш месио ‘лебац у колиби, а зачујем да нешто зуји над колибом. Оставим одма’

‘лебац, затворим кућу, па потрчи. Рој се диг’о високо, видим – није мој; упутио се отуд из Црне Баре. Потрчим из све снаге липњаку, мислио сам, ту ће пасти. Али он не паде, него оде даље. Ја једну празницу под пазуво па за њим. Он пређе преко баре... Шта сам знао, видим добар рој, засучем ногавице па преко баре... Трч’о сам, трч’о, душа ми изиђе! Али и стигнем... У Јуришића забрану пао на један грм. Шта ћу јако? Високо! А нисам се пењ’о на дрво богзна кад. Дај да се попнем! Прекрстим се, оставим празницу, па пљежи се уз дрво к’о кад сам био дете. Дођем до грана... Зазуја чела око мене, а ја тек у себи: „Оче наш иже јеси на небеси, да свјати’сја имја твоје, да приђе царствије твоје, да буде воља твоја јако на небеси и на земљи. Кљев наш нашушни даж’ нам ‘нес и остави нам долги нашја, јакоже и ми стављајем дужником нашим и не веди нас во ишкученије, но избави нас од луковаго“. Оно зуји, зуји... Дођем до гране где се у’ватио, видим матицу, па све ближе и ближе њој... У’ватим је лепо руком, па доле... Сnižем се низ дрво. Рој за мном. Ја матицу у празницу, рој за њом, а ја онда празницу на раме, па кући... Али и ваља!... Ево види!...

И диже кошницу и ја видех како је лепо уређено саће изнутра. Уосталом, ја се у пчеларењу ништа нисам разумевао. Он ми показиваше докле у саћу меда има, хваљаше тај мед који називаше „липовац“, и говораше да је он лек од сваке болести.

Затим причао ми је о пчелама; како он по њима позна кад ће бити лепо, а кад ружно време.

– Кадгод ружно време ‘оће све су у својим кошницама, ниједна отуд не миче; а која је на путу, жури дома пре времена.

Онда ми је причао о трутовима. Прича како оне пчеле „што праве мед“ лепо њих једнога дана избаце напоље.

– Па, море, отимају се, неће да иду. Али оне лепо докопају па га избаце; тек видиш како га преокупише три-четири њи’ па га котрљају – рече чича, смејући се.

Био сам жедан. Одем на бунар и напијем се лепе воде.

Сунце је већ било на смирају. Ја се вратих натраг да се са чича-Пуром поздравим. Он беше у липњаку.

– ‘Оди ‘вамо! – викну ме.

– Ама, ја бих ишао.

– Седи, сад ћеш. Лепо је сад с вечера, јер има месечине.

Липа је мирисала божанским мирисом. Чича Пура сео, леђа ослонио на једно дебло па дигао главу, а поглед му светли и око влажи. Ко зна шта је чича мислио.

– Је ли, чико?

– Шта, роде?

– Кад си последњи пут био у селу?

– Нисам био има... не памтим.

– Како можеш да живиш тако?

– Како?

– Тако сам.

Он ме погледа, па рече:

– А, као шта би’ ја мог’о више од бога тражити?... Де ми кажи ко овако живи ка’ ја?! Свега имам што ми душа жели; радим шта ја ‘оћу; ту ми је мој кованлук, ту ми је... све је ту!... Штогод овде видиш да је човечја рукотворина, то је моја рука порадила... Видиш ове липе.. То су биле шипчице кад сам и’ ја у земљу метнуо... Па кажи ми: ко је тај што је пљун’о на свој рад?... Господу се само молим: да ми да здравља докле ми је живота одредио, па кад ми дође суђен час, ја ћу склопити очи и отићи Богу на истину, где су ми и моји стари...

Никад нисам видео задовољна човека: свакога понешто тишти, па иако каже: „задовољан сам“ ја му никако не верујем... Али чича-Пури сам морао веровати!... То доказује она топла одушевљена реч, то доказује оно ведро и глатко чело, то доказује сваки покрет његов...

Па ипак га упитих:

– Славе ти, чика-Пуро, да ми нешто од истине кажеш?...

– А што ме славом заклињеш?

– То ми је језик навикао. Ми садањи свет тако разговарамо – рекох... – Него хоћеш да ми кажеш?

– ‘Оћу!

– Јеси ли се с ким потук’о?
Он се мало замисли.
– Јесам, док дете беја’...
– Није као дете, него као човек јеси ли се с ким потук’о?
– Нисам, дијете!
– А јеси ли кога тужио?
– Никога!
– А јеси ли се с ким свадио?
– Ни с ким!
– А судио?
– Ја не знам за суд. Мени суд до данас није треб’о.
– Знам, знам, суд; али код кметова?
– За кметове ја и велим, јер за другу судију ја и не знам.
– А капетан?
– Никад још моје очи нису виделе капетана... Слуш’о сам да је капетан велика власт, али га никад нисам видео. Ја никад не идем из моје „Рибњаче“...
Ноћ се већ спустила на земљу. Ја се дигох и поздравих се са чичом.
– Да ти покажем пречи пут – рече он и пође са мном. Преведе ме преко моста и показа ми пут.
– Збогом, чича-Пуро!
– Збогом пош’о, дијете! Поздрави попу!...

Месец већ високо одскочио; звезде блистаху као бриљанти, птице цвркутаху, а ја премишљаам:

– Срећан човек!... Задовољан човек!... Никад нисам мислио да ћу наћи човека који никад пред судом стајао није; који је у својих седамдесет година само двапут видео свештеника, који ниједанпут није видео капетана. Па, ето, нађох!...

Па кад сам то нашао, онда ми се опет враћала вера у људе, у свет. Још мора да има љубави, братства; још има ока које ће због твоје бољке, због твоје невоље, моћи пустити сузу. Има их, али их треба потражити; не треба клонути!...

А песма девојака које се са копања враћаху прекиде ми мисли.

„Синоћ Јово кроз дољане прође,
„И проведе Росу робињицу.
„Закл’о Јово овна испод звона,
„Не би ли му Роса вечерала;
„Ал’ не ‘теде Роса вечерати,
„Док не види своју стару мајку“.

Кад сам кући дошао моји беху већ спали...

Славица Гароња Радованац

ПРИПОВЕТКЕ ЈАНКА ВЕСЕЛИНОВИЋА –
ОД ФОЛКЛОРНЕ МАТРИЦЕ ДО ВИСОКОГ АРТИЗМА

Јанко Веселиновић (1862-1905), велико и једно од најутицајнијих имена новије српске књижевности (који је, међутим, већ више од три деценије несхватљиво скрајнут из школске и гимназијске лектире), своје своје литерарне почетке у епохи реализма, као уосталом и целокупно књижевно дело, засновао је на фолклорној матрици и може се рећи, поетици усмене уметности речи. По сопственом сведочењу¹, прве вежбе пера (дуготрајне и мукотрпне) он дугује управо преради народних приповедака и усмених предања, свесно градећи свој израз и стил на усменом исказу. Ипак, овим степеном исказа није био задовољан. („То су народне приче, а по моме тадашњем мишљењу прибележити их није никаква заслуга. *Ја сам хтео да ја причам, да ја дам и створим* нешто своје и да се с тим пред читаоцима јавим“ – курзив С. Г.)². Почетни неуспеси су га обесхрабрили за дужи период, да би се, очигледно акумулирана усмена грађа у њему, у препознатљивој усменој матрици, одједном преточила у читав низ уметничких приповедака, симоблично насловљених као *Слике из сеоској живој* (1888). Колико је креативно активирана усмена матрица у његовом делу, показује на пример, његов најпознатији (и један од најчитанијих српских романа, са преко 60 издања) *Хајдук Штанко*. Међутим, ништа мање, тај плодносни „укрштај“ писане књижевности на усменом предлошку, показаћемо, за ову прилику, на једном другом примеру – у једној од његових најбољих и класичних приповедака српске књижевности, *Мали ђевач*, где је дошло до идеалне констелације уметничког исказа насталог на усменој матрици, као репрезентативног прилога поетици Веселиновићевог прозног дела.

„Мали певач“ је права мала уметничка и блиставо избрушена студија о самим основама усменог казивања и околностима усменог памћења, те преношења и извођења песме и осталих усмених говорних форми, а кроз талентоване појединце. Богато лично искуство писца у истанчаном познавању, осећању као и извођењу (певању) народне песме³, представља основни мотив ове приче, око којег Јанко Веселиновић развија читаву приповетку, што је истакнуто већ у првим реченицама – слушао је често непознатог певача пролазећи кроз шуму („...Али, ма коју песму тај глас певао, свака је правилно и лепо изведена. Питао сам се: колико то пева?“ (403)⁴. Сустрет са „малим певачем“, чија личност представља стожер ове приповести је увод у причу, кроз дијалог, у којем је споменута и дечакова највећа жеља („да добије свиралу са вашара“), што све писац ефектно довршава стиховима лирске песме („*Што ћу мајко, заспало ми грајо*“). Други сужејни сегмент, поновни сустрет писца и „малог певача“ након вашара, најзначајнији је, са становишта приказивања начина преношења усмене поезије преко талентованих појединаца. („...Где си изучио оне песме? – Наја мени све показује. А ја свештим зачас! Него, што наја зна песама...“ 407), чиме се и уметнички потврђује принцип усменог памћења, што су забележили и многи сакупљачи народне поезије. Овде је интерполиран још један важан сегмент - препричан сиже баладе о сестри и два брата, заправо мотив о злој снаси и невиној заови (*Бојником дужан не оспјаје*, Вук СНП, II, бр.5), сада у наглашеној уметничкој функцији – деловања на слушаоце, односно ефекту у рецепцији усменог дела у колективу („...– Кад дође, болан, па запева како су браћа имала сестру јединицу, па се иженили, а оној једној било криво што браћа тако воле сестру, па, помисли, болан, заклала своје дете!... Е... ја би’ је убио!... ал’ само да ти чујеш кад то наја запева!... Ја све плачем...“ (408). Сем што се може нагласити да је ова балада живела (судећи по бројним варијантама у рукописним и штампаним збиркама 18. и 19. века) у усменом репертоару Срема, Славоније, Семберије и Подриња само-

стално⁵, и мимо Вуковог записа (Вук, СНП, II, бр.5), овде је значајно наглашавање како се ова балада и изводила (тј. као певана песма, што је такође драгоцен податак са становишта жанровског истраживања лирско-епских песама, као и у тријади текст-текстура-контекст). У овом сегменту, приповетка је проширена и податком о друштвеним околностима преношења народних умотворина: сем од мајке, дечак је песме научио и од других: „Научим ја чим чујем... Дођу, знаш, Цигани, па певају, ја само станем па слушам... Па и нако, дођу увече људи код чича-Игњата, па певају уз гусле. Све ја то научим...“ Уметничком транспозицијом у овој причи тако је оживљен изворни контекст опстојавања усмене песме. Са веома мало уметничких средстава дата је аутентична слика живота усмене културе у нашој сеоској средини с краја 19. века. Овај дијалог заокружен је стиховима жетелачке лирске песме са мотивом надметања момка и девојке, и почетним стихом: „*Боја моли момце и девојце....*“

Свакако врхунац уметничког транспоновања фолклорних мотива у овој приповеци представља фрагмент о вилама. Дечак сасвим проживљено описује учитељу (тј. приповедачу) свој доживљај у шуми, на бунару Точуру, где се он више пута „натпевао са вилама“. Овај детаљ из фолклорног веровања интерполиран у уметничку приповетку, са свим елементима фантастике, дат је ипак из рационалистичке позиције приповедача (да дечаку у шуми одјекивање сопственог гласа личи на натпевање са вилама). Но, сегмент дечакове развијене митске свести се у приличној мери слаже и са Вуковом опаском о „неком старцу родом из Босне с Тронеђе“, који је Вуку сасвим уверљиво доказивао како је забележену песму слушао „у Велебиту“ од виле која је седела „на камену и ове пјесмице пјевала!“ (Вук I 1953 : 157).⁶

Кулминативна тачка приповести – дечакова болест и борба са смрћу – такође је сва на фону фолклорне матрице и веровања у чини и лечење магијским радњама и говорним формулама (бајања, метање воде, нагаз). Штавише, у

овом уметнички изузетном пасажу, у драматичном приказу дечакове борбе са смрћу, у згуснутој форми и готово у ланчаном драматичном низу, приказан је низ детаља обичајног понашања, са репликама устаљеним у усменим говорним формама (посмртни обичаји око обамрлог дечака – запевка и паљење свеће, уз десетерачку импровизовану тужбалицу; његово оживљавање – заклетве и мајчин благослов учитељу). Најзад, завршетак драматичне, животне борбе са срећним исходом (са поново наглашеном рационалистичком позицијом приповедача – да у методама лечења дечакове болести које су и допринеле да дечак оздрави, није било никакве помоћи од магијских радњи жена око малог болесника), цео „случај“ је прокоментарисан и довршен исказом који је поново на фолклорном фону: „Оставио сам задовољно овај кућерак, у коме владаше божићна радост.“ И епилог приче, уметнички се складно заокружује мотивом са њеног почетка – у пролеће поновним уживањем у слушању дечаковог гласа, који се „са славујима натпева“. „Мали певач“ је реперезентативан пример уметничке обраде реалистичке приповетке у потпуности прожете нашом усменом културом и снажно развијеном песничком/поетском традицијом.

2.

За разлику од (добро истраженог) тематског опуса по коме је Јанко Веселиновић најпознатији у историји новије српске књижевности, чијем врхунцу припада и претходно анализирана приповетке из специфичне позиције (фолклорне матрице), на другом одабраном примеру, показаћемо приповедачке могућности Јанка Веселиновића, које далеко превазилазе тематско-стилску омеђеност, у коју га је историја књижевности сврстала. Реч је о мало запаженој и веома ретко прештампованој (а нама се чини и мало уоченој) приповеци „Пустињак“⁷, којој би по свом јединственом филозофском дискурсу, много више одговарао наслов „СРЕЋА“. Оно што издваја ову приповетку из Веселино-

вићевог реалистичког опуса (изванредан опис јутарње живости у селу, где је писац дошао из Београда, „да се мало одмори“), јесте јединствен доживљај (као лутајући „ловац с пушком“) сусрета са човеком, давно одвојеног од (тадашње) цивилизације, насељеног деценијама у „делти“ реке Рибњаче, код језера Засавица, чиме прича добија дубљи филозофско-психолошки замаха.

Кроз изванредно сликовито и неусељено приповедање у првом лицу (којима припада и претходно анализирана приповетка), писац је на трагу активирања најмање две најпродуктивније књижевне матрице: полазак у авантуру са неочекиваним доживљајем („Учинило ми се да бара није дубока и да се може прегазити, а нешто ме је вукло да преко воде пређем, ако није онај мирис липе који је кадио целу околину. И таман седох да се изујем па да прегазим, а погледим један мали мостић направљен од стабала једнога дрвета...“ (105), као и силазак у само средиште бајковитог / митског: „Е!...ово беше дивно! Преда мном се виђаше бела кућица, бела као да је од сира срезана. Да сте је нешто видели – као ја – окренули би леђа сјајним палатама па би под овим лепим кровом затражили гостопримства.“ (105).

Питоми простор природе, а усред дивљине, као очигледан рад људске руке, јесте и ликовни оквир за најважнији тренутак – сусрет са човеком – творцем овог раја усред дивљине, који низом необичних (видеће се: исконски људских поступака – као први људи на Земљи) изазива у писцу градирајућу унутрашњу сензацију:

„...После неколико корака застанем. Видео сам на кућном прагу једну слику или прилику где седи и ‘рани мале пилиће и разговара са њима.... Човек ме и не примети. Он саг’о главу па ‘рани пилеж...“ (105).

Први облик људске комуникације – реч и обичајно поздрављање („Бог ти помого!“) – приближавају нам први пут и реалистички портрет овог необичног старца:

„Ово лице, овај глас, сместа ме задобише. Не беше то обично лице које ми сваки дан сретамо. Беше то старац око седамдесет година, сав бео. И оне седе власи беху беле као

опрана вуна овчја. Лице се руменело као у здравог детета, а оне плаве очи гледаху ме мило и нежно као ведрина плавог неба... Одело на њему беше чисто. Осећао сам се онако како се осећах јутрос кад се сунце рађало, раздраган и занесен..." (106).

Физичка појава необичног старца, активирала је у писцу у архетипску религиозну матрицу – слику живог свеца („Нешто ме повуче овом човеку, ја скидох капу и приђох му руци...“). У опробаном маниру живописног дијалога у народном идиому, пропраћеног и старчевим монологом (пошто је затечен у храњењу живине, писац верно преноси његово присно обраћање кокама, које све одреда имају имена), уз изнети „троножац“, а ускоро и право гостопримство (састављено од „лепа сира и кајмака“, са колачем из пећи и водом из бунара), Јанко Веселиновић нам, сто година пре нашег времена, приповеда о необичној чистоти човека сраслог са природом, коју је (и наше) друштво већ онда изгубило. Можемо само претпоставити, шта би велики писац рекао о нашем данашњем времену и његовим сународницима!

„Ја гледах за њим и дивих се његовој чистоти; иђаше брзо као какав младић. Кад се врати, спусти ведрицу на полицу и покри лопаром па узе ватраљ и приђе огњишту те распрете жар. Из пепела извади колачић проје обложен ораховим лишћем. Полако скиде лишће, узе перушку, оперушка проју: узе синијицу и дрвени сланик, суну мало чисте соли из сланице у њ па постави синијицу пред кућом и метну проју и сланик на њу. Онда оде долапу и завуче главу у њ. Ја гледах и дивих се његовој умешности..." (107),

Главно место приповетке, њена филозофска порука и поента, дата је у дијалогу два човека из два света: човека природе и човека цивилизације, који су се (кроз укусан ручак) постепено упознавали. Фасцинираност сазнањем да је овај човек видео попа (пишчевог оца) само двапут у животу, а за капетана да је „само чуо да је велика власт“ а никад га није ни видео, проширивала се и продубљивала на све дубљим нивоима пишчеве свести. Овај човек, задовољан животом

(који није ни из каквог протеста, трауме или разочарања напустио људски свет), стопљен са природом око себе, својим домаћим животињама и пчелама, који попут Робинзона својим рукама створивши врло угодан животни простор, у пишчевој фасцинацији проповедао је читаву једну (нову) филозофију живота! На питање откад је овде и одговором („од рођења. Овде сам се родио“), писац постепено открива ту (спонтану) животну филозофију свог јунака:

„– Па како можеш да живиш ту сам? – Лепо. И шта ми вали овде? Имам свега, богу ‘вала, задовољно. Имам мој кованлук, моје пилиће, моје овце и јагањце – свега, кажем ти... Што ми душа зажели, имам. Сад, ако ‘оћеш, ‘ајдемо у кованлук да видиш шта саме кошнице имам...“

И даље: „Е... шта ћеш!... Нов свет, нови људи. Ја не би’мого са овим данашњим светом живети!... Ето, ономадне дође ми овде мој Жика, синовац, па вели: „Изгибосмо ‘вамо у селу!“ „А што брате?“ – питам ја. – Вели: „Бирамо кмета...“ (108-109).

Уживајући у сваком тренутку свог живота, у својим јагањцима (са којима разговара, са пчелама, о којима с особитим искуством говори свом госту, поново активирајући архетипске талогe из људског искуства – кад испраћа рој – помоли се богу и чита Оченаш, да рој на грану падне!), необичан старац у писцу изазива све веће дивљење и поштовање, распростирући својим једноставним речима и начином живота нешто изванредно важно а изгубљено у људском друштву, нешто што треба забележити. И у тренутку када треба да пође, необични и на неки начин „свети“ старац га зауставља, не без поетског коментара:

„Седи, сад ћеш. Лепо је сад с вечера, јер има месечине.“

„Липа је мирисала божанским мирисом“, коментарише писац. „Чича Пура сео, леђа ослонио на једно дебло па дигао главу, а поглед му светли и око влажи. Ко зна шта је чича мислио.“ (112).

У том тренутку, који је, нема сумње, призван и самом мистичношћу сценографије вечери, старац и сам своди своју животну филозофију на следећи начин: „Господу се

само молим: да ми да здравља докле ми је живота одредио, па кад ми дође суђен час, ја ћу склопити очи и отићи Богу на истину, где су ми и моји стари...“(112).

Призван овим исказом, писац још једном провера свој утисак, па пита старца (да ли се икад потукао, тужио, свудио, судио), и добијајући разложне одговоре закључује: „Никада нисам видео задовољна човека. Свакога понешто тишти, па иако каже „задовољан сам“ ја му никако не верујем... Али чича-Пури сам морао веровати...“ И даље:

„*Срећан човек!*...(мој курзив). Задовољан човек!.... Никад нисам мислио да ћу наћи човека који никад пред судом стајао није; који је у својих седамдесет година само двапут видео свештеника, који ниједанпут није видео капетана. Па, ето, нађох!...“ (113).

Ретке су овако филозофски дубоке и велике приче, нарочито нашег језика, које су лишене историје, патњи, ратова, насилних смрти и негативних емоција свих врста. И сам писац, као да је доживео једну дубоку спознају, јер ову приповетку завршава следећим пасусом: „Па кад сам то нашао, онда ми се опет враћала вера у људе, у свет. Још мора да има љубави, братства; још има ока које ће због твоје болке, због твоје невоље, моћи пустити сузу. Има их, али их треба потражити; не треба клонути...“ (113).

Овај драгуљ у српској реалистичкој прози (који су, очигледно, веома добро осетили уредници, одабравши ову приповетку у избору из 1963. године), може и данас да изазове исти учинак, путоказ, као што је то осетио давно и писац, мада у духовно расточеном српском друштво с почетка 21. века има све мање оних који разумеју (и читају) националну књижевност (поготово традиционалну). Но ипак, за почетак, велики помак представљало би увршћивање Јанка Веселиновића и посебно ове приче у школску лектуру (такође препуне смрти, убистава и хистерије), уместо, на пример, „Мрачајског проте“, као крајње контрапродуктивног педагошког избора за нашу младу (и надамо се, ипак будућу) читалачку популацију класичне и савремене српске књижевности.

¹ Јанко Веселиновић, *Писма са села. Осмо писмо*, „Правда“, 1904, бр. 57 (извор: Јован Скерлић: „Јанко Веселиновић“, *Епоха реализма*, прир. М. Протић, Српска књижевност у књижевној критици, књ. 5, Београд, Нолит, 1972, 101.

² Нарочиту улогу у његовим „вежбама пера“, одиграло је Јанково бележење прича по казивању једне надарене жене из његовог родног села Глоговца, баба Бојане, која ће постати и јунакиња једног од његових романа из реалистичког живота (*Селанка*; исто, 127).

³ Мање је познато да је Јанко Веселиновић сакупљач и аутор одличне збирке народних песама под називом *Севдалинке: бисер њесме за њевање* (1895). Видети више у мом раду: „Јанко Веселиновић – сакупљач народних умотворина и његова збирка *Севдалинке*“, научни скуп ЈАНКО ВЕСЕЛИНОВИЋ 1862-2012, ур. Светлана Велмар-Јанковић, САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд, 15-16. новембар 2012, књ. 25, Београд, 2013, стр. 223-239.

⁴ Јанко Веселиновић: „Мали певач“ (*Антологија српске реалистичке њриповешке*, прир. Ч. Мирковић, Београд, 2000. (сви наводи су према овом издању).

⁵ Наводимо само неке варијанте ове баладе са наведених подручја, у следећим збиркама: (Бабукић, 1789, ММС, 1854, Рајковић, рук. МС 238 (1866), Кордунаш 10 (1891), Обрадовић 183 (1901; 1995), Шкарић СЕЗ (1910) 1939, Гароња-Радованац (2000). Видети више о осталим варијантама: Б.Крстић, *Indeks motiva*, 623.

⁶ уз песме 223 а, б.

⁷ Приповетка „Пустињак“ налази се у издању *Мали њевац и грује њриче*, односно изабраним причама Јанка Веселиновића (уредили Мирослав Виторовић и Лаза Лазић), Култура, Београд, 1963, 103, којим смо се служили у овој анализи.

18. 2. 2015.

Славица Гароња Радованац

Милош Ђирковић

ТРОЈЕ

Било им је чудновато друштво, само по себи типично и суморно као мутан октобарски дан. Састављао га је неки ониски старчић са својим малим мршавим коњићем и старим олупаним двоколицама што су сваког јутра дуго лупала кроз нашу улицу.

Митко, господар, био је омален жив старчић са шиљатом главом ураслом у издигнута рамена и једним полу стопалом, које је негде морао изгубити, те је при оду по мало нарамљивао. И лети и зими носио је сукнени похабани гуњ, а опасивао се старим црвеним појасом, иза кога му је вирила шарена глава његове пречанске луле, коју је купио негде у Банату на вашару. Био је родом из Вишњице, имао је тамо нешто земљице и две три кравице, од којих су и он и цела му породица живели. Свакога јутра долазио је на својим старим двоколицама, носио судове с млеком и уз пут пребројавао новац што би га од дужника добио. Лети је ишао већином сам, а зими га је пратио овећи дечак од својих 13 до 14 година, лица по готову са свим старачка и за чудо озбиљна. Све беше ружно на том мршавом и бледуњавом дечку, само су му плаве очи гледале некако чудновато, благо, те умекшавале ону озбиљност његовог бледог лица. Косу је имао велику, русу и увек неочешљану, чије су га неуређене витице чиниле још ружнијим и чуднијим. То је био синчић Митков, Столе.

Мали мршави коњић, Мишко, како су му и отац и син тепали, познавао је по готову сваку кућу у нашој улици, где је Митко млеко носио. Није било потребно заустављати га, он је сам стајао пред врата, чекао док се млеко горе не однесе и потом са свим мирно стајао исто тако и пред друга врата и све тако дуж целе улице. На дирања дечија наћулио

би уши, а затим би мирно махнуо репом као да ништа није ни било, а главу високо издигао и гледао на врата на која му је господар ушао. Пред нашим вратима стајао би донекле мирно гледајући право у мој прозор, а потом би почео да удара о земљу предњом ногом све дотле, док не би добио парче хлеба или шећера, на шта се био редовно навикао.

– То је тако паметна животиња! – рекао би онда Митко потпуно задовољан и тапкајући га по врату. – Разум му као у човека, а памти за причу. Јуче прешао сам крај улици и мислим да сам потпуно готов, те се дао у моје рачуне, кад Мишко од једном стаде. Потерам га, неће. Погледам боље, а он стоји пред кућом г. Марка порезника, окренем се за собом, а оно стоји још суд с млеком. Да, да, паметна је то животиња! Само што не проговори, – и онда га поново потапше по врату и нежно му шапне: Ајд’ Мишко, ајд’ рано, далеко је нама путовати! – и двоколице се крену даље по неравноме путу.

– Знате ли, – рече ми старац једнога јутра, пошто је Мишко као и обично добио своје парче хлеба – то је за њега храна, ђаконија к’о за децу колачи. Мало сламе и нешто кукуруза, то је довољно за њега, је л’ да, мој стари војниче? А он се за то не љути. Поједе све тако лепо и кошар очисти, да се Столе не мучи изјутра и у вече.

Из споредне улице указа се разбарушена глава сељачког дечка с излизаним старим чакширама и с ниским фесом на глави, носећи у руци неку велику кутију.

– А, ту је и он, мој Столе! – рече старац скрећући разговор на мршавог дечка. – Ви га познајете је л’ да? Красан је то мали, само не чује добро. Шта ћеш му, божја милост, он му тако удели. Но шта се бојиш? – рече му кад Столе мало даље застаде – приђи ближе; господин те добро познаје. Ето видите тако, – окрете поново мени – много је срамежљив а добра душа; Митко га воли боље од све ми остале деце. Треба да их видите само у чаиру, кад Митко пасе. Трчи заједно са Столетом, ухвати за рукав и вуче к себи, па онда од једном потрчи у галоп и сакрије се иза дрвета, да га Столе тражи. Као права деца, ни узми ни остави !... А и

школу је учио он, мој Столе. Води ми рачуне код куће и записује све у књигу. Учитељ ми вели да га и даље оставим овде негде, е али где је то за нас? То је само за варошку децу, а ми смо сељаци били, сељаци и остајемо. Плуг и мотика, да оремо и копамо, па с тим и да умремо.

Столе метну кутију у двоколице, па онда приђе Мишку и поче га мазно миловати, а старац извади иза паса лулу, запали је и метну у уста. Стаде грицкати давно поцрнели камиш и онако кроза зубе настави:

– Знате ли, ја – Богу хвала – имам код куће још четворо. Тешко истина, деца још ситна и нејака, али зар смо ми криви за то? Осам сам имао. Најстарија ћерка ми утекла је пре два месеца тамо негде у Ресник. Ви знате, то код нас бива; у господе је срамота. Добра кућа, кажу, али сиротињица. Кроз две недеље биће и сватови и Столе јој је купио дарове. Ја нећу да идем; љуто ме је наљутила, душа моја, што је тако сама отишла. Бар да је и речи рекла, но крадом у предвечерје. Зар Митко није могао да је удоми, истина сиротињски, али бар поштено, – и њему се указа суза у оку. – Али шта ћеш младост-лудост; ври му снага, а крв неће да мирује.

Он приђе поново коњу, поново га потапка, загледа нешто око узде и спремаше се да пође.

– Код „Топа!“ – рече Столету, а затим се поново окрете мени и додаде. – Да, да, тако је то! Како ми је она отишла, отишло ми је све. Али куда ћеш: И њему треба своја кућа. – Овде као да се сети нечега и узвикну: – Еј, еј, Митко, ти причаш још од Косова, а сунце већ високо. Ајд’ Мишко, ајд’ стари друже; ми ћемо и са овог света заједно. Тако смо навикли, шта ли? – и двоколице се изгубише у другој споредној улици.

Бејаше већ зазимило. Јесен се лагано спуштала и врानе су чешће прелетале гачући и предсказујући тиме скору зиму. Небо се често навлачило суром оловном бојом; из облака је кадшто падала преко целога дана лака магличаста кишица и хватала се као танке иглице по лицу и хаљинама. Студен је постајала све јаче; из суседних кућа подизали су

се густе колуте плавога дима; живост на улицама губила се свакога дана и живот се сводио на досадни собни затвор.

Митко је носио сад неку стару дугачку кабаницу што се на грудима закопчавала црним гајтанима, а главу је крио у топлу вунену капуљачу. И коња није оставио незаштићена, ушио му је неки стари покровац и метнуо на њ одмах испод амова.

– Тако, мој стари ‘ранитељу! – рекао би му чешће гледајући да ли је покривач увек као што треба. – Сад и ми можемо зими пркосити. А бој се, и њему нешто не достаје. Почео је да луња, а сено и да додирне. Гледам га ових дана, а њему отекла предња нога. Хе, мој друже, зар тако? – кажем и одмах превијем сирће и луковину, кад сутра дан а оно као однесено. Ја се у томе разумем по мало, знате. Код госпoде траже одмах доктора, а ми то чинимо и без њих, па нам није рђаво. Како ко свикне. А лека свему има, ако му је Бог осудио још живота. Сад је почео и да кашље. Не знам шта ћу му; остарео је већ, бој се, скоро ће ме оставити. Од Крстова-дна зашао је у двадесету. Могао би још послужити, е ал’ ко зна. Ум за морем, смрт за вратом; па и њему мора доћи суђеник. А то би била штета, велика штета. Без њега би ми било много теже, ја то лепо знам.

И он му поново приђе и загледа дебели покривач и тапка га руком по врату, а Мишко као да зна да је реч о њему, савије главу и меће му је на раме. У шали покуша да га уједе, ухвати зубима рукав од кабанице и вуче је све више себи.

– Зар тако, Мишко, свога госу? Стиди се; зар те није срамота од господина? – кара га старац нежно. – Тако је то паметна животиња; игра се као мало дете, а не уме ни да се наљути, то јест, како ћу да Вам кажем, оно по некад и он изгуби стрпљење, знате и у животиње је срце, али тек он уме да претрпи. Много смо нас двоје проживели, е али ми смо већ давно заједно. Шта је он све заслужио, не би се могло читав дан испричати; пола живота прошло ми је с њим. Стуб куће моје, није да претерујем. Помогао нам је и у добру и у злу, и зими и лети. Буде тако у зиму, снег падне да

се ноге једва извлаче, а ја пођем с Мишком и ни бриге ми није, да ћемо где заостати. Ко би то смео рећи? Зар Мишко, мој ’ранитељ, да изневери! Тешко, каљаво, ноге клизају, Мишко пође и застане, а ја само што рекнем: „Ајд’ Мишко, ајд’ рано, скоро ћемо на чистину, па ће бити и зоби и сена!“ а он полегне и испружи се, колико је дуг, а бедра се напну и он повуче из све снаге. Топове би тада кренуо, кажем Вам.

– А ја никада ни бичем да швићнем. То би била од Бога грехота. Зар ја Мишка, мог старог пријатеља, да ошинем! Ко би то још чуо! Не да се тај син материн ударити; није он као свака марва, већ се разуме као прави човек. Кажи му лепу реч, помилуј га и по врату потапши, па онда иди и певај. Можеш мирно у колима и заспати, он ће право пред кућу. Шта велиш, мој војничче, чича Митко има право и има га за цело. – И опет тапкање и загледање, јесу ли све потковице здраве.

– Тако лепо, мој синчићу, и леву покажи. Чича Митко хоће све да види, ти се не умеш пожалити. Видиш ова се већ излизала а и клинац јој је испао. Заменићемо је новом. Јер бос коњ, горе убиство не треба; ниси кадар ни стићи ни утећи. Најури човека боса у снег и коња непоткована на насип једно исто.

– А и род му је био славан, – наставља чича Митко све даље и не осећа у радости, како му време све даље пролази. – Мајка му је служила у тобцијама. Славна, крупна, црна кобила са малом шиљатом главицом, у све четири ноге бела. Права видра, кажем Вам. Кад је празником окупам (ја сам, знате, у тобцијама служио) и ишчеткам, она се сва црни као гавран и на сунцу отсјајкује њена црна длака, па се стакли само. А мени мило, Боже, па је гледам као мајка дете и по цело после подне не изиђем из коњушнице. Седнем тако на јасла, кад нисам на учењу и свирам (а што је Митко свирао, то је било за причу) а гледам у њу, како редом сено гута. Може бити и да је смешно то што Вам велим, али је све права истина и истина ће и остати. А после јој се нога некако узе и она није могла ни да корача људски. Ту

се нађе и наш стари и ми је куписмо за педесет динара, у гарнизону није била и иначе за употребу. Лечисмо је по нашки, док не поче одати. Потпуно не оздрави никако, али тек слушала нас је добро. И ето од ње нам остаде мој стари војник, мој Мишко – старац погледа поново на свог старог друга и доброћудо се насмеши.

– Ајд’ Мишко ајд’ напред! – рече старац седајући у двоколице. – Доста смо причали. Ајде мој добри младићу, ми још даље морамо!

Прошло је доста дуго времена од последњег виђења. Снег беше већ у велико пао; по улицама белели су се згрнути сметови, од којих су деца правила разне карикатуре. Време не беше ни мало југовно; сунце се помаљало тек око подне, али и тада као оно право зимско сунце, при чијој светлости руке дршћу и зуб удара о зуб. Преко ноћи учесташе јаки мразеви, а изјутра осећала се она несносна хладноћа, од које у носу буде тако љуто и она сва као да продире у саму срж. Мишка сам ређе виђао. Долазио је нашем стану увек доцније, није застајао као обично, но је дувајући у хладне руке да их загрије, прихватао журно узде и ишао даље. Једног јутра сретете ме у ходнику. Руке умотао у велике вунене рукавице, а главу и уши увио неким старим шалом, тако да му се видео само горњи део лица.

– Паклена зима! – рече ми после поздрава и спуштајући празан суд поред себе – сече као ножем, није друге. А у пољу тамо напео се онај проклетник Мацарац, па немо’ш ока отворити. Диже читаву прашину од снега и пуни ти и очи и цело лице. Сачувај Господе. Ако подржи дуже, зло. Дрва већ давно отишла, а и слама на измаку; ни прста да огрејеш. А стазе засуте па ни корака да крочиш. Ај, ај, никако не ваља! – и он се накашља, обриса лице рукавом, поћута неколико тренутака као мислећи се да ли да остане још који тренутак, и онда настави. – Још једном, сећам се као да нас, била је проклетница тако опасна, – нашег последњег рата. Тада сам је упамтио као злу пару. Куд ће се и такве ствари заборавити? И ово што ме тако љуто у леђима боцка од ње је. Лети престане, а зими се поново поврати и ка-

ко који дан све горе; мучи ме целе божије ноћи, ни ока да склопим.

Било је онда баш пред Сливницом. Ноћ мрачна, снег мете вејавицом, ветар брише свом жестином преко пустог празног поља; права мећава! Погледаш око себе, а оно све путо и мрачно и само се снег види, где се бели и покрио наше војнике и тешке топове. Те ноћи бејасмо на опрезу; на спавање нико и не мисли. Господе Боже, таку муку нисмо од мајчина млека запамтили. Дигла се пушта вејавица па пуни и лице и руке, а ноге већ давно засуте. Залуд се мучиш да дођеш к себи, кад се све кочи, мрзне, а крв као да је престала. Хоћеш ногу да издигнеш, а она утрнула и не миче се с места као прикована. Ватре нигде у околу, јер смо пред непријатељем. – Сутра дан ступисмо и борбу. Време исто, само магла још већа, те се ни десет корака не види напред. Наста лом; тане некако чудно пишти и пролеће као плева. Непријатељ већ пред нама тако близо, да су нас пушком гађали. Мучисмо се, ал бадава; труба засвира одступање и направи се још већи напред. Једва склонисмо топове. У тој журби и не осетих како ми тане удари у предњи део стопала. После су ми одсекли три последња прста, те сад нарамљујем.

Ал' назеб, још црње и горе! Њему лека нема, а кашаљ се све више удваја. Па ето и сад ми мира не да пакосница! – настави даље и жалосно погледа у своју рањену ногу. – Штипа ме и боде као да на иглама лежим. И парисам се, и пио стотину трава, и ишао у Раковицу, те ми читали, па све бадава. Тек ако земља залечи. Ну није ми за мене. Једном се већ мора, а пре а после. Него ето, да Мишку све горе. Бој се, приближава му се суђеник. Кашаљ га стегао, те једва дува. Ни 'рану људски да узме; погледам изјутра, а сено растурено и тек овлаш додирнуто. Не годи му. Ако поједе нешто сланих трица иначе ништа више.

Споља се зачу тешко Мишково кашљање. Митко ме погледа и жалостиво махну главом као да хтеде речи: „Видите, зло!“ подиже празан суд и пружајући ми руку у дебелој вуненој рукавици рече:

– Морам да пожурим; он кашље све јаче, а и Столету биће већ зима тако дуго чекајући, – и он се изгуби у дугом ходнику.

Било је једне недеље на измаку марта. Време већ благоуло и сунце сија некако топлије; снег се одјужио и стрехе почеле нагло капати; из суседне побочне улице навукло се силно блато, те помешало са мокрином отопљеног снега претворило се у житку ретку масу, да ни корака не мо'ш маћи; деца се чешће купе у гомилу и граја настаје све јаче; по баштама започело прекопавање и сађење.

Пред кућом се зауставише познате двоколице. Погледах кроз прозор. Мишко оборио главу и зубима се уједа за предњу ногу. Са седишта скочи сељачки дечко у свом старом излињалом оделу, само што је место пређашњег прљавог феса метнуо неку стару олињалу шубару. Старачко му се лице још више набрало, а благе очи постале мутне и повукле се као да се крију од кога.

– Шта ти ради отац? – упитих га јер чича Митко беше ту скоро лако оболео.

– У четвртак смо га сахранили! – рече дечко тупим гласом и поглед обори у земљу.

Мало после двоколице се изгубише у другој улици и само се слабо чуло Мишково тешко кашљање.

1903.

Милош Ђирковић

ИМПРОВИЗАТОР

Последњи зрак сунца на западу одбио се од стрмог и каменог брда и ниско ударио у моје прозоре. Светлост му злати високу кулу старог замка што се као гнездо ластавичје припио уз велику и мрку стену; у ваздуху се осећа већ прохладност иза дневне припеке; птице удесиле своју красну песму и сва природа трепти и сија у својој вечерњој светлости. Са улице допире ми жагор, врева и граја да уши заглухну. Свакога часа одјекне ми тек звиждање локомотиве и зачује се лупа точкова у кратком тамнику или тек писне лагано пиштаљка пароброда у Лабину пристаништу. И бициклисти, и туристи, и беспослена деца, и уморни фабрички радници, – све пошло у напред, вечерас је „корзо“ на градском тргу, нешто што мирише на Венецију. А са тамне борове шуме или из вила овдашњих Набоба допре ми свеже чист и слadak мирис, кад га ветар нанесе. Преда мном Лаба кривуда и вије се као змија између густих, кудравих брегова. Гледам јој каменом подзидане обале, чујем шум лаких валова и очи ми заноси њена нарочито модра боја. Ситне лађе лагано промичу, а овде онде тек прелети ниски чун преко лаких таласа. У даљи дижу се брда чешке Швајцарске настављају једна за другима и чине слику још лепшом, живописнијом; уздижу се лаки велови магле и промичу један испред другог тмасти облаци. Одједном допреше ми звуци музике, оштро, весело, брзо. Маса наже још брже у напред, а деца почеше гласно клицати. Добри немачки грађани не пропуштају лако такве прилике. Попити неколико чаша пива и до зоре играти ваљку по десети пут, то им је једино задовољство. Обрех се и сам међу њима, доле на лабиним обалама. Било ми је некако особито. Осећао сам се потпуно сам и немајући у гомили никога од

познатих, задовољавао сам се тиме, што ћу моћи да посмотрим њихова весела лица, просто клицање, смех без узрока и као неку силу што их све више гони у напред. Неко ме лагано зовну, звук чешкога језика трже ме, и тешка рука паде ми на раме. Окретох се: пред собом видим њега, папа Вођичку.

Замислите себи човека висока, витка стаса, чија се еластичност указује при сваком покрету, малу главу лепа облика, покривену дугом кудравом косом, велике и изразите плаве очи, а нос танак, правилан као и оштре нежне усне, одакле је увек текла лепа и паметна беседа. Браду и образе покривала му је светла, плава брада, те му је лепо лице још више улепшавала.

Познајемо се ту недавно, из беседе. Стан му је преко пута мога десног прозора, те ми само треба прећи преко широке улице. По народности је Чех, а занимао се свачим или готово ничим: и сликарство, и музика, и поезија, и одушевљавање за народну ствар на зборовима, и свим могућим. Немајући готово никакве сталности и поводећи се за својим тренутним одушевљењем бацао је своју кичицу и седао за гласовир, или се лаћао пера и у дивљој ужурбаности писао и тужио за жалосном судбом своје лепе чешке домовине...

Рећи ћете: дилетантизам! Напротив, то беше човек велика дара и снажне маште, природа му је дала све што му је могла дати, али му је при таквим приликама неодложно потребна, покретач свега, воља недостајала. На једном предмету задржавао се врло мало.

И у тихом вечеру или и преко дана, када се од посла одмарао, допирала ми је свирка с његова гласовира, час нежно, тужно, пуно бола и бескрајне сете, а час громко, снажно, као да све позива на оружје, у борбу слободе и независности. Требало је пак само видети његово жаром преображено лице, светле очи и густу разбацану косу и чути његову омиљену песму: „Sloven isem, Sloven budu!” и чути глас старице Немице, како непрестано гунђа и псује! Покадшто пак задовољавао се тиме да преседи беспослен

целога дана, уроњен сав у своје неодређене фантастичне мисли, не прелећући ни за часак преко и једне дирке, нити се пак усуђивао да и руком махне за своју кичицу која је тамо негде у кућу лежала бачена и заборављена.

Студирао је у Дрaжђанима сликарство, па како је у овој крају имао велики број познаника, то беше преко лета овамо дошао и сад се задовољавао, да јури с једног краја на други, било сликајући, било посећујући националне зборове. Иначе, била је то златна душа, коју је морао свако завољети; мио, умиљат и добар предавао се заштити пријатељства као какво дете и срце је и нехотице ишло к њему.

– Знате ли рече ми једном: у Италију морам, морам. Без ње бићу ништа. А Боже, какав сам ти и ја уметник! Видите, од мене би и могло бити нешто, ја то осећам, али проклета словенска несталност! Осећам се кадшто као Титан, кадар сам и земљу примити на своја плећа, ал' одушевљење тако брзо ишчезне, и ја се земљом једва вучем... Ако немате шта против, – рече ми после поздрава, хајдемо к мени, доста сте се нагледали Немаца. Чућемо музику и с мојих прозора и гледати илуминацију. Тешко ми је слушати ове њихове „алове“ и „охове“ и видети одушевљење после неколико чаша пива!

Лаба се сијала у мору румене светлости, а град сав осветљен светиљкама; месец се високо уздигао и бледа му се светлост просула по густом, гранатом дрвећу у градском парку; звуци музике одјекивали су у даљини тихе и мирне ноћи и ваздух мек и благ припија се нешто уз заморена и узбуђена лица; по тесним улицама њиха се мноштво народа и плавокосе Немице, веселе и насмејане, чешће тек поздраве својим пријатним: „guten aben!“...

– Тако, сад смо мирни! Седите овде крај прозора, моћи ћете све лепо прегледати. За мене то нема дражи: сит сам Немаца!

У соби неред у највећем степену: на столу поред укусног издања последњих песама славнога Врхлицког, разне скице у слободним потезима ишаране и премазане кредом и бојама; на поду крај гласовира лежала је раскошна Сме-

танина „Продана невеста“, коју је пре кратког времена по скупу цену добавио; мала и умно израђена биста Коменскога била је чудним случајем на његовој постељи. Иначе и на зиду и на поду стотине потеза ишарани кредом или премазани најразличитијим бојама. Ови први утисци као почеци идеја, које су у њега биле врло обилате, тренутно су се појављивале у свој силини снажне фантазије, служиле су му бар као прве скице које је доцније ваљало усавршити.

Обдарен чудновато богатом маштом и јаком стваралачком моћи долазио је свакога часа до нових идеја, о којима је говорио са одушевљењем правога фанатика. Сад је отпочињао апотеозу младе Чешке, у облику красне женске слике, озарену сјајем јутарњега сунца, а испод ње, дику и понос чешкога народа, Палацког и Челаковског, где ведре и весела погледа указују скупљеном народу победу у будућности; сад ју је представљао тужну, уплакану, са изразом патње и тешкога бола, обучену сву у црнину, расплетених дугих власи, где управља поглед у даљину и тужно жали за својом милом и драгом децом, Моравском и Шлеском, које, скривени у тмини и пружених руку према њој, злати већ сјај јутарње светлости и тмину разгони; сад му је пак долазила као божица слободе, смела погледа и отворена држања, са златним ореолом око бујне јој косе, где смело позира подјармљене народе у борбу слободе и независности, у борбу светлости и победе.

Били смо у једном од оних чисто словенских разговора, који собом обузимљу све и пажњу усредсређују само на тему. Стране се тада обично живо и шумно препиру, теме се сваки час мењају и живо се долази до нових предмета. Вођичка је говорио тихо, лагано, с великим разумевањем у свакој ствари; кадшто би се тек зажарио, глас би више подигао и у нестрпљењу устао са седишта. Али би већ после, пошто је крупно коракнуо једном два, поново сео и опет спокојним и мирним гласом наставио што је отпочео.

– Ах, Господе, то је време, то је срећно доба, када снага самознања и поуздања у своју моћ прелази тачку сумњивога у човеку; где све у њему снажи, расти и испуњава и обиљем снаге и величине боговима се ближи и небу приближава; – ал’ само не застати и место на величанственом колосу зидати, подизати куле на рушевинама снова своје младости... Знате ли, таква ми чежња раздире груди за снови-ма најбујније фантазије, за сликама најсмелије финоће, лакких боја и композиције fine као музике; хтео би створити нешто снажно као дан, сјајно као сунце, да задиви, да очи забљеште и свако руку и жељу за њим да пружи. Замислите само нашу словенску богињу, јадну, тужну и жалосну, чији глас и данас цвили за својом разбацаном, притешњеном децом, ах, њу – њу бих хтео створити у свом сјају своје божанске величине, у свој снази величанствена колоса... Са очима црним и сјајним као што је црна одећа у виле жалиле за косовским јунацима; са погледом што је оштар као оштрица у мача што има да свети наше Словенство; са снагом којом дан ноћ побеђује и светлости тражи места после црне тмине и моћи... Ах, тако бих!

Вођичка ућута. Звуци музике још су нам допирали, али некако слађе и нежније, и тихо се простирали по мирном покоју ведре ноћи; ваздух је постајао хладнији и његова хладноћа пријатно је утицала после дневне жеге; у лабином пристаништу било је поступно мирно, а граја с трга све је више ишчезавала и ноћ, блажена јунска ноћ, давно се и давно спустила.

– Време је! – рекох устајући – сутра нам се ваља опет видети.

– Да, време је! – рече и он и кроз отворени прозор показа ми озвездано небо. – Погледајте само! каква лепота, каква поезија! Где је уметности да тако што створи? Све је само прости дилетантизам; природа – то је штогод; све остало само је прах и играчка вечности!

На градском часовнику откуца већ један после пола ноћи и ми се растадосмо.

Дуго је времена прошло. Од Вођичке никаква гласа! као да је у воду пропао. Нико не знаде што о њему рећи. Питао сам и мрзовољну старицу Немицу. Она само слеже раменима и пискавим гласом одговори:

– А Бог би га знао, шта он то ради. Мени за цело неће рећи.

Тешко ми је било без њега, гледајући затворене капке на његовој соби и не чујући више звука са његова гласовира.

Једне вечери бахну као из небуха. С пута је и још се од праха није очистио. Лице му све озарено светлошћу од неке потајне радости, очи светле, а сви покрети у ужасном нестрпљењу.

– Тако вас давно нисам видио! – отпоче својим пријатним гласом. – Али ви ћете опростити већ, што вам се бар на поласку не јавих; тако је морало бити. Ви сте спремни, је л’ те? хајдемо до чешког краја!

– Али пријатељу, као да сте у екстази. Тајни одлазак, ненадан долазак, сад пак одједном ни да се одморите.

– Видећете, видећете већ! Ко Вас пита за умор; ја га и не осећам. Погледајте само! Него можемо већ. Зар не?

Чешки крај није се издвајао из обима града, а носио је то име просто с тога што су у томе делу становали само Чеси. И залазећи у њега било ми је увек мило, осећао сам се некако лакше. Звук познатог ми језика, веселост, приступачност и предусретљивост, – све је то издвајало од немачке озбиљности, уображене величине и напете охолости. Данас је пак у „Беседи“ састанак и весела, лака музика чула се још издалека.

Гостионица окићена зеленилом; под округлим кестеновима распоређени дуги столови; смеј, песма, усклици и жив разговор за сваким од њих; на узвишеним седиштима свирачи, озбиљни и ћутљиви, свирају своје, пије се, цупкајући ногом у такту; деца, несташна и немирна, трче око столова, гласно се смеју и провлаче се поред озбиљних музиканата.

Велика дворана препуна: по седиштима гледам и стара, озбиљна и ћутљива лица, прекаљена у борби и животу, чи-

је се године веће примичу крају, али се општој ствари може јоште допринети; и снажне мушке прилике у најбољој снази и животу, у јеку свога рада и стварања, без обзира на сметње и претње, вољни и кадри да за своју домовину и живот положе и највећу жртву поднесу; и младе, још са свим младе снаге, тек наступиле у живот, са неисказаном радошћу да су и они учасници, са пажњом претвореном у потпуну укоченост, са највећом готовошћу, да полете, куд се само прстом укаже...

Најзад устаде и он, Вођичка. Ваљало му је рећи коју о своје раду, о своје путу, о својим успесима. Сетих се и нехотице онога говорника из енглескога парламента, што га је Хајне у својим писмима тако живо представио. Поносан као млади соко, смела покрета и држања, те му вिति стас дошао још виши; благо му се око узневерило као да га је збунила изненадна срећа; лице се осуло лаким руменилом и на површину изби она силна љубав, љубав према своје роду и бујица снажних, одушевљених речи полети силно, неодољиво, као оно поток што је камен с пута уклонио, па весело тече у даљину... Свршио је, а глас му је још одјекивао у мојим ушима; речи су падале на срце и као благ мелем испуњавале га слашћу, а душа је и нехотице летела тамо куда су је његове речи позивале. И мирна тишина после његова говора би од једном снажно прекинута ускликом мноштва гласова и у тренутку спазих га издигнута над осталом масом, са сузом у очима и са неисказаном радошћу и срећом на зажареном лицу...

А напољу разлеже се блага свирка, чује се смех и граја веселе деце и слатке и благе чешке песме прекидају мирну тишину и звуци им на далеко одлежу у мирном и лепом крају.

Последњи пут видесмо се на Вацлавској у Прагу. Заишао сам у једну од првих већих гостиона, што се у дугој улици тако често једна поред друге подижу. Столови заузе-

ти и једва можеш сести; послуга оштро и брзо корача по глатком поду; из суседне собе са билијаром допиру оштри гласови; у замагљеном простору од дима промичу зажарена лица и чује се звук лопти. Нечији глас јаче одскочи и надвиси све остале. Звук његов учини ми се тако познат. И на вратима указа се лепа светла брада и разбарушена кудрава коса – Вођичка!

– Ех, ех, Ви овде? Да ли могу да верујем? – и топло стиснувши ми руку засу ме питањима.

– Јесте ли давно већ овде? – упитах га.

– Али тако изненада! Ја се ни најмање нисам надао. Хеј, пива, или не, каву, шта је по вољи?

– Па како живите? – упитах пошто седосмо.

– Богу слава! Иде то већ. Ликове радим. Биће и боље; другови су ту.

– Мислите ли и даље?

– И ну ја! Зар Ви то не знате? У Италију, у Италију, пријатељу: Kennst du das Land, њо die Citronen blühen?

– Радујем се, али тек од вас чујем.

– Добра душа тај Махачек! Ви га не познајете? Хеј Махачку! Еј билијар му не да времена.

– Откупио је ону моју апотеозу Чешке. Ту скоро сам је довршио. У Италију, у земљу мојих снова! – и он ми снажно стиште руку.

– Желим Вам успеха!

– Видећете већ. То ће бити красно... А зашто не бисте дошли к мени? Ја сам са станом у Смиховоу у уској улици.

Оправдах се краткоћом времена.

– Како вам је по вољи!

На станици му стиснух руку последњи пут и од тога доба Бог зна дали ћемо се више видети. Да ли је отишао у Италију не могу вам рећи.

1903.

Милош Ђирковић

У ШУМИ Н-СКОГ МАНАСТИРА

Верући се већ од целог јутра и по готову мртав од умора, спустим се некако око подне преко брзе планинске речнице у шуму н-ског манастира. Још од пре извесног времена била је тужба у нашој управи, како се манастирска шума немилице сече, због чега је ваљало учинити увиђај и по потреби забранити сваку даљу сечу.

Испевши се са свим горе на плато упутим се узаним колским путем што је водио манастиру. Зими је то био очајнички пут, јер се њиме једва прилазило манастирском дворишту, али је у толико био лепши и живописнији у лето. Безбројно планинско цвеће расло је и с једне и с друге стране; тамо се издигла висока густа трава, а онде опет раширила своју круну миришљава јагорчика или се извио жбун дивље руже; негде се пак свели над њим врхови високих дубова и букава, да се и плаво небо једва назире. И заилазећи све дубље у ово безгранично зелено царство, осећао сам како ми је у срцу некако нелагодно од ове мртве тишине, а и пас мој, који је дотле поигравао и јурио за несташним тичицама, ишао је мирно тик самога мене, подвивши реп под ноге. И на ову разумну животињу као да је утицала ова тајанственост и он се беше прибио са свим узаме, погледајући ме кадшто својим паметним очима, или би и при најмањем шушку наћулио своје дугачке уши и пажљиво стао ослушкивати.

То беше у она доба када и ово зелено море спава. Лишће не шуми својим таласима, гранчице стоје мирне и недирнуте, а високе круне повиле се, па као да и оне сањају. Тице се повукле у најгушће лишће, и док се женка одмара у гнезду покрај својих малих, мужјак се наслонио на какву гранчицу покрај ње и лепо дремље. А инсекти осетивши да

је настало примирје и да је њихово царство овладало, размилели се и разлетели по чистом зраку или беже по истој маховини. Само се негде у даљи притегну гласно куцање; то детлић неуморно прави своје прстенове по кори, а мало затим одговори му снажан и оштар клик соколов и он се смело и брзо подиже у плави зрак изнад тихога мора од лишћа. За овим опет наста мртво ћутање.

Пут је сад излазио на чист пропланак; високи тремови од густих стабала губили су се све више, дрвеће се проређивало и на место густих и гранатих круна указа ми се дугачка ливада, са које је свеже допирао јак мирис скоро покошена сена. Овде је и стаза скретала својим правцем.

Држећи се бујне планинске речице, што је манастиру толико квара наносила за време своје поплаве, пут је кривудао заједно са њом и провлачио се као конац какав кроз високо влажно стење, да се прешавши поново реку, споји са дивним пропланком што се ненадно и снажно показивао пред самим манастиром. А тамо у дну његову дизао се и сам манастир, на коме се поносито издизаху два кубета, без икаквих спољних украса, но који је ипак величанствено изгледао са своје потпуно беле боје, са својег високог позлаћеног крста и оно неколико гранатих мирисавих липа што су стајале пред њим. Остали део простора захватили су лево станови братије манастирске и путнички, а на десној страни била је коњушница и одељење за осталу стоку. Преко целог пак дворишта пружао се ред младих воћака и растављао манастир од осталих зграда.

Умор ме беше већ савладао, а осећајући и оно несносно стање што се зове жеђ скинем пушку и шешир и спустим се испод неке прастаре букве, испод које се налазио мали не озидани извор и даље од њега отицао нејасан поточић. Манастир ми одавде не беше далеко и у четврт часа ја сам могао већ тамо бити.

Ни сам не знам колико сам дуго тако одмарао, тек од једном као да чух лак шушањ у суседном шумарку. И пас не остаде миран; он наћули уши и гледаше на ону страну одакле се шушањ чуо. Ја ослушнух такође. У почетку беше

све мирно (и ја већ мишљах да сам се преварио), а тада се разлеже један звук у близини, тихо и мирно, налик на при-тајен смех, – а затим један и опет један. Кроз миран ваздух могле су се чути нејасне испрекидане речи.

– Нема сумње, горокрадице! – помислих у себи; дам псу знак да ћути и да пас не изда лајањем, дохватим пушку и шешир и лагано мислећи, станем се прикрадати страни од које је звук долазио. После десетак корака поново заста-нем; нисам могао даље, а да не будем не опажен.

Тамо у густом шипрагу стајала је обична проста жена из оближњег Прњавора, у простој сељачкој сукњици, повеза-на чистом белом повезачом и закићена лепо расцветаним различком. Лицем беше окренута мени, те сам могао виде-ти и лепу малу главу и бујне младе груди што се под те-шком тежињавом кошуљом тако бурно надимаху, и висок витки стас што се у неколико унапред повио као да је за ки-ме пошао па се у томе положају и зауставио. Како само бе-ше стасита та проста сељачка природа! Колико беше љуп-кости у оном милом лепом лику, у њеном простом гипком држању, у њеној целој појави, да се и нехотице наметало питање: од куда све то у овом тако забаченом крају? Црној као гавран коси што се на темену делила у јасно обележе-ни раздео; сјајним дубоким очима што испод дугих трепа-вица гледаху тако страсно, мамно – одговарала је чуднова-то бела боја самога лица које је сунце мало нагарило, те му дало специфични, у неколико бронзани изглед; ни мале не-што меснате усне, пуне ситних и као бисер белих зуби; ни природно руменило на лепим овалним образима; ни ниско, али fino заокругљено чело не изостајаху иза очију и лепе бујне косе. А све, све опомињаше на челично здравље, на бујну једрину, на дивовску снагу што их само брдски крај однеговати може и посматрач, опијен оним добро позна-тим дахом што се око њега тако благо распростре, осетио би у себи чежње, да тај витки стас што пре пригрли, да зу-бима уједе те дивне, румене усне.

Свакако она није била сама, али се друго лице није мо-гло видети из густог шипрага. Пас је непрестано стајао уза

ме и својим паметним очима као да ме је питао, шта ће да ради. Од једном се сељанка измакну корак два натраг и на њеном се месту указа млад стасит калуђер, један од најмлађих између братије манастирске, отац Антоније. Млад човек около својих 30 година, у старој излизаној мантији и са дугом камилавком, испод које му је његова дуга руса коса на рамена падала. Лице му потпуно изгорело од сунца, а обрасло дугом, неуређеном брадом и са погледом што некако лукаво и нестално гледа из плавих буљавих очију, давало је тип ружан и потпуно одвратан.

Он се лако наже у напред за младом сељанком и ухвативши је за руку, покуша да је око паса обухвати, но она му се изви из руку и поново стукну корак натраг, смејући се гласно уз то.

– Не смеј се толико! – чух где он рече.

– Зар се тако бојиш, јаране? – упита она и смејући се поново, запилби му се у очи и гледаше га све дотле страсним погледом, док се он пригну њеној руци и угризе је за прст. Она цикну притајено, али руке не извуче.

– А где је он? – Упита Антоније, гледајући је топлим љубавничким погледом.

– Кад бих само знала! – одговори сељанка. – Још синоћ отишао је од куће и данас га целог дана нема. Веле, да „Соколовицу“ секу газда Јанкови радници, па је за цело тамо остао и преко ноћи.

– Не знаш, кад ће натраг?

– Мислиш ли ти да он мени штогод говори? Од кад себе нисам чула реч из његових устију. Преко целог дана јури по шуми као да су му виле главу однеле, а у вече кад кући дође, лице му се смрчило као облак, обрве свео и зубе стискао као Арнаутин, па ил' ће рећи Бога, ил' не; ако си ти дошао да штогод запиташ, то и он. И хлеба неће честито да затражи!

– Зацело зна? – рече даље калуђер, а преко лица спусти му се сенка немира и он се с муком труђаше да остане миран и спокојан.

– Хм, хм! да ли зна?... Свакако зна – и он и цело село зна. А јесам ли ја крива за то? Мрзак ми је на очима, а одвратан на души, па шта ћу... Али они из села; имају очи као мачка, видели су и свуда разгласили; не могу мирно проћи, да прстом не покажу за мном. А ја ћутим; шта им могу, кад је истина?

Отац Антоније не задовољи се тиме одговором, но осећајући се потпуно задовољан у мирној тишини шумској и користећи се правом љубавничким, наже јој се до самих образа, па стаде пун љубавне жудње, да јој шапуће нејасне речи милости и да се диви њеној чудној лепоти што му све више изилазаше пред очи. Она оста у почетку мирна, но ватра љубавне страсти разгоре се и у њој пламом младости; она не могаше а да не одговори његовим љубавним тепањима, но заборављајући и село, и људе, и мужа свога предаваше се потпуно пуној наслади тренутног задовољства.

– Само ми кажи, докле ћемо тако, јер овако не може до века остати, – рече му сељанка пошто прва бура љубавни страсти прође.

– И сам не знам, – одговори отац Антоније – тешко ми на то и да мислим; а каква корист и од тога, кад измислити не могу? Најбоље је овако па после шта буде?... Наћи ће се и ту можда помоћи.

– Јест, лако је теби тако рећи; али што ћу ја? Мислиш ли ти да ће он на веки остати такав да ни речи не рекне? Ухватиће он конце наше, ако их већ нема, па шта онда? Отераће ме са прага свога као псето последње...

Антоније појми да нешто одговори, али у тај мах проломи се шибље на противној страни као да је највећа буква из корена исчупана. Све се зби некако у тренутку; пас поскочи и хтедем сам потрчати на ту страну; с тешком муком зауставих га и ухватих за њушку. Окренувши се поново оној страни, где мало час двоје драгих стајаше, не могах да видим нигде оца Антонија. Он протрча тик самога мене у највећој брзини, захватајући својом мантијом ниско жбуње и спусти се у дубоки кланац којим се преко одлазило у манастирско двориште.

Сељанка је стајала још на истом месту и дрхтала, гледајући са страхом у страшно намргођено лице манастирског шумског чувара Гиле. Борба која се у ње водила морала је бити ужасна; лице јој било потпуно бледо и укочено; ни један мишић да се покрене као да је сав живот једним потезом престао. И мада познаваше опасност пред којом се налазила, долазећи све више себи она преста да дрхће и као са неком хладнокрвношћу и припремом на отпор и јогуњство очекиваше крај самој ствари. А Гила не знађаше и сам како ће да отпочне. Он хтеде нешто рећи, али као да не нађе гласа за то; хтеде је стегнути за њене лепе обле руке, али му не би довољно снаге; па се онда загледа дуго у њене дубоке очи, њих као да је преклињао, у њима као да је хтео наћи решења свему, али му њен мрачни и пркосни поглед још више увећа стишано беснило.

– О мајчице наша пресвета, о Исусе сине небесни, па дакле је истина? – чух где рече неким потмулим, промуклим гласом што као да је долазио из последње дубине његових широких груди.

Наста ужасан тајац, за чије време не усуди се нико проговорити. Гиле подиже руке у вис као да небо хтеде позвати да и оно види јад и несрећу његову, а затим их опет спусти и подлежући своме болу наслони се на глатко стабло дебеле букве, па се загледа дуго, дуго у њену лепу главу својим непомичним погледом. Његове час мрачне, час жалосне очи стајале су у потпуној сагласности са његовим боно развученим устима, док се на лицу једно за другим огледао и дубок очајнички бол и страсна безгранична љубав и страشان неизмеран гнев, а све, све у њему као да се претварало у једно једино велико питање: је ли истина?

– Зар тако, Гино? – рече он потмулим, муклим гласом, прекидајући мртво ћутање. Она стајаше и даље сва мирна и непомична и не покуша ништа рећи, чиме би се оправдала. Мало ти би нашег живота, мало наше младости? Пази смо те сви као мајка дете, нико ни потамо се да ти рече; живела си не друкше него као паша један, а ти шта учини? Зар такву срамоту да ми донесеш, да ми се и деца насмеју? Ти-

ме ли зар врати моју доброту и моју милост према теби? А што ће село, што ће остали свет рећи?

– Може говорити до воље, ако ништа прече нема, – одговори она суво. – А образ, несрећнице, образ где ти је?

– Чувај ти свога, а мене остави на миру!

– Како рече, како?! – узвикну Гила чисто не верујући њеним речима. – Ни образа не жалиш, је ли?... А ради чега; шта ти учиних?

– Не могу више с тобом! – одговори она кратко и не покуша да га погледа.

– Не мо-о-жеш?! – једва прстења Гила и ухвати је левом руком за раме. – А с киме можеш? с њим, с калуђером једним, је ли одроде?

И не говорећи даље он скиде пушку с рамена.

– Е нећеш тако женска главо! Кућу Ђекића не осрамоти до сад женска страна, па нећеш ни ти. Знаш ли, да је сад последње?...

– Убиј!...

Не могах више. Прихватајући пушку потрчим и сам тамо и у два скока стадох између њих. Гила се томе најмање надао, но видећи ме, стајао је некако блесасто са запетом пушком и не покуша да је спусти поред себе. Гина ме погледа чудним невероватним погледом не мењајући ни најмање изглед свога упорног, јогунастог лица, па онда као да се чему присети, одвоји се од нас брзим кораком и за мало па је нестале у густом шибљу. Гила погледа за њом, спусти пушку и процеди нешто тешко кроза зубе, па се онда окрете мени:

– У зао час, господине! – и ми се лагано упутисмо другој страни, где нам је ваљало извиђај чинити.

Тихо се клони вечер. Сунце лагано тоне и небо се претвара у читаво црвено море; ваздух свеж и прохладан лак ветрић осети се тек на крунама високог дрвећа; у густим врховима чује се песма тичја; тамо из доље замириса свеже на младу конопљу. С подине високог брега одвоји се млада чобаница и мало затим одјекну чист и звонак глас:

Девојка се сунцу противила:

Јарко сунце, лепша сам од тебе,
И од тебе и од брата твога,
Брата твога, сјајнога месеца!

Шума ми већ давно за леђима, идући брзим кораком малом узаном стазом што се дала преко зелене ливаде, ја и нехотице замишљах себи лепу слику Гинину и малу драму што се тако ненадно одигра између мужа и жене.

1903.

Милош Ћирковић

СТАРИ КАРЛОВИЋ

Доцкан у ноћ, код мога чувара шума, седели смо нас троје: моја два пријатеља, надзорна инжињера, и ја, покрај чаше доброга вина. Они беху стигли рано тога јутра мени у походе и после неколико часова заморна, али богата лова пријатно смо се одмарали у угодној, бело окреченој собици.

Напољу је падао снег. Крупан, у великим пахуљицама, препун зимске свежине, падао је он преко широке, мирне и тајанствене равни и његова белина све је више одударала од тамнине ниских огољених жбунова и усамљених, тешких стабала високих топола што се као неми стражари пружаху једна поред друге. Међутим у соби пуцкарала је пећ и њена пријатна топлина одлично је дејствовала на наше промрзле и заморене удове.

Открививши се у велико, а загрејани прилично вином, разговор наш бивао је све живљи, брзо прелазео с предмета на предмет, и после претресених далеких ђачких успомена зауставио се као обично, на жељи и њеној љубави.

Наш млађи пријатељ, још у свему младић из школе, који је сваку појаву и ствар схватао само са идеалне стране, није могао да при том не узвикне као у неком заносу, како је љубав према жени почетак и крај и свему, пролеће и оваплоћење, ја, управо сам живот.

Други, човек од својих тридесет година, са збораним челом и прогрушаном седом косом, али са очима још увек сјајним и живим, насмеши се и на похвалне речи одушевљена младића додаде:

– Ја, у Ваше доба и са таквим расуђивањем можда имате потпуно право. Али са тридесет година – наша љубав није слепа. Човек узима мало друкче наочари, а за извињење онога који је успео да себи прибави сву горчину разоча-

рења, обично се вели: јест да је то била права љубав. А у томе управо и лежи цело тежиште: и душа и чула заробљени су и свезани, док је сазнање и даље хладно и тупо се руга оној срећи за коју љубавници мисле да их својим велом омотава... А у љубави жене има нешто нарочито што личи на самовољу размажена, распуштена детета, на наивност младе шипарице и бујност са лудилом и очајањем одрасле жене... И то, нешто не да се одредити, али за то је ипак ту да у тренуцима највећег заноса и усхићења повуче доле, у јад и беду свакидашњице и ситничарства што се редовно дешава у животу двоје заљубљених.

Ако вам неће бити досадно, испричаћу вам један свој доживљај из кога ћете најбоље видети да жена никад у својој љубави не зна шта хоће и где треба стати, и да је управо та њена љубав почетак само болу и – ништа више.

Он поново запали своју лулу са кратким црним камишем, повуче снажно неколико пута и настави:

– Био сам онда надзорни инжењер на грађењу једне варијанте у Н. Место до зла Бога пусто и усамљено као што се већ може замислити.

Али зато је пак природа својим лепотама била и сувише издашна, да не речем раскошна. Високи планински врхови низали су се један поред другог као сури непроходни бедеми; они су расли, прелазили једни у друге, ширили се и протезали и захватили цео хоризонт. Разастрли као какво огромно стадо они су се машали плава неба над собом које као да им се и само радовало, јер их је вечито грлило и љубило својим неизмерним покровом. Зимом омотани дубоким, непроходним снегом, дубоко у лето пак увијени у сури тмасти покров од густе и дебеле магле.

При дну пак њихову, тамо доле, изгледало је све тамно и хладно као у гробу; маховином обрасло оштро стење висило је као каква силна настрешница готово, да се сваке тренути опучи и сурва у голему провалију чијим се дном као сребрна нит вијугала бујна планинска река. Како је била бистра кристална вода њена! како је гамизало у њој мноштво ситних рибица, чија се шарена перја провиде кроз би-

серну воду и на сјају летњег сунца прелива у стотине разних боја!

Па ипак нешто ново! Далеко и од старих пријатеља и старих навика ова свежа, чиста и мирна природа оживљавала је моје расположење. Било ми је све пријатно: и тешки, заморни посао и прљави избледели радници и поцрнели, мучаливи сељаци са својим вунастим шубарама и ниске дрвене појате, са белоруним стадима и најеженим, увек непријатељски расположеним псима. Сваког дана расло је моје добро расположење, било да се сам побринем о ручку и вечери, било да по вас дуги летњи дан крстарим са пушком о рамену и керовима по престарелој, широкој гори, којој као да нигде није било ни краја ни конца.

– Једног јутра, нешто раније него обично, кренем се у планину (мој путовођа био је сеоски шумар). Да ли моје и иначе добро расположење, или предосећање да ће ми се тога дана догодити нешто лепо и необично, тек ја сам био необично весело. Па и само јутро било је необично свеже и чисто. Сунце једва што се помолило иза снажних висова и додир топлоте његових првих зракова са ноћном хладовином која беше већ на умору, испуњавао је душу неким нарочитим блаженством. Доле, у долини, још се не беше пробио његов сјајни зрак; он је тек златио врхове сурога стења и њежне капљице бисерне росе; миловало нас је цвеће приходу и његов сјајно жути прашак из круница правио је јасне отиске на нашим одећама.

– Јесте ли били доле у селу? – упита ме мој пратилац.

– Не! – одговорих кратко, удубљен сав у посматрање природе и њене лепоте.

– Немојте пропустити прилику. Има и тамо лепоте која оставља трага за собом, – рече смешећи се.

– Не одговорих му – нов изглед беше привукао сву моју пажњу. Тамо доле на узаној равни лежало је село. Као безбројна бела рада и булка са какве цветне ливаде, провиривали су бели димњаци и црвени кровови из многобројних расутих воћњака; јасно је одјекивала блека стада и хајкање чобана; поље је било испуњено многобројним посленици-

ма, а све око мене мирисало је на топлину, на бескрајну чежњу, на слатку љубав и младост...

Као укопан стајао сам онде, жудно се упијајући очима у чаробну слику из чијег је сваког кута – како изгледаше – било задовољство и мир, срећа са спокојством и тих и лак живот као у причи каквој.

– Видите ли ону кућицу тамо при крају? – упита ме мој пратилац и руком показа на једну од крајњих сеоских кућа.
– Како Вам изгледа?

– Леп је цео крај овај! – рекох му свечано.

– Јест, јест, имате право! Али тамо тек... – он махну руком и не хтеде даље говорити. – Али ја сам се занео овде заједно с вама, а још далеки пут стоји преда мном. Збогом, господине! Ја морам у А.... суду због неке горосече.

Мој пријатељ ућута. Изазван споменима из далеке прошлости он дубоко уздахну. Можда је и то био јецај душе за светлим тренуцима, чија је пролазност тако брза; можда каква стара љубав која је, истина, умрла, али чији трагови и данас тиште и боле...

– Било је већ скоро подне – настави даље причати, – кад сам се почео спуштати селу. Сунце чији је зрак јутрос био онако свеж, пекло је тако жарко, врели дах целог окола гушио ме је и стезао тако силно, да сам једва чекао пријатну хладовину са извором добре воде, где би се могао одморити. Најзад једва ми се и то указа, одмах на уласку у само село.

Крупне гране неке прастаре букве шириле се над омањим студенцем, ограђеним неким старим даскама, тако, да се ни најјачи зрак није могао пробити кроз њих. Одмах више кладенца била је мала равна са примамљивом зеленом травом, управо онаква какву је себи могао пожелети путник, који се неколико часова верао по шуми.

А ту, пред кладенцем, стајала је нека женска прилика, леђима окренута мени, стојала тако мирно и непомично као да се хтела огледати на бистрој, чистој води у извору. Она није била у оделу овога села; њена одећа била је као што се носе простије жене у граду. Чиста вунена сукња ле-

по скројена, која је на први мах откривала сву облину доњих удова. Горе на себи имала је шарену, лаку летњу блузу, такође од неке простије материје, која се тако припијала уз њено пуначко тело, да се чисто осећале топле, слободне груди и развијене пуне мишице.

Али лице!... – Мој пријатељ поново ућута као да је у мислима хтео изазвати слику оне, у чијој је близини провео Бог зна колико слатких часова. – Не, верујте ми! Таква се слика ретко може видети, а види ли се већ једном остају ту трагови које ни време нити икаква даљина може више избрисати.

Она је имала главу са сјајном црном косом, која је увече расплетена изгледала као непровидни огртач мрачне ноћи; сад пак била је увијена позади главе и у ситним влакнима, готово као паперје, губила се на као јасмин белом врату и око ружичастих ушију; она је имала чело, засењиво бело са обрвама сјајним као крило лабудово и глатким као кадифа; она је имала очи велике, крупне црне очи из којих као даје светлост била. Узбуђење огледало се у овим очима као ватрена грозничавост, радост као блесак муње, а страст као зрак фосфорне светлости. Њен нос био је правилан и отмен са носним приликама која су тако често подрхтавала, а усне јој беху пуне, суве и црвене као просута крв по снегу.

Све на њој и њене очи, и њена уста и цела снага беху изазивачки; нека нарочита драж вејала је од ње, драж што чула опија и други пол себи мами. У њеним покретима, у њеном ходу, у свему као да се јасно истицала жеља да заведе; у њеној близини осећало се биће које је жељно страсти, које гори ватром љубави и које сагорева под пламом милоште и миловања.

Упитах је, може ли ми дати воде.

– Зашто да не? – рече она са осмехом.

– Јесте ли одавде? – упитах је, пошто јој вратих суд са водом.

– И да и не. За сад смо овде на пружи, а мој је крај далеко одавде.

– Како? Ваш муж ради на пружи?

– Јест, десетар Јанко!
– Карловић? – упитах нем од изненађења.
– Јест. Карловић? – одговори ми опет са осмејком и сјајем у очима.

– Ено оно тамо – то је наша кућа.

И не говорећи више, она се удаљи.

Стојао сам нем од изненађења не могући доћи к себи. Биће вам појмљиво, какав је утисак на мене морала учинити њена лепота; њеном утицају морало се подлећи а пре а после. Није ту помагала никаква борба са самим собом; а поред свију боцкања хладнога разума, човек би морао бити од камена, да се не пода. Али што је још јаче изазвало моје упропашћење, то је била истина, да је стари Карловић њен муж.

Видите, тај Карловић био је десетар једне дружине и код мене на раду. Био је такав, да сам се при првом сусрету са њим морао сетити оних Пушкинових речи:

„Стари муж, грозни муж“...

Мали, неугледан, тром у ходу и алкав у целом држању, чинио је утисак човека, коме је све равнодушно под капом небеском; човек вечито нем и ћутљив као да му је у глави само млаћена слама, мргодан и стар, на чијем се лицу никад није могло приметити ни узбуђење, ни радост, ни бол; човек коме би се радије уклонио с пута него што би са њим и приметну разговор. – Нисам га познавао изближе, јер свакако тај се никоме не би поверио, али сам знао да је одавно дошао из Лике и да је са службом већим делом био у јужној Србији. –

И ето, тај човек, то мртвачки укочено лице, та мумија био је муж оне која се мени указала као каква натприродна лепота.

– Ту мора бити да је била каква историја по среди, – рече наш млади пријатељ.

– А ко ће то знати? – одговори приповедач.

И доцније, после бољег познанства, ја нисам могао сазнати узроке тога неприроднога брака, и ако сам Анушку (тако се звала), неколико пута испитивао.

Можете мислити већ, – настави он, – чему је одвео наш први сусрет. Одмах другога дана мој пут био је ка кладенцу; и опет сам је видео, проговорио неколико речи, и на томе је и остало. Она се смешила, изазивала; ја сам горео од нестрпљења и с муком очекивао дан, када ће бити потпуно моја. Ја сам био свестан своје љубави и у осећању блаженства пустио сам да ме носи силна страст као што носе топли таласи језера на сунчаној подневној светлости.

Па ипак, у тренуцима кад је разум освајао ја сам се љутио на себе сама, на њу, на цео свет. Ова мала смешна „историја“, како сам је ја називао, беше успела да из обичног колосека мога живота избаци сву моју хладнокрвност и присебност; признајем да сам био прилично охол и резигниран човек, па ипак требало је да се овако што деси и да сва моја резигнација оде до ђавола.

– Да вас не морим даље: она је била моја, моја и душом и телом и свим страсним осећањима својим. Лед је под ногама био пробијен и сад се тонуло све даље; узалуд сам покушавао у тренуцима кад се свест враћала, да једним снажним замахом раскинем сву ту везу недозвољене љубави, тога беснога живота, у коме је страст крв исисавала, и мозак чинила потпуно уморним и неосетљивим. Јер та љубав била је нешто страшно, дивље, очајнички жар и дивље задовољење, бесна опијеност и миловања која имају бруталност и надражај пијанства, са пољупцима који су боли као језик разјарене животиње и крв тражили под самом кожом.

А у ту љубав уносила је Анушка нешто сумануто, бесно очајно; нешто што је природне жудње и нагонило је на рад и страдање; њена презасићеност није је задовољавала, већ ју је само потпуно умарала, остављајући за собом тело које се није могло покренути. Она није тражила више радост у радости, већ у болу и страдању, узвикујући при том потпуно ван себе. „Ах, кад бих могла умрети!“ –

У тим тренуцима она је заборављала све; она није хтела чути за околину у којој је; није могла видети мужа свога, јадног и бедног Карловића, који се вио око ње као мајка око болесничке постеље јединца сина. И сад тек отпочела се

испољавати сва одвратност према њему. Више пута седела би на својој постељи, боса и расплетене косе, гледајући нетренимице кроз отворен прозор. Кад и кад задрхтали би мишићи на њеној снази и у дивљем бесу рука се прихвата-ла ножа, а усне шапутале са боним дрхтајем: „Ах, кад бих могла!“ Ова претња није се односила само на њу; она је више била намењена њеном бедном мужу, који је и даље стајао ту са својим устакленим очима и мртвачким укоченим лицем.

У љубави својој Анушка је постајала све дрскија; изгубивши сваки срам и предавши се потпуно грозници, која је тресла и њен разум и њену снагу, она га је терала од себе, нагонећи га на преноћишта покрај пруге, у мрачним и прљавим колебама, у којима становаху бедни и неопрани радници. За све то пак ја сам за њу морао увек имати осмех на уснама, предајући се и сам љубавном беснилу које је њу обузимало.

А Карловић је и даље ишао блед и утучен, са лицем које није имало никаква израза нити осећања. Гадио сам се тога лика, и ако му бејаш толико скривио, који није ни сад одавао никакав бол и страдање, и ако је морао знати моје односе према Анушки. После ми је тек било јасно. Било је то лице човека који је на овоме свету сахранио све своје најбоље, и кад га је страдање већ дотукло, оно није имало више израза за нове патње и болове.

– Једнога дана ишао сам од Анушке; она је остала лежећи, неспособна за утиске спољњег света. Тамо при дну пута, што се од пруге одвајао ка селу, угледах неколико радника. Они су се окретали између себе. Погледах и не преварих се. У средини њиховој на неколико бедно сложених цепаница лежало је тело, хладно и укочено.

„Карловић!“ – хладна језа прошла ме свега. Јест, то је био он, јадни и бедни Карловић. На његову лиду, прљаву од влажне земље и блата види се онај исти мртвачки израз; само су очи биле отворене и укочене и њихов устакљени поглед као да ми је говорио: „Ето, сад сте слободни!“

Један од радника причао је преплашено и испрекидано:

„Несрећа његова, шта ли? Пустили смо воз као и обично ради пошљунчавања; он је био на првом вагону. Бог ће знати како, тек њега одједном нестане. Зауостависмо се, али се зло већ могло замислити, јер је воз био при паду. На шинама стајало је његово тело још вруће и пуно крви; воз га беше пресекао, и кад смо стигли до њега, он је већ био мртав“.

Вратим се сам са носиоцима. Анушка нам изиђе у сусрет; чудноват јој беше жагор око куће. Она тупо и уморно баци поглед по свима нама и онда се заустави на мртвом Карловићу. Сумануто, дивље, са лицем искривљеним од бола, са гласом који у себи није имао ништа више човечјега, она се баци преко мртве лешине.

„Јанко, јадни мој Јанко!“

Радници се уклонише; остадох сам с њом. Покушах да је утешим; она се нагло подиже, загледа ми се у лице, и дивље, разјарено добаци ми:

– Ти, ти си га убио!

Стајао сам онде немогући доћи до речи. Био сам свестан свога учешћа у смрти овога бедног човека, па ипак нисам могао да појмим Анушкино држање. А она се бесно, очајнички са погледом једног суманутог залете на мене, тресући моју снагу и са гласом промуклим и очајним, који ми је крв ледио рече: „Иди, иди!... Зар ти није доста крви његове!“

Мој пријатељ ућута. Очевидно да га беше тронула цела ова историја и његово лице изражавало је бол и страдање.

– Анушке не видех више, нити знам шта је са њом било. Њено цело понашање као и бесна страст и данас су ми непотпуни. Ако је то била пробуђена свест, она је доцкан дошла, јер кајање никад не може умањити тежину једног престапа; ако је то била ћуд, што свакако држим, онда се она и овде испољила свом јачином својом.

Октобра 1907 год.

Дело, 1909.

Станиша Војиновић

ЗАБОРАВЉЕНЕ СКИЦЕ МИЛОША ЋИРКОВИЋА

Приповедачи наши са почетка модерне углавном су познати. Један мањи број остао је заборављен, а међу њима је и занимљива појава приповедача, преводиоца и естетичара Милоша Ћирковића. Деловао је дуги низ година, бавећи се другим пословима, да би се појављивао изненада скоро изненађујуће свеж и узнемирен. Веома рано, још 1903. године у мостарској „Малој библиотеци“ Пахара и Кисића објавио је збирку скица „Из мојих успомена“. На почетку нових струјања у нашој књижевности, он је остао веран традицији, идиличан, са елементима натурализма, који је већ увелико нестајао. У цртици „Митар“ он црта град, али као пејсажа: „Ту беху истрошене жуте кућице са ниским прљавим прозорима, велики фабрични димњаци и неколико огромних, од дима поцрнелих, фабричних зграда. Околина беше мртва и пуста, само се у овим великим здањима чула лупа точкова, а на улици не беше ни живе душе...“ Увек описује тајанствене личности са необичним причама, које, само делимично открива. То су јуродиви, људи са краја, сиромаси, просјаци, рибари, којих су се суседи чували, управо бојали, склањали, не распитујући се за њихове прошлости и садашњости. И то је разлог из кога је писац хтео да нас обавести, да исприча причу, која је углавном само једна скица, један малени део, готово одломак из мозаика велике људске драме, која се збива ту пред нама, али увек поред нас. Писац се дистанцира, методом приповедача, који само повремено интервенише, углавном се повлачи пуштајући главна лица да испричају своју причу, где се на крају види да је главно лице Анушка са својом необузданошћу и страстима (*Сћари Карловић*, Дело, 1909). Зато су његове личности имале „склоност к нечему загонетном, тајном“.

А писац је ипак у њима видео неко двојство, били су у „исто доба и груби и сурови“, док им се за час лице не озари благошћу. Ти сурови људи изговарају речи: „Плакао бих као дете“. Они се исповедају писцу, и зато су све његове приче у првом лицу. А изнад свих је невоља, она им се у лице смеје, све зна и све презире. Галерија ликова је шаренолика, ту су и учитељи музике, тако да има у структури и нешто од музичких тонова, бескрајних, тајанствених, неслућених. Личности исповедају своје животе, тако да оне делују, као документи, веродостојни су, и нису подложни сумњи. Покушавајући да прикаже атмосферу времена интелектуалних кругова писац је наводио разговоре о књижевности наводећи да су „реализам или класицизам на своме месту, о декаденству у књижевности и о рђавом утицају савремене политике“. Личности ти странци у животу били су огледало у коме им је „око усана треперио некако љупки, тужни осмех, док је душа, можда, и сувише страдала... Јер тешко је то кад на душу падне пустош и мрак, страсна чежња и даљина да се она испуни, и дан за даном као пахуљице снежне пада бол за болом на ојађено срце и онда тек настане нека чудна умореност, неки мир од кога душа може задрхтати, да, нешто са свим као потпуна безосећајност, у чијој сенци само јад седи...“

Писац као стваралац, као да одјекује на крају сваке приче, тако да је тај крај, уствари почетак једног става о стварању. „Странац беше довршио своју приповетку“.

Код нас су приповедачи ретко писали о својим доживљајима за време боравка у иностранству и зато је занимљива Ћирковићева скица „Импровизатор“. У њој има о његовом боравку на студијама. Ту су нови ликови атмосфера, фабрика и забава, веселе музике. У лику Чеха Вођичке приповедач је дозволио да на за тренутак завиримо у догађаје, у којима доминирају беседе и говори, политичке мисли и жеље, а на више места употребио је чешки и немачки језик у оригиналу.

Рођен је у Крњеву, у округу смедеревском, 29. августа 1880. Гимназију је завршио у Београду, студије шумарства у Дрездену (Немачка), одакле је слао књижевна писма о културном животу и немачкој књижевности у *Нову искру* Ристе Одавића. Више од тридесет година радио као инжењер шумарства, проводећи време на отвореном у шумама широм Србије, бавећи се унапређењем шумарства. Нарочито се бавио импрегнацијом дрвета у Тићевцу и Крушевцу (Обилићево). Био је један од оснивача и уредника *Шумарског гласника*, подпредседник (1918-1921) и председник Југословенског шумарског удружења (1930-1932), инспектор министарства саобраћаја (1933-1941). Писао је студије, чланке и расправе из шумарске струке, а такође песме и приповетке, и преводио поезију са немачког. Сарадња: *Искра* (1898), *Нова искра* (1899, 1900, 1902, 1903, 1906, 1911 – приповетка „Боркан са Лепене“), *Звезда* (1899), *Дело* (1905, 1909 – приповетка „Стари Карловић“). Посебне књиге: *Из мојих усјомена* (Мостар 1903); *Тамо далеко... Приповејка са Крфа* (Београд 1921)

Милутин Јовановић

ЧЕТНО ДЕВОЈЧЕ

I

Наша чета требала је почетком априла да смени дотадању посаду у старој и оронулој тврђави Фетисламу, код Кладова на Дунаву.

Када је командир саопштио наређење, да за два дана треба да кренемо на ново опредељење, у очима свију војника заблиста тиха и притајена радост. Радовали се, јер ће се ићи тамо на обале широког и плавог Дунава, у мирни, повучени крај, где неће бити свакодневне службе, ни монотоних вежбања, ни досадне смотре и заморних парада. И најзад, ићи ће се у родни крај, у близину родитељских огњишта, ливада и шума, где се провело детињство и прва младост, – јер моји војници били су сви из тога краја око Кладова, Текије и Брзе.

Још тога дана почели смо се спремати за дуги марш и набављати све оно, што ће нам требати за боравак од године дана у далеком градићу. Нас два водника, поручник Иван и ја, сложисмо оно мало момачке сиротиње у прописне походне сандуке, опростисмо се с газдарицом од стана и кафецијом, код кога смо се хранили, и прошетасмо неколико пута крај прозора наших познаница. Те последње ноћи, како то обично у очи поласка бива, не спавасмо. Другови из пука приредише нам вечеру код Орла, и ту се пило, наздрављало и певало до у зору.

И кад је иза плаветних висова Вршке Чуке забелила млечна пруга и запевали први јутарњи петли, нас двојица се изгрлисмо с друговима и појурисмо у касарну.

А тамо иза високог касарнског зида већ су треперили ситни и убрзани звуци трубе, која је свирала за устајање.

Радосни што смо ипак стигли на време, збацисмо са себе блузе и кошуље, и док нас је мој посилни готово заливао студеном водом из крчага, Иван запева весело један куплет, који научисмо од неких црнооких Талијанки, певачица, што једног пролећа залуташе од некуд у нашу паланку.

– Знаш ли да је тамо, где одлазимо, она риђокоса и увек насмејана учитељица, што је прошле зиме била ревносни посетилац свију наших балова? – упита ме Иван утирући лице убрусом.

– Знаш, па шта? – одвратих.

– Како то питаш?! То је, што ћемо имати с киме да се који час позабавимо, и што нећемо подивљати у оној пустињи. Ти знаш да је то добра и умна девојка, и уз то још и веома приступачна, – поче ми он објашњавати, мало срдит због моје немарности према предмету његових симпатија.

Ја га слушах преко воље и тог тренутка бејех забављен мислима о својој сопственој невољи. Непрекидно ми је у мозгу била слика једнога милог лица и два грахораста и велика ока, која ће остати овде, да их затим не видим читаву једну вечност...

После пола часа наша чета је, уз снажно ударање добоша, већ пролазила кроз улице вароши коју остављамо.

У јутарњој тишини тупо је одјекивало ударање наших чизама о калдрму и готово весело су звецкале чутурице, које су висиле о бедрима.

Варош се будила. На прозорима су се размицале завесе и иза њих нас радознало гледале још сањиве очи наших паланачких лепотица, док су оне стидљиво рукама придржавале јутарњу хаљину или белу везену реклу на разголићеним и топлим грудима.

И чудновато! Осетисмо тад неку тиху сету остављајући то место, које нам је иначе било бескрајно досадно; падаше нам тешко растанак са дотадањим навикама, познатим лицима и оним неједнаким, старинским кућерцима, које смо навикли да гледамо. Кад изађосмо из вароши на друм, добош престаде да удара и војници пођоше вољним коракком.

Ја и Иван изађосмо на чело чете, код командира, и запалисмо цигарете.

Са обе стране друма протезаху се простране њиве, по којима се зеленила млада пшеница. Између њива и ливада, са којих се дизао мирис на влагу, црнили се мали забрани, кудрави шумарци и низали се нецветали воћњаци, од којих је ветар доносио мирис, мало отужан и силан, и ситне беле цветове.

Осећао се свуда један нови живот, свеж, подмлађен и раскошан.

Пуним грудима удисали смо оштри јутарњи ваздух, од кога нам је крв јаче заструјала и руменило вам се пело у образе.

Иза нас, у другом воду, запева један војник високим чистим гласом.

Излазећи из снажних младићских груди, тај глас се, мек и разнежен, дизао се негде у висину, па се онда ненадно разливао и губио по крајевима ливада и шумарака, или се стапао у хучање Тимока, који је с наше десне стране вијугао кроз богату долину. То је певао Јанко Марицан, млад голобрад момчић, затуривши шајкачу на потиљак, и са очима упртим у јасно плаветнило над нама.

И ако је мелодија песме била пуна неке необјашњиве туге, као и сви наши народни напеви, ипак је она веселила те људе збијене у колону, и подсећала их на родни крај и тиху радост, која их тамо чека...

II

После дводневног марша, уморни и прашњиви, сагледасмо најзад кроз мрак осветљене прозоре првих Кладовских кућа.

Падала је ноћ, једна од оних априлских ноћи, која доноси собом влагу, узнемиреност чула и жеље нејасне и чудне.

Бескрајна ведрина над нама трептала је у благом светлупању милијарде звезда. Десно од друма изгледало је, као да

месец помаља своје рогове из мирне и дубоке воде хладног Дунава. И док наши војници, сити дугог путовања, изломљени и сањиви ширили зенице не би ли угледали беле градске зидове, – ја сам искрено желео, да још дуго траје ово путовање кроз мирну, ведру и величанствену ноћ...

Ишао сам поред својих војника корачајући чврсто и чинило ми се расте моја снага и да ми живци постају осетљивији... Ненадно, као из какве невиђене дубине, допре до нас глас песме, која навираше све јаче и ближе из мрака. Тргосмо се од те изненадне бујице звукова који извираху из невидљива грла.

О, то беше глас!...

Мек, топал а дрхтав као да се откидао са жица гитаре. Час је затреперио болно и јецајући као са раскидане струне наших гусала, а час би затитрао као чежњиво прижељкивање славујево.

И први звуци те чаробне песме као да донеше собом дах живота умореној и развученој колони. Војници се пренуше и механички убрзаше кораке, нестаде муклог ћутања између редовима забруја жагор.

А глас, дечији и звонак, глас који долази из чиста грла и невиних груди, треперио је и јецао кроз непокретни ваздух пролетње влажне ноћи ...

Девојка је своје очи клела:

Очи моје, ништа не виделе!...

Онако, у оном сутону ноћи, у овом пустом и забаченом крају, учини ми се ова проста и наивна песма као мистични плач једне одбачене и презрене душе, осуђене да блуди овим пешчаним и мртвим обалама...

Кад смо већ дошли до уласка у варош, спазисмо тајанствену певачицу.

С једне и друге стране друма, нешто одвојено од вароши, стајало је раштркано неколико бедних чатрља. Из њих се чуло снажно дување мехова и ударање чекића о наковањ. Биле су то циганске куће, којих као да се стидила паланка, те их тако одгурнула од себе.

Пред једном од тих чатрља, беднијом од осталих, и за чудо мирном, на једном изваљеном врбовом деблу седело је згурено једно мало, ситно створење и певало.

Била је девојчица.

Кад спази нас, прекиде песму и истрча на друм.

Дошавши близу ње ја је зовнух, и она ми слободно при-
трча.

– Што си тако чупава и прљава, ти мала девојко? – упитах је хватајући је за суву, уску ручицу.

– Тако је Бог рекао: да Цигани иду увек боси, прљави и поцепани.

– А од кога си то чула?

– Од мајке.

– Где ти је мати?

– Побегла у Влашку.

– А отац? Имаш ли оца?

– Отац ми је умро, – рече девојчица и из слабих, мршавих груди оте јој се уздах.

– Како ти је име, јаднице мала?

– Зову ме Зејна.

Није јој могло бити више од десет година. Мала, ситна, обучена у неке дроњке и босих, сувих ножица. Рука, за коју је држах, беше хладна.

Потрчкивала је поред мене да не би заостала, стежући ме несвесно својим танким прстићима за руку.

Сагнуо сам се да јој дам парче чоколаде, које извадих из торбе. Тад, изблиза, угледах мршаво и дугуљасто лишце уоквирено чуперцима црне, кудраве и прљаве косе. Учини ми се сасвим обично лице као у све циганске деце, и изгубих већ вољу на разговор са малом познаницом. Али ме тад из мрака погледаше два велика, детиња и сјајна ока топлим и захвалним погледом.

Те очи, крупне и изразите, као да продреше до дна моје душе и ту се разли једна чудна топлина, коју унесе Зејнин захвални поглед.

Таквих очију ја још не видех у деце. Чинило ми се, да се у оним тамним зеницама оцртавала цела једна трагедија

промашеног живота, и да кроз тај меки детињи поглед плаче једна душа чиста и узвишена. Кроз та два бадемаста ока ја као да угледах развале једног угашеног огњишта и један велики бол за несталом срећом...

О, те чудновате очи!...

– Па како живиш ти, Зејна, кад немаш никога? – запита је Иван, кога је такође занимало мало и бедно Циганче.

– Седим код баба-Ђуле. Она ме чува, а ја идем те певам да донесем баби коју пару. Бије ме понекад кад дођем без новаца, али ја трпим. Шта ћу, кад је Бог тако рекао, – бр-бљала је мала отворено и безазлено.

– А ко те је научио тако лепо да певаш?

– Отац. Он је свирао у ћемане и учио ме свима песмама. Ја знам многе песме, – радосно нам рече Зејна, и поносито подиже своју чупаву главицу према нама.

– Хоћеш ли да пођеш с нама, да седиш код нас? Ми ћемо те чувати и нећемо те тући, ти ћеш нам по некад само да певаш. Хоћеш ли, Зејна?

– Хоћу, Хоћу! Водите ме с вама, само да не седим више овде. Ви сте добри, и ја ћу вам увек певати, – говорила је мала брзо и не предишући, као да се бојала да јој се срећа не измакне, кад је тако близу.

И повели смо је собом.

Она је весело скакутала с ноге на ногу поред нас, опијена звуцима трубе и добоша, који зазврјаше, кад уђосмо у варош.

Војници се доброћудно смешили на малу безазлену Циганчицу, и милостивним погледима као да су исказивали тиху радост, што ће то сироче наћи потпоре и крова код нас.

Она велика и топла словенска душа, која се скрива под грубом спољашношћу, заблиста по кашто једним величајним сјајем, да се после опет скромна и тиха повуче у свој кут...

Сместили смо малу у једну собицу, која је била на крају старе касарне у тврђави. И пре но што би се побринули за себе, војници су малој Зејни направили од дасака и но-

гара спретну постељицу, и свежом сламом напунили сламњачу, која је била за њу одређена...

Сутра дан, кад сам шетао око тврђавице, свратих у ковачницу старога Бећира. Уз монотону лупу свога чекића, он ми је укратко испричао повест наше усвојенице. Мати јој је била чувена лепотица и ченгија, и о њеној лепоти и игри знали су да причају све севдалије крај Дунава, од Турне па до Брајиле. Родом је била из Румуније. Зејнин отац водио је дружину, и кад је једном приликом свирао у неком шантану у Крајови, упознао се са њом. Заволели се и допали једно другом, и он је преведе у Кладово. Венчали се и живели задовољно у малој чатрљи, ту крај Дунава. Добили су и девојчицу, малу Зејну, и изгледало је да су потпуно срећни. Но једнога дана наиђе од некуда из Румуније једна свирачка дружина са примашем дуге црне косе и ватрених очију. Ни данас нико не зна, како се Зејнина мати упознала с њим, тек једнога дана нестане те циганске дружине, а с њима оде и лепа Зејнина мајка.

– Гонила је крв, господине, – заврши убедљиво стари Бећир своју причу.

– Каква крв? – упитих, не разумевајући.

– Па тако, скитачка крв. Има нас Цигана од две сорте: скитачи и ковачи. Ето, моји стари и покојнога Омера, Зејнинога оца, дошли су из Адакале, Бог те пита од када, овде, – и ми чувамо своје огњиште. И Омер би га, сиромах, чувао, али га упропасти она несрећа, што побеже. Он је грешник трчао свуда и преко Дунава за њом, молио је да се врати к њему, хтео је да јој опрости ради оног њиховог детета, – па тако га ухвати нека болест и мука, те умре. А она, од скитачке сорте, навикла да тумара, да пева и пије по механе, – објашњавао ми је стари ковач, преставши да лупа чекићем и наслоњен на наковањ.

III

Четно девојче.

Тако су војници од милоште прозвали Зејну, па је тако и у обичном говору називали, неки чак и незнајући јој правог имена.

Она се сасвим привила на нас и навикла на наше ћуди, на строге прекоре упућиване војницима и на наш груби војнички живот. И она је сасвим озбиљно са осталим војницима прилазила казану, са чанком у руци, кад је труба оглашавала ручак или вечеру. Четном девојчету се увек првом сипало и за њу се бирало најлепше парче меса. То је била једнодушна жеља свију војника. Та мала црнпураста и жива девојчица подсећала је многога од њих на малу сестрицу или ћерчицу, која је остала на далеком дому, негде под Мирочем, Столовима или Дели-Јованом. Чували се и уздржавали пред дететом од грубог псовања и масних војничких шала.

– И ако је Циганче, женско је, па је грехота пред њим такве речи говорити, – саветовали су по некога, који би се заборавио и почео пред Зејном да псује.

А мала је живела лепо код нас. Њени увели обрашчићи попунише се мало и добише ружичасту боју; коса јој је била увек лепо очешљана и сјајила се као камени угаљ. У старога ковача Бећира беше кћи Бехара, снажна, прсата, вредна и честита девојка, и ми у почетку сласмо њој малу Зејну да је научи како ће се очешљати, обући и умити. Добра девојка је научи и ручном женском раду и саши јој пристојну хаљиницу од порхета, који куписмо у вароши. Зејна се брзо научила свему и ми смо је затицали, при повратку с вежбања, како седи на степеницама од касарне с плетивом у руци.

Ја и Иван бесмо чврсто одлучили да дете, чим ојача, дамо у коју од оних приватних школа за девојчице, да ту научи кројачки посао. А после, рачунали смо, кад има занат у рукама, лако ће се пробијати кроз живот.

– Е, брате, ако вас двојица не ухватите души места у ра-

ју, неће нико. Море, дивље је то! Седеће тако мирно док се добро исхрани, па тек једног дана видите: кавез празан а голубица одлетела, – подсмевао нам се командир, човек старога кова и добра срца. Њему никако није ишло у главу, да од Циганчета може да изађе ваљан човек или жена.

Мене је понекад само бунео чудноват детињи поглед. Неколико пута сам је затицао у њеној собици, како седи на својој постељи са погледом упртим кроз отворени прозор. Кад би се нечујно примакао близу ње, видео сам у оним тамним и великим очима нешто што наличи на бескрајну чежњу, чежњу за нечим далеким и недомашним. У тим тренуцима дете је изгледало као у грозници: лице јој је горело у ватри а груди и вилице с времена на време подрхтавали. Тада је жељно упирала поглед у широки Дунав, чији су таласи монотонно пљускали и ударали о бедеме градске, и у очима Зејниним заблистало би нешто тајанствено, нешто што личи на поглед душевно болесног човека.

Једаред опет, кад смо седели под вењаком, направљеним на самој обали Дунава, зовнули смо је да нам пева. Командир је од некуда добио доброг вина, и хтео је да мене и Ивана почасте, а у исто време да донесемо свој суд о квалитету његове *шамњанике*. Било је благо јунско вече, и чак отуд са влашких обала чуло се подврискивање и песма сеоских момака. Рибарски чунићи клизили су нечујно по глаткој воденој површини. Липе, засађене на уском шеталишту на обали, биле су у јеку цветања и мирис слadak и опојан разливао се мирним ваздухом. Пред нама на столу, у гломазним чашама искрило је и пенушало златасто и мириславо вино, а између нас на ниској столици седела је наша мала Зејна и певала нам.

Заронивши кудраву главицу у шаке, погрбљених леђа и очију упртих некуд у даљину, изгледала је она у сутону ове летње вечери као каква мала Сфинга. Певала нам је једну суморну, дирљиву и тиху песму, песму нама дотле непознату, али од које нам устрепташе душе и нека мистична језа подухвати нам живце...

Поноћни већ удара час,

О, чујеш ли из гроба глас?

Зовем те, чедо, ја...?

У том тренутку иза горостасне планине изби месец, велики, крвав и светао. Мирно огледало Дунава забљешта од те чаробне светлости, која се разли тамо мирисне летње вечери. И тад очи у девојчице, дотле мирне, засјаше на мах оним чудноватим сјајем, непојамним и лудачким. Зенице се неприродно раширише и у њима блисну притуљени пламен незајажљиве чежње, а у исто време јадно дете пружи обе руке тамо, од куда се рађао месец.

– Доста више с том мртвачком песмом! Ко те је опет њој научио? – викну капетан нервозно и узбуђено, хватајући за пуну чашу.

Зејна се прену као иза сна.

– Од оца сам научила. Он ми је ту песму често певао, и увек је тад плакао. После би ме узео на крило и дуго љубио у очи и косу, – шапутало је девојче, уплашено од капетанова срдита гласа...

А певала је мала Зејна увек. Чим би јој ко од војника рекао да пева, она би одмах почињала. И војници се тад скупљали око ње мале, ситне и погурене; у очима те велике деце тад би треперили осећаји бола, нејасне туге и носталгије, док је сребрни глас мале Циганчице миловао њина опаљена и голобрада лица.

IV

Једне ноћи, обилазећи страже, ударих дунавском обалом да се надишем свежег ваздуха и уживам у лепоти августовске ноћи.

Осећао се већ дах богате јесени, која је са препуним рогом изобилља нечујно корачала преко њива, воћњака и винограда.

У ваздуху се осећао сладак мирис зрелих бресака и јабука, а у виноградима, који су обећавали богату бербу, прскала су једра зрна у крупних гроздова... Дунав, тих и раз-

ливен, мукло се провлачио између одвесних падина Дели-Лована и голе пешчане равнице румунске. У његовој готово непомичној води огледала се, у свом раскошном сјају звезда, плава васиона, којом је лагано бродило месец.

Светли траг Кумовске Сламе јасно се оцртавао на небу и ја сам ходећи полако, блудио погледом по бескрајним висинама и размишљао о тим загонетним небеским световима.

Из тих сањарија трже ме један шум, као удар весла о воду.

Окренем се и спазим на нашем војничком патролном чамцу, који је био привезан уз обалу, једну малу, згрчену прилику.

– Зејна!, – прође ми на мах кроз мозак. И заиста, то је била она.

Непомична као кип клечала је на дну чамца, који се љуљао, а глава јој је била нагнута преко ивице. Гледала је нешто у води и није мицала ничим.

У први мах помислих да је сирота мала месечарка и не смедох јој прићи ни викнути је, да је не бих из заноса нагло тргао.

Али кад она поче нешто сама говорити и ручицом показивати на своје груди, ја јој брзо приђох.

– Шта радиш ту, Зејна?, – упитих је улазећи у чамац.

– Разговарам с татом.

– Ти си болесна, сиротице. Од куда можеш разговарати с татом, кад је он умро, – почео сам да разуверавам дете, које је цвокотало зубима од ноћне студени и влаге.

– О, не знаш, чико, ти још то. Увек ја њега видим овако кад месец изгреје и почне да се огледа у води. Мој тата је сад горе, на месецу, и он се отуда увек смеши на мене и маше ми руком, – говорила је мала и упирала у мене свој не-природни поглед.

Тад јој у очима опет спазих ону тугу и нејасну чежњу, и учини ми се, да то дете има душу зрелога човека.

– Па добро, Зејна, али ко ти је казао, да ти можеш видети тату на небу?

– Он, мој добри тата. Док је био жив, он ми је увек говорио: кад ја умрем, девојче моје, ја ћу бити горе на небу, и отуда ћу се бринути о теби и чувати те од свакога зла. О, он ме је много волео, и кад је мајка отишла, он ми је узимао главу у крило и плакао, плакао...

Сетих се тада оне чудновате песме, коју нам је Зејна певала оне летње вечери, и било ми је јасно сада: да ово сирото и несрећно дете, са прерано развијеном душом, пати од халуцинација и тугује за оцем.

Ражалих се и узех је онако ситну и лаку на руке и понесох у град.

Уз пут сам јој говорио, да не треба тако да ради и да ноћу иде на реку. Дрхтајући од зиме, она ми је обећавала да неће више, и ја је метнух на њену постељицу и покрих је својим огртачем...

V

Свитало је суморно октобарско јутро, кад звуци трубе навесте јутарњу молитву у старој тврђави.

Ветар је с Дунава тужно завијао и разносио остатке увелог и пожутелог лишћа са већ оголелог дрвља. Доле испод бедема и сурих градских платна промакао би, као галеб, какав рибарски чун, или би из даљине с фијуком ветра допрло отегнуто свирање сирене са каквог брода.

Војници се будили и онако санани излазили у двориште и умивали се.

Кад је дежурни подофицир извршио преглед и прозивку, наврсташе се војници један за другим и тромим кораком пођоше кујни. Ту се већ пушио велики казан са попаром. Требало је људима поделити доручак.

– Где је четно девојче?, – викну подераним басом поднаредник Љешевић.

Војници се освртаху и упитно гледаху један у другог.

– Нема је у соби, поднаредниче, – одазва се од некуд каплар Јеротије, – ја сам мало час гледао тамо.

– Иди код старог Беџира и види да није код њега, – рече поднаредник и нареди кувару да сипа.

Али Зејне није било нигде, као да је у земљу пропала.

Кад ми послани, уневши чизме у собу, рече, да од јутрос нема четног девојчета, мени у глави сину кобна слутња.

Али ипак наредих војницима да претресу целу обалу и врбаке крај Дунава; тражисмо је у вароши и по свима циганским чатрљама, али узалуд.

– А не рекох ли ја, да ће голубица одлетети?! Ето вам ваше усвојенице, – смејао нам се капетан, уверен, да је мала просто негде утекла.

Једини сам ја био убеђен, да Зејна није побегла, али оно што сам мислио и слутио, нисам смео да искажем...

И обистинила се моја слутња.

Сутра дан, пред вече тек, пристаде уз обалу под саме градске зидине, један चुнић, и два рибара изнесе на мокри песак мртво тело мале Зејне. Један од рибара викну стражару, који је шетао бедемом, да зовне кога од официра. Сви су знали, да је мала Циганчица наша храњеница.

Истрчасмо сви из тврђаве на обалу, и на песку затекосмо малу, одавно већ укочену и нему.

Шарена хаљиница јој се, пуна воде, припила уз мршаво тело, а са сјајне косе лагано се цедила кап по кап; обе руке грчевито стегнуте у песнице и помодреле, биле су скупљене на грудима.

А отворене очи, чији сјај и мекоту ни вода није могла да спере и испије, гледале су укочено и нетремице пут сурог и оловног неба: најзад су угледале мрвога тату те велике и сањалачке очи.

Био сам необично потресен, гледајући тај мали леш, из кога је велика душа излетела тако трагично.

Рекох онда капетану, да сам од прилике слутио узрок нестанку мале, и испричах му догађај оне ноћи кад сам је нашао у чамцу.

– Јест, јест! Јадниче изашло свакако опет да тражи на месецу лик свога оца, и тако се и омакло у воду. Ето јој се испунила жеља: видеће оца, – шапутао је капетан и окрену главу у страну, да сакрије сузу.

Наши војници се сакупили око мртвог тела четног девојчета, и брисаху јој рупцима воду са лица, носа и косе. И тада видех како се у тих људи, огрубелих од рада и мучног живота, тресу вилице и јекћу им груди, док они да би сакрили ту искрену и наивну тугу, гунђају кроз зубе крупне псовке. Стајали смо неми и погружени крај мртвог тела детињег, а Дунав је и даље подмукло шумио, носећи и скривајући у својим хладним таласима тугу и нејасну чежњу мале Зејне...

1910.

Милутин Јовановић

ДРАГИЋ

I

Затекао сам га у чети, кад сам дошао у свој нови пук.

Одмах, чим сам га видео, познао сам да је то један од оних несрећних типова, које у војсци називају *шкартиовима*, и са којима цела чета збија грубе шале. То су бедници, којима за време служења у војсци омрзну и живот и војска, – и ако би и они могли корисно да послуже заједничкој светој ствари, ради које су доведени у касарну.

Такве војнике, који из некакве урођене плашљивости, страха од нове и непознате службе или своје неспретности, уобрази одмах у почетку да не могу ништа научити, – такве људе, велим, од првог дана запазе у чети и тај јадник од тог часа нема више свога крштеног имена, он постаје *шкарти*. Њих употребљавају за најгоре и најтеже службе и радове ван учења на егзерциришту. Чишћење помијара, касарнског дворишта, капларских чизама и, рибање казана после подељеног ручка, – то је обично посао тих грешних *шкартиова* за време њиховог служења у војсци.

Кад командант пука држи четама преглед из обуке војника, или кад чете пођу на парад о свечаностима, или кад је смотра, – онда шкартове склањају и избацују из строја, да не би кварили добар утисак рада осталих војника. И ти несрећници обично с резигнацијом преседе цело то време гдегод у *цајкусу* или на тавану касарне, уверени да то у војсци тако треба да буде. Често пута се дешава, да у таквим приликама и забораве на њих, и они у својој безазленој глупости остану без ручка или вечере.

Ето, један од таквих војника био је и мој Драгић Милетић. То је одмах и необавештеном посматрачу могло пасти

у очи по оном прљавом оделу и поцепаним чизмама, које је тај високи и лепо развијени војник имао на себи.

Мој старији водник, поручник Живко, који ме је тог дана, првог по доласку, упознавао са свима знаменитостима и обичајима у пуку и нашој чети, скрену ми пажњу и на Драгића.

– Знаш, да од њега ништа не може да буде. Ето, већ пуну годину је у чети и стари је војник, а не уме ни да поздрави. Грозан је кретен. Еј, Драгићу, ходи да те преставим новоме поручнику. Ходи, голубићу гаћасти, – зовну га Живко.

Приђе нам висок, смеђ војник дугачких и незграпних руку; лице му је било преплануло и чисто смежурано, са крупним истуреним јагодицама. Под прељуштеним од сунца носом, јако повијеним, стрчало је неколико ретких и чекињастих длака, које је он чупкао прилазећи нам.

Дође и стаде испред мене, клатећи се с ноге на ногу. Из очију му је вирила кроткост и вечити страх од нечега, те је стајао ту преда мношвом неодлучан и збуњен.

– Срам те било, клипане! Видиш, болан, да не умеш војнички ни да стојиш! Дед’ да види поручник шта све знаш. Мирно! – командовао му је мој друг.

Он невољно састави пете и опружи дуге, суве руке низ бедра. Такав и са извученим вратом из оковратника изгледао је сиромаш Драгић и смешан и бедан.

Гледао је у мене једним тужним, болећивим погледом, као да ме је молио, да га ја бар ослободим тога незгодног положаја. Дође ми жао тог великог детета са закржљалом душом и можда неокаљаним срцем, и ја му пружих руку.

– Како си, Драгићу? Може ли се? – упитах га тек да би се он мало ослободио.

Он попусти ноге, мало их растави и чисто одахну.

– Вала Богу, господин поручник. Ето мучимо се полагацко, – одговори ми он обарајући чисто стидљиво поглед.

– А што вели поручник Живко да нећеш да радиш и да си лењ?

– Ех, трудимо се, госпо’н поручник. Ама шта ћеш, тврде сам памети, па не иде, – готово бојажљиво се правдао

он, чим је дошло на ред то више мање службено питање од моје стране.

И од тада сам сваки дан гледао тог великог војника неспретног, плашљивог и невештог.

Није одлазио с нама на учење, већ је редовно остајао у касарни да *џожарчи* и да чисти собе. Ту је он остајао сам, седећи у једноме куту на свом војничком сандуку и сав се повлачио у себе. Били су то његови светли тренуци у војсци: далеко од оне страшне и за њега непојамне обуке и командовања, склоњен од псовке, шамара и гадне поруге, осећао се слободнији и срећнији. Тад би он вадио из џепа прљаво и скоро сво поцепано писмо од честог читања, и срицао би ред по ред. Зимус је и он с осталим војницима учио читање и писање, и за чудо је лако схваћао то, што је за све друге војнике било мучно и неразумљиво. Паштио се да научи бар толико, да може сам прочитати писмо добивено од куће; није хтео да му други чита и да му се смеју, кад њему око засузи од туге и чежње за родним крајем.

Кад бисмо се у подне враћали у касарну уморни, ознојени и прашњиви, он је излазио пред нас са изразом покорности у очима и снисходљивим осмехом на лицу. Износио је ниске дрвене клупице и крчаге с водом под стари сеновити дуд испред касарне, нудио нам воде или би одмах из дубоких џепова вадио крпу да нама, официрима, избрише обућу од прашине.

И место захвалности за ту ропску послушност и готово нежно старање за нас изнурене и ожеднеле, почињао је одмах онај низ мука, псовки и шамара.

– Бубо смрдљива, што су прозори овако прљави ? Зар те остављам овде да џаба седиш у хладовини?! – грмнуо би прво командир, груб и бездушан човек, који је своју каријеру почео као каплар још у бугарском рату, пре двадесет и пет година.

– Спавао је тај, господине капетане, цело пре подне, – додавао је четни наредник злобно, гледајући испод очију у Драгића.

– Еј, бре *шкарџу*, дај ми ту воду овамо! – лено би викао који од каплара из чете.

А он, Драгић, погружен и ћутљив мирно је сносио поруге и псовке, и лупајући незграпно чизмама трчао је да послуша.

Ја сам га од срца жалио и чинио све, да му олакшам жалосну судбину. Корео сам војнике што се тако недругарски опходе с њиме, а капларе и подофицире из наше чете зовнуо сам једне вечери на страну, и обузет праведним гњевом, жестоко их изгрдио за варварско поступање с Драгићем.

– Зар ви у њему не гледате човека и брата, већ животињу, шта ли?! Ви, ви сте га направили таквим, бедни и неотесани глупаци! – викао сам неприродним гласом, падајући у ватру.

– Ама, зар он *шкарџи*..., почео је да се правда један од њих.

– Ни речи више! Видим ли кога да с Драгићем поступа као до сада или да га удари, нека се узме добро у памет!

А било је већ крајње време, да тога несрећног човека оставе на миру.

Колико сам пута ја приметио у Драгићевим иначе мирним и кротким очима, како севне пламен мржње и животињског беса, кад му ко од каплара опсује што или га удари. И као оно пас, кога ногом ударите, што подмукло режи и сева очима вукући реп по земљи, тако сам гледао Драгића и оне његове очи, које се у дубоким дупљама ваљају, закрвављене и пуне жеље за одмаздом, у тренуцима кад му у души узавре од силне поруге и удараца. И ја сам веровао, да је тај војник у стању да учини злочин у наступу беснила од толиких вређања и понижења.

Кад је по инстинкту осетио у мени заштитника, од тада ме је Драгић свуда пратио као сенка. Кад бих наишао у касарну, дочекивао ме његов топал поглед, кротак и понизан, – поглед у коме је зрцала бескрајна захвалност једне угњетене душе. Увек се он налазио око мене да ме послуша, да потрчи и донесе штогод; кад сам као дежурни спавао у ка-

сарни преко ноћ, он би пред вече непрестано нешто шушкао око моје постеле, намештао згодније јастук, поправљао покривач и сламњачу. Кад бих се ја ноћу тргао иза сна, чуо бих пред вратима његово одмерено дисање, – ту је спавао веран као пас, готов да се бије и да буде убијен да би заклонио мене.

И ако сам имао нарочитог посилног, ипак је он често долазио мојој кући.

– Треба ли што да послушам, дрва да нацепам? – питао је скидајући опасач са ножем.

– Знаш да то војник не сме да ради. Није то твој посао, забрањено је, – одвраћао бих га ја тада.

– Ех, забрањено!.. А зар није забрањено да ме тамо у касарни бију? Не бојим се ја никога; за вас бих ја учинио нешто више, кад бих могао, – говорио је брзо и дохватио се ма каквог посла.

И изгледа да је био миран; нису га смели више онако јавно да грде и туку.

Код командира сам успео, да и Драгић иде са осталим војницима на свакодневне вежбе. Тад је он изгледао као преображен. Лице му је сијало од унутарње среће, док је опасивао фишеклије и узимао пушку у руке.

– Пази бре скоро би захрјала, како је давно не узимах у руке, – говорио је војницима узбуђено и задихано, бришући рукавом прашину са пушчане цеви.

Осећао је он тада да је човек, војник, и да у њему понова гледају створење свесно и разумно, – и у његовој души стварао се и растао понос.

Кад смо затим септембра месеца отишли на велики маневар, показао се Драгић, да ипак вреди нешто, и ја сам то приписивао његовом пробуђеном самољубљу и свести.

II

Била је зимска, бела ноћ. Дебео слој снега покривао је земљу и притиснуо собом нашу мирну паланку; са сне-

жних огранака балканских, који су се протезали дуж границе, дувао је оштри северац и наносио отуда читаве сметове у долину. У вароши је било мирно као у гробу, и није се чуло ништа, сем завијања паса и фијука ветра.

Из дворишта касарнског одавно су се у ноћи изгубили звуци труба, које огласише повечерје, и кроз велике прозоре није се видела светлост. Све се предавало спокојном, слатком сну...

Само је стражар код капије шетао одмереним корацима горе и доле, лупајући јако тешким поткованим чизмама, по утабаној у снегу стази, – умотан у топлу бунду и са набијеном капуљачом на глави. С времена на време севнуо би кроз таму његов кратки нож, натакнут на пушку, кад би светлост од фењера пала на стражареву високу фигуру, која се као сен мицала по белом снегу.

У соби дежурног официра чкиљила је мала лампица, и својом слабом светлошћу осветљавала је прости војнички намештај. У једном ћошку је весело пуцкарала ватра у плеханој пећи.

За простим, необојеним столом седео је дежурни капетан у пуку, бата-Која, како смо га сви од мила звали, и са двојицом млађих официра, – батаљонских дежурних, – играо санса. Играло се у литар вина и кафе. На столу пред њима стајала је до пола испражњена боца и пуне чаше, разбацани остаци испушених цигарета и табле исписане бројевима.

Ја сам лежећи на тврдом војничком кревету читао некакав дневни лист, и покадшто бих загледао у карте играча, који све више падаху у ватру. Био сам и ја дежурни у мом батаљону.

Најмлађи од нас, ћосав и плав потпоручник, мешајући живо карте, љутио се, што га вечерас карта не служи.

– Е па не можеш ти, младићу, подједнако да имаш среће и у љубави и у картама, – дирао га је бата-Која. Тај стасити, бркати и увек насмејани капетан имао је једно златно срце и опходио се са свима другарски, те смо га због тога

у пуку сви звали *баџом*.

– Каква љубав, господине капетане! Руска зима је заледила моје срце, – почињао би да се брани Рус, како смо прозвали потпоручника, јер је војничку школу негде у Русији свршио.

– Остави ти то. Знамо ми због чега ти стално шеташ тамо поред учитељеве куће. Сигурно не због његове матере, која памти још Вучићеву буну и глува је као топ, – продужавао је немилосрдно капетан.

– И заиста је лепо девојче она гарава учитељева Неда, – додаде поручник Тома, креснув оком на мене.

Тосави потпоручник био је црвенији од жеравице у пећи, и правио је страховите погрешке у игри.

У собици се ширила пријатна топлота и ја, слушајући како напољу завија ветар, осетих неку нарочиту драж од овог топлог затишја и спокојства. Затворио сам очи и метнувши новине преко лица, почех да се уљуљкујем у неке нејасне, слатке и надражљиве снове...

Наједаред, ноћну тишину напољу проломи пуцањ, који се разлеже у кругу касарнском.

Ми поскакасмо са својих места и потрчасмо из собице.

Снежна белина засени нам очи, и ми у први мах не могасмо ништа видети.

Кроз многобројна врата на касарни истрчаваху четни дежурни, пожарни и војници са огрнутим шињелима, буновни и дрхтајући од зиме. Пуцањ беше узбунио цео тај мравињак од људи, и стара касарна оживе у овој зимској ноћи.

Тада зачусмо у близини слаб човечји јаук и тихо јецање.

Потрчасмо по гласу и у мало не нагазисмо на човечији труп, који је лежао у снегу. Дотрча трубач са касарнске страже са фењером у руци, и према тој слабој мртвачкој светлости познадосмо лице мога поднаредника Лазара. Снег око њега био је растурен и попрскан крвљу.

– Шта је, за Бога, Лазаре? Шта то би с тобом?!, – викнух нагињући се к њему.

– Уби ме неко, јаох!, – јекну понова он хватајући се по модрелом руком за прса.

Тек тада неко спази једну војничку прилику наслоњену непомично на дрво до саме касарне.

Једним скоком дотрчах тамо. Но тад ми свест готово мрче и ја не хтедох да верујем својим очима: био је то мој Драгић, и у руци му се још димила испалена пушка.

– Шта си то урадио, несрећниче!? Говори, јеси ли ти то пуцао? – дрекнух на њега избеzumљен, хватајући га за прса.

– Ето, учиних. Није се могло више. Убите ви сада мене, – простења он.

– Шта ти је учинио поднаредник? Зашто да убијеш човека?

– Шта ми је радио!? Мучио ме, тукао, гонио као дивљу звер. Не заспах од њега ноћу после тешког рада; не поједох слатко залогај хлеба од њега. Одузимао ми храну коју ми држава даје, терао војнике да ме пљују и шамарају, да ме ноћу збацују с постеље и да са мном шалу збијају... Ето, то ми је учинио.

И као да се проломише та широка прса, која скриваху душу напаћену, угњетавану и ћутљиву. Речи као бујица покуљаше из тих уста, која дотле знађаху да кажу само: разумем. Очи у Драгића севаху испод чупавих веђа дивље и животињски.

Узео сам му пушку из руке и наредио дежурном из чете да га води у затвор. Он послушно и тромим кораком пође пред капларом, не бацивши ни један поглед на човека, кога је хтео да убије.

Поднаредника однеше у амбуланту и лекар, који убрзо дође, преви рану и изјави, да није опасна. Било ми је лакше кад чух ово и обрадовах се зарад оног бедника, кога мало пре послах у затвор.

*

Истрагом се после утврдило, да је поднаредник са Драгићем поступао нечовечно, тукао га, ноћу га одређивао на разне службе, кажњавао га одузимањем јела и гонио војнике да га пљују и бију за сваку ситну погрешку.

Војници, који су саслушавани као сведоци, изјавили су још и то, да је Драгић често пута плачући молио поднаредника, да га не мучи, иначе вели учиниће зло са собом.

И најзад утврдило се, да је поднаредник овако радио онда, кад у чети није било официра – у вече и преко ноћ.

Осудили су Драгића на петнајест година робије за покушај убиства и тешку повреду старешинства, – што се иначе кажњава смрћу.

Велики војни суд смањило је казну на десет година.

Кад сам отишао у затвор да обиђем Драгића, нашао сам га згрченог у једном ћошку ћелије, омршавелог, обраслог у косу и поцрнелог као земља.

Кад ме је видео, он поче да се тресе и да јеца.

– Није ми за себе, али шта ће она црна кукавица, мати ми?! Ко ће њу сад чувати и хранити?! Тешко теби, мајко моја! – отимало му се из груди као ропец, а из очију му се рониле сузе и натапале прљаву и поцепану блузу.

Ја сам га тешио, да ће га можда кроз годину, две дана помиловати, ако се тамо у казненем заводу буде добро владао и ако и на даље остане честит.

Кад сам пошао из мрачне и загушљиве ћелије, пружио сам несрећном своме војнику руку, коју он принесе уснама и ја осетих врелину његових суза.

И док сам пролазио уским тамничким ходником, ја сам се трудио да трескањем своје сабље угушим један потмуо, очајнички узвик, који је одјекивао иза мене.

– Тешко теби, мајко моја!

Ненад Ивановић

ПРИКРИВЕНИ НАТУРАЛИЗАМ
МИЛУТИНА ЈОВАНОВИЋА

У омањем каталогу штампаном на задњој корици првој издања књиге Незнани и заборављени Милутинова Јовановића, Геца Кон читалачкој јавњи препоручује њедесетак одабраних наслова из каталога „забавна књижевност“. Прелећући преко редова, уочавам Варош злих волшебника С. Винавера, Књигу радости С. Миличића, Божје људе Б. Станковића, Прељубу И. Ђијика и позоришне комаде В. Јовановића. Осмало пошискујем као „белу буку“, баласт књижевне осредњости која није издржала критичарску „пробу епохе“ али мора да се нађе на једном књижарском каталогу. Стална увежбаност моја ока да из масе наслова издвоји само оно што је – да будем сасвим искрен – на неки начин корисно за добро оцртан идејни контекст културе мог времена (или барем моје власниште библиотеке) сиречава ме, међутим, да ретисцирујем нешто од феномена који је један критичар назвао „српском војничком књижевношћу између два рата“. Јер чињеница је да се поменућа дела, и поред њихове несборне савремене афирмације, у каталогу Геце Кона налазе раширкана, потпуно сакривена међу далеко бројнијим (а, судећи по цени, у то време и израженијим) насловима: За српском владом од Ниша до Крфа О. Боја, Доживљаји наредника Миладина Љ. Валића, Од Балкана до Адрије С. Каћанској, Успомене из Окупације Ст. Максимовића, Рат у Македонији и Бугарској Ј. Томића и другим. Стара је истина: књиге о којима се, са историјском дистанцом, говори као о констанцама једне културе често нису оне исте књиге које обичан свет држи на полицама.

Иако је о Милутину Јовановићу као приповедачу доста писано у времену пре Другог светског рата, ови написи, с мањим или већим одступањима, остају на линији онога што је о њему још 1906. изрекао Скерлић.¹ Тачност Скерлићевих судова у потоњем времену сведочи о томе да Јовановић на књижевну сцену ступа као потпуно изграђен приповедач, који готово да и не еволуира током своје стваралачке каријере (о томе говори и природа његових збирки, које обједињују приче објављене у широком временском распону, од 1905. до 1920. године). Истичући, крајње објективно, добре стране овог писца: живост и топлину у обликовању ликова, хомогену и директну радњу, као и способност приче да као наративна целина држи неподељену пажњу – Скерлић истовремено напомиње да поменуте особине остају у сенци Јовановићеве највеће мане: „старомодне наивности“, заправо псеудоромантичарског сентиментализма који обележава његов целокупан књижевни рад. Критичар добро уочава парадокс: Јовановић је „војник по васпитању и занату“, који на војску гледа као на саставни део свог живота и књижевне естетике. Стога његове приче нису толико окренуте осећају (бесмисла) рата колико детаљима живота у војничкој заједници. Отуда су најбоља места у Јовановићевој прози посвећена судбини појединаца који, барем за неко време и макар на погрешан начин, испод уређености строгог касарнског живота показују хуманост и резон „малог човека“.

Ове одлике Јовановића као приповедача нарочито су уочљиве када их ставимо у контраст са наративима који – барем по форми – стоје на линији истог „војничког“ жанра. Ту пре свега мислимо на Црњансков *Дневник о Чарнојевићу*, који је штампан исте године (1921) када и Јовановићева збирка *Незнани и заборављени*. Различита, готово дијаметрално супротна схватања „ратне“ прозе код ових писаца видљива су чак и на малим одломцима њиховог текста, нпр. у опису битке:

Седе рањеници, кржави, прљави, грхше, хладно им је. Један мршвац пошрбушке у локвама крви. Свукли су га свега толо. У тудурама седе, леже, уцају. На другом бресту жуљку, преко, у мајли дима и земље, која се прашила и ковишлала, виде се руске жице. Из једне рује иронично ми виче неко мађарски и исује сирашно гадно. Десно од нас излазе, као мрави, из ровова, ројеви 33-е пука и јуре у трозној греци, викању и јаукању. Провлачимо се међу шрновишим жицама. Неко нам немачки исује мајку и назива нас исима. Искочих.

(М. Црњански, Дневник о Чарнојевићу)

Ошеинути и високи звиждук шишаљке, после која сирељачки сиром полеже по земљи, на самој међи њиве покривене сирњиком.

– Јединачна палба! Косо десно. Осам сиршина, почињи!

И лудо, бесно заграшаше црне цеве своју кржаву несму. Тај хаос од палбе, створене нашим рукама и оружјем, залуши хуку и грмљаву и оји нас, занесе и загреја. Сваки заборава шот шренушка на себе: ниједан од нас није осећао да постоји као јединка, и у уморна шела и клонуле душе уђе једна нечувена и невиђена чудна сила. Лица се преобразеше и све очи беху урше тамо најпре, одакле је непријатељ у својим рововима слао смрт нашим редовима.

(М. Јовановић, „Огњено крштење“, Незнани и заборављени)

Црњанскову перспективу чини одсуство хијерархије смисла, неповезани ковитлац људске кланице коме се не виде почетак и крај: присутни су само насилни призори, слободни утисци настали у магновењу једног контузованог и отупелог ума. Са друге стране, призором битке код Јовановића преовлађују прецизна фактографија, војничка хијерархија и осећај ратничког јединства – доминанте које смрт и рањавање, а посредно и рат, своде на ниво личне

трагедије. Ако се за *Дневник о Чарнојевићу* може рећи да сублимира натуралистички сензибилитет који наглашава Црњанскову антиратну поруку, код Јовановића је супротно: његову наративну доминанту чини сентиментални тон који прикрива елементе натурализма, а заједно са њима и реалистичност и суровост војне заједнице и рата као разлога због кога војска постоји. Јовановић отворено не поставља једно од главних питања српске књижевности овог периода: може ли се писати на исти начин пре и после рата, и отуда је уочљивији отклон његове прозе од естетичких путева којима се у то време крећу његови савременици. Одјеци ових разлика дотичу, као кругови по води, питања домета његовог стваралачког сензибилитета и опште уклопљености његовог дела у токове европске књижевности 20. века.

Па ипак... Остати на тврдњи да је Јовановићева проза искључиво сентиментална значило би изрећи пресуду која, у једном ширем контексту, није до краја истинита. Наиме, на истакнутим местима у његовој прози основни тон приповедања често се преплиће са проницљивим запажањима, огољеним душевним стањима и (ауто)рефлексивним анализама, у којима више нема ничег еуфемистичног. Такви наводи, који упућују на преиспитивање Јовановићеве поетике у другачијем кључу, могу се наћи у свим његовим причама, па и у причи „Четно девојче“:

Пошркивала је поред мене да не би заостала, сћежући ме несвесно својим шамким прстићима за руку.

(...)

Мене је понекад само бунео чудновати дешињи полед. Неколико уша сам је зашито у њеној собици, како седе на својој постољи са поледом уршићим кроз отворени прозор. Кад би се нечујно примакао близу ње, видео сам у оним шамним и великим очима нешто што наличи на бескрајну чежњу, чежњу за нечим далеком и недомашним.

У тим иреницима геће је изгледало као у трозници: лице јој је торело у вашири а іруди и вилице с времена на време подрхшавали. Тада је жељно уиирала поілед у широки Дунав, чији су шаласи моношоно иљускали и ударали о бегеме ірадске, и у очима Зејниним заблсшало би нешто шајансшвено, нешто што личи на поілед душевно болесноі човека.

(...)

И шад очи у девојчице, дошле мирне, засјаше на мах оним чудновашим сјајем, неіојамним и лудачким.

(...)

О, не знаш, чико, ти још шо. Увек ја нећа видим овако кад месец изіреје и почне да се оіледа у води. Мој шаша је сад іоре, на месецу, и он се ошуда увек смеши на мене и маше ми руком, – іоворила је мала и уиирала у мене свој неіриродни поілед.

(...)

Шарена хаљиница јој се, іуна воде, іриіила уз мршаво шело, а са сјајне косе латано се цедила каі шо каі; обе руке ірчевішо сшеінуше у іеснице и іомодреле, биле су скуіљене на ірудима.

Изгледа као да текст делује кроз две равни: сентиментални опис и његов резиме, простор контролисаног приказивања емоција и простор њиховог спонтаног изражавања. Док је прва раван заслужна за доминантан тон у приповедању, друга, делујући као резиме сентименталног описа, преиспитује његову поетику у натуралистичком кључу. Тако нашу пажњу не привлачи приказ Зејнине „бескрајне чежње“ за оцем (иначе слаб и неубудљив) колико готово не свестан осећај стиска њене руке, или њен „поглед болесног човека“, који је „неприродан и лудачки“. Ничег сентименталног нема ни у опису Зејниног мрвог тела, који чини својеврсну поенту приче „Четно девојче“: само аналитичност професионалног војника која читаоцу даје детаљан, готово самооптужујући извештај.

Поновљено читање његових прича са овим на уму упућује на могућност да Јовановића посматрамо као приповедача код кога је тежња за модерним, у неку руку, превладана жељом да се подиђе књижевном укусу *своја* времена. Отуда ни сензибилитет који стоји иза најбољих места у његовој прози писац није успео да до краја освести, а тиме ни да се на њега у пуној мери фокусира у приповедању: био је, да тако кажемо, превише заузет „литературом“. Да јесте, проза Милутина Јовановића сигурно би била вреднована далеко више него што је то данас случај. Међутим, и само постојање сумње у монолитност приповедачке визуре у његовом делу довољно је да овога писца, у оквиру његових могућности, приближимо квалifikацији „модерности“, која је многим другима, пре њега, и с мање разлога дата.

¹ Јован Скерлић, „Касарнске фотографије“, *Српски књижевни гласник* 16/1906, 229-230. В. још и: Ј. Живојиновић, „Касарнске фотографије“, *Летопис МС*, 237, 3, 1906, 116-117; М. Турчин, „Незнани и заборављени“, *Нова Европа* 2/4, 1921, 158-159; А. Ковач, „Једна књига о војсци“, *Критика* 2, 7/8, 1921, 305-306.

Мара Ђорђевић-Малагурска

ВИТА ЂАНИНА

I

Било је свакако. Кад мало боље, кад мало горе, али оно право добро ја никад нисам познавала.

Што смо имали мало сиромаштва, разишло се. Баћо¹ су ми волили пити. Нана су ми рано умрли, па старије сестре све разнеле... Имала сам шест старијих сестара и два брата. Кад сам дошла ја до домљења, остало ми је само газдачко име Војнићево и ништа више... Код нас је тако било: кад се која сестра уда, нама млађим сестрама поваде цилу плаћу, а браћи коменције² само да имамо чиме оправити удаваче. Макар су биле сиромашне дивојке, опет је ту трибало свашта тушта: узгланица, дуња, јоргана, а свака је понела још и пун долаф кошуља, сукања, прегача и поњавица. Трибаће: — дугачак је живот!... Долафе су им покојни баћо куповали из оно мало винограда, што смо имали материнства....

Те године, кад се која сестра уда, нема ни нових папуча за Ускрс, па ме сва лица шпотаје, да ће ме вијати магарац, што се нисам ничим поновила. Нана су ми сваке године обећавали ново руво, ал како су ми све сестре биле старије, ја га, борме, од моје Нане никад нисам дочекала...

Срићна сам била са добрим газдарицама. Ја сам их липо слушала, а оне ми давале стареж, и тако сам се мало заодила. А покојна баб-Маца Ђурчићева, она ми је и златне минђуше купила. Ево, и сад их још носим...

Боже, волила сам липо руво највећма на свиту, ал ја га се нисам наносила! Мени је доста било, кад недиљом прид подне изиђем на вратаца, па гледам газдачке дивојке, како су липо све у свилу обучене. Оне биле сукње све се шире

на њима, а која још и дукате има, ја гледам у њу, Боже ме прости, ко у свету прилику. Е, да је мени дотекло бар на једну чојицу, била би и ја виђенија!...

Једанпут смо имали сватове у роду. Тетак ми женио сина, па се сви приправљали и у ново руво облачили. Ићи ће у сватове, а ишла бих и ја, па све поцупкујем од жеље. Ал, како ћу, кад рува немам! А снашица, кад су видели, да ја тако здраво имам рад ићи, они поваде из армара њене покојне кћери руво, биле сукње, златна пуца, кумашну мараму, па и свилен играч са златним чипкама... Ју, да сте ме видели, како сам фаинска била!

Навукла сам никих шест сукања, па још доведем снаш-Перкину Стану, да ми сукње повуче, а сукње уштиркане, па све дубе. Па припашем снашину шотошку прегачу, урољану да се можеш огледати на њу.

Боже, што су ме у сватови дочекали! Мислили су, да сам и ја газдачка, па донели столац код кола и скинули ме као да сам старосватица била... Е, ти су ми сватови цилог живота остали у глави!.. Није се знало, који су имућнији: ил с дивојачке, ил с момачке стране. На коњима широке пантљике у четири реда колико су кајаси дугачки. На масталунцијама³ перлице⁴ од кумаше⁵, а на коњима им на златне гране пантљике, па свилени пешкири са златном чипком до колина. Боже, ко у рају! Чисто нисам вировала да сам то ја, и да сам на земљи...

Па кад сам разгледала хаљине, што их је новалија донела! Ту не знаш, шта има више: да ли шлинга, да ли свиле и кумаше, а узгланице⁶ и дуње⁷ насуте, као да ће полетити. Па липе, розлинкаве и модре засторње на узгланицама, па свилени јоргани са златним перушкама. Липота! Доста на цели живот!

Ал је, борме, и свекрвина кућа била пуна! У чистој соби до гредица високи кревети. Па шифоњери пуни хаљина. Све пуно да се окренит не мож у соби... Имали су још у оно доба госпоцке каруце, па салаш пун свачег. Кажу, сваке године кољу по десет дебелих свиња. Боже, та зна зашто живи! У срићан дан се родила...

Сићам се, било је већ прид ноћ, а стаћала⁸ изнео узгранице с перјем, сам машак,⁹ да би растиро свит, што се скупио да гледа сватове; знате, у мраку тешко се може сачувати, да нешто не украду. Боже, што је ту било цике, смија и бижања, кад је стаћала стао расипати перје по свиту! Све су прико главе скакали једни другима да побигну на сокак!

Па поођани кад су дошли! Толико њим је било свачег приправљено, мал се није астал срушио од печеница, торта, погача и пита, а ни тројанице¹⁰ нису изостале. Сироти претељи.¹¹ Морали су их на кола товарити, кад су поођани полазили. А није чудо: тетак је шеснајест година чувао вино за Ивине сватове!

Ту ноћ сам цилу преиграла, и чисто нисам вировала, да ћу сутрадан опет у посао, запрегнута до колина и засукана до лаката.

Ето, ти су ми сватови били једина радост у дивојаштву. Увик сам приповидала мојим другарицама, а оне никад нису тиле вировати, да сам и ја била у таким газдачким сватовима.

II

Ко дите служила сам код снаш-Манде Пурчареве, па посла код њене снаје Маре. Нисам много газдарица проминила. Мени је свудан добро било. „Слушај, ради и поштивај, па ће ти добро бити!..“, тако су ми говорили покојна моја Нана, а ја сам је послушала.

Већ сам била швигарица, и још сам увик служила код Пурчареве снаје Маре. Њу су дица звала „снашица“, па сам је и ја тако поштивала. Ја сам је липо слушала, а она ме увик помагала. Сваке године давала ми прво перје, и тако ја себи настрем и узгланице и дуњу. Нису биле баш газдачки насуте, ал за мене је то добро било. Снашица офарба вуну лити, а ја зими ткам прегаче, па ако која испадне мало риђа, или у ткању буде каква фалинга, а снашица пробере,

па те лошије мени. Научила ме снашица ткати и пешкире, па и чончат на танкима.¹²

Пурчареви су били добра чељад. Држали су ме као своје дите. Е, да ми је ова памет била, па да никуд од њих нисам одлазила!..

Ето, код њих сам била, кад сам очла за Мишка... Та знате, увик има дивана од свита! Сви ми рекли: „Нигди нећеш наћи бољег!..“ А, и био је фаин момак!

Чула снашица, да ћу ја поћи за Мишка, па ми једаред каже: „Вито, рано, чујем да ћеш отић за Ђану!?“... А, ја, збунила се, па кажем: „Снашице, не бих ја, ал има пђ куће, а лип је, па велим, ди би ја тражила липшу срићу за ме! Ја, снашице, нисам ни липа ни богата, па ваљда би ме и Бог покарђ, кад бих Мишку забављала!..“ А снашица ће мени: „Вито, рано, мени је свђдно. Жаво ми је само да се окујеш тако млада... Чујем, да су Ђане чудне ћуди...“

Ето, толико ми споменила снашица и више ни ричи.

Па, знате, ко што оно кажу: младо лудо, и ја ускочим. Свежем у бућурић оно мало сиротиње, па баш на Мариндан ускочим за Мишка.

Кад ме Мишко одво његовој кући, ја ућем полако, па све дршћем ко да сам у грозници била. Пољубим бабу Мишковог у руку, а он мени по тенане: „Амен, кад си дошла... Ал, ди вам право да се винчате? Кад си дошла, дошла... сиди ту ди си, ал ни ричи о винчању да нема, док се он не врати из катана!..“

Ја стала под светњачу, па све се тресем од страха. А бабо ће опет мени: „А је л? Знаш ли ти, женска главо, да је Мишку само осамнајест, и да нема право, да се винча? А, а, а, есил ти на то ишла, да ћу ја продат кућу, па дати фишкалима,¹³ да вам истраже право?... Аја, од тога, борме, нема ништа, док сам ја жив! Још једаред ти кажем: кад си дошла дошла..., ал ни ричи о винчању, док он не одслужи катаншаг!..“¹⁴

Ето, баш тако бабо мени, како ме видио. Није ту било ни пите, ни ракије, ни рођака, ни комшија. Ни пиштоља нико није испалио, а камо ли да су правили част.

Оне прве ричи бабине звониле су у ушима пет година, догод се нисмо винчали ја и Мишко. Оне су ми тако уризане у памет, да се отуд никад истрти не могу. А што сам се суза напроливала цилог вика, јер бабо су остали увик исти бабо као први дан што су били!.. Не знам ја, шта је младовање, шта је весеље, шта је радост!.. Боже ме прости, наш бабо су били као ники стари калуђер, само што никад нису молили Бога, него су увик пцовали...

Чим сам прво јутро устала, а ја се ома латим сручивања¹⁵, радујући се што сам, ето, и ја стекла огњиште, гњиздо, кућу. Али бабо каже: „Чујеш ти, женско чељаде! Дањом се не ради посо кућевни, дањом се иђе у надницу, а ноћом се ради по кући!..“

И првог дана свежем ја вунену прегачу и цицов левеш¹⁶ у марамицу, па се кренем са бабом на пијацу да тражим посо. Мени је лако било наћи посла. Само што сам изишла на пијацу, ома су ме са свих страна звали да им радим код куће. Ал са бабом је тешко ишло. Погађа се, нећка се, тражи велику надницу, а кад ко и пристане, а он пронађе, да му је њива далеко: тамо, где је и Бог казо амен!

Бабо су увик таки били, кад је трибало радит. Зовну га газде: „Хајде, Матиша, у надницу“, а он: „Не можем, има кокош јаје, а Вите нема код куће!..“

Од кад ме је Мишко дово у његову кућу, ја нисам видела бабу да ради. У лито му је била врућина да ради рис,¹⁷ а у зиму зима да коси трску у риту. Кад је лито, а бабо кажу: „Ићи ћу зимус да косим трску, онда бар није врућина“. А, борме, кад дође зима, бабо обуче попршњак од јагњеће коже, а на попршњак навуче кожух, па још прико тога и опаклију огрне. Ето, кад би се у опаклији могла косити трска у риту, можда би се и бабо придомислио и зарадио који сноп трске, да се има чиме огријати!

Једини му је посао и лити и зими био да скупља јаја са полога. Њих је редовно свакога дана носио бирташу и испијао фићок за фићоком ракије. Вино није марио.

Зато сам ја морала свако вече, кад дођем с посла до послидње крајцаре давати баби све што сам зарадила. Мени,

Боже, жао да сву своју муку на бабу трошимо, па сам пробала склонити за Мишка коју крајцару. Али бабо оде код мојих газдарица, ди сам одлазила радити, па кад згоди и пита, колка ми је надница, и кад би дознао да сам по што и за Мишка одвојила, а он да ме убије, и ома ме тира од куће: „Иђи, па иђи! Ни тако ниси винчана, па шта ћеш ту!..“

Једанпут сам радила код снаш-Ане Сударене, и кад сам увече придавала новце баби, они су се оситили, да сам мало новаца сакрила и за Мишка, па скоче, лупе шаком о астал и почну страшно викати: „Торњај ми се из куће, ти смлато женска! Ваљда имам нику хасну од тебе!? Дошла си гола и боса, па би да те ја раним! Купи бућур,¹⁸ па иђи куд знаш!..“

Ја побигнем на сокак и тамо дочекам Мишка. Кажем му да ме бабо тира, што сам за њега, Мишка, одвојила мало наднице. Мишко га се бојо као живе ватре, па ми каже: „Кад те бабо тира, сад мораш отић макар куд. Познам ја бабу. Склони му се са очију данас и сутра, па ће после можда заборавити.“

Ту ноћ сам продримала у комшиској авлији, шћућурена од зиме под бадањ¹⁹ кукурузње. Смрзнута и уплакана једва сам дочекала зору, па ома на посао. А кад сам се увече вратила кући и баби придала све новце, они ме више нису тирали у свит, али су још мрнђали, и леђа ми окретали.

Ето, тако су они увик са мном, али ја сам ћутала, и трпила, јер за боље нисам знала. Наслушала сам се доста и од бабе и од Мишка: „Дошла си нам у кућу, а ниси донела ништа!“ А ја, шта ћу! Мишко је био чудне ћуди, али ја сам га волила, па сам га слушала и трпила, а бабу смо обоје морали трпити, кад смо у његовој кући.

А, Боже, каква је то била кућа! Кад сам први пут ушла у њу, мислила сам да сам у кошари, а не у соби за људе. Лип са зидова опао, слиме почађало, јаме свуд по соби, прозори умрљани... И ми смо код куће били сиротиња, ал радна и чиста, а код бабе је било страшно. Ал све то он није видио и био је, као и Мишко, ђл на своју кућу, и уживао је кад је могао да ме тира из ње...

Мени је било тешко, што ме бабо тирао, а још теже живити у тој гадној кошари, и чим сам први пут остала без радње, засучем се још од јутра, па хајд да је дотирам. Прикопам собе, заравним јаме и набијем маљем. Скинем сав лип са зидова, олипим поново блатом, па послѣ приђем три пута кречом. Донесем иза шанца жуте земље, подмажем под, па се жути као да сам га шафраником намазала. Кад све свршим, покидам једну моју стару сукњу, па од ње направим виранге... Боже, драгости, да је у тој кући и моје штогод! Поњавицу што сам је добила од секе Плетикосићеве, а што ју је фарбар фарбао па изблидила, обисим на врата од амбетуша, па ни мува ни комараца.

Удесим кућу као нову, али они ћуте, ни ричи да ми хажу...

III

Те прве године Мишко је радио рис. Рисарушу²⁰) смо му погодили.

Ишла бих и ја с њиме руковат. Лакше је то, него: цили дан за туђим коритом, а увече кувај баби, нарани живину, очисти кућу. Ал не да бабо. Неће бабо сам да чува кућу. Каже: „Нисам зато женио сина, да будем редуша!“ Није мени жао баш те дви вике²¹ жита, што морамо рисаруши дати, али Мишко је цилога риса остао на салашу, па мени здраво чудно без њега. Ал шта ћеш! Остала сама, па све погледам на долњак, баш тамо ди је Верушић, ди мој Мишко ради. Све ме ништо вуче тамо. Једва сам ишчекала крај риса. Те четири недиље отегле ми се као гладна година.

Па бар да ме је бабо пустио на дожејанцу. Ја бих волила макар издалека гледати.

Дожејанца је, знате, на нашим буњевачким салашима највећа свечаност... Кад се дожње жито и последње крстине снесу, настаје весеље. Сви рисари и рисаруше скупе се на једном мисту, па се рисари растрче по стрњики берућ цвиће за рисаруше: граворка и дикино модро око, а рисару-

ше то уплићу међу класје и плету винце. Свака рисаруша оплете винац себи око главе, а житом искити и куку за руковетање. Бандаш и бандашица плету велики винац од жита, по метар широк, и тај ће винац послати предати газди. Рисари међу себи за шешир руковат од влаћа и пупе, а и сапиште и косиште класјем иските. Кад се сви иските, стану у ред једни за другима, све пар по пар. Наприд пође бандаш²² и бандашица²³ и понесу велики и липо искићени винац од класја. За њима остали рисари, сваки са својом рисарушом. Иђу тако парови и пиваје:

*Зрело жићо ђокошено,
Ал још није ђосношено.
Жићо сам косио
И снојље сносио,
Па се уморио...*

Кад газда чује рисарску писму, а он са газдарицом изиђе прид салаш и стану близу бунара. Газда носи у руци чашу вина, а газдарица чашу свете воде од Три Краља и ту сачекају жетеоце, који стижу пивајући. Бандаш и бандашица љубе руке прво газди па газдарици и придаду винац газди на чување. Газда прими винац, прикрсти се, влаће пољуби и прелије вином, а газдарица га шкропи светом водицом и обиси о врат бандашици. Посли, газда прилази ђерму, каблом заграби воду и њом полива рисаре. Ови кабао прихватите од газде и излију га рисарушама на главу; оне се разбије, рисари за њима, а цика и смиј све се оре!

Онда заигра коло. На салашу се највише игра уз врулу, али за дожејанцу се и гајде изнесу на салаш. Па кад се зачују гајде:

*Тигу-лигу, њо-њо,
Тигу-лигу, њо-њо...,*

и газда и газдарица и бандаш и бандашица, рисари и рисаруше, и редуша и чељад остала, све то скочи у коло и

игра се, бого моја, ко да се није четири недиље устајало прије сунца. Посли првог кола сида се у бостан²⁴ за здиле. Ту је свилена чорба кокошија с танки ризанци, ту је скорупача²⁵ за рисаре, ту приснац²⁶ за рисаруше, сав се разболио у тепсији па се кашиком мора јисти. Вина колико оћеш, па опет у игру...

О, Боже, како ми је било, кад сам знала да ће Мишко цилу ноћ играти с рисарушама! Ал шта ћу?... Прид бабом ни зуба нисам смила обилити. То вече завукла сам се под јорган и приплакала цилу ноћ, пазећи да бабо не чује у амбетушу²⁷ гди су они и лити и зими спавали на ајеру²⁸.

Ја једва чекала Мишка, ал од те дожејанце и Мишко се ники проминио. Ја њему липо све приправила, воде у котлу угријала, чиста кошуља све мириши, а он ни да ме погледа. Све ми некако више главе стриља. Сав је срдит, све се некуд жури, а кад ја ближе њему, он се ома извиче на ме: „Пази, видиће бабо!...“

Није он мене здраво нагледао ни дотле, но могло се поднети. Али после тога риса загрдило. Раније, кад бабо кажу: „Вита ово, Вита оно...“ — а Вита је за све била крива прид бабом — он је увик знао за ме наћи исприке. Али од тога доба и бабо и Мишко само једно су знали: да ја не трибам! Шта сам могла? Ћутила, радила, трпила!... Ако ћу казат ричи, ома ће на мени бити ред да селим, кад је њева²⁹ кућа, а ја нисам донела ништа, а нисам ни винчана.

Ришим се по који пут: оставићу Мишка! И пођем да скупим своју сиротињу, па опет помислим: куд ћу? Нане моје немам... да служим... опет туђина... а ово кад не ваља бар је своје! Посли сам оуглала. А, и шта би ми врдило да сам га оставила? Ја сам Мишка толико волила, да бих се опет вратила на траг, па би још горе било.

Ишо је Мишко и у цигљу. Ал то је за њег врло тежак посао био. Посли два-три дана каже Мишко:

„Вратићу капару за цигљу. Не исплати се то!“

Ја га станем одговарати, па му кажем: Не враћај, Мишко, капару, ја ћу још већма уранити него досад, па ћу сама закувати блато за цигљу.“ И он ме послуша.

Боже, што је то тешко било! Прид подне Мишко калупи цигљу, ја за то вриме отрчим кући, брже боље скувам штогод, па послѣ подне избијам цигљу из калупа док не паднем. Ја сам само молила Бога, да толико скупимо новаца, да Мишковом брату исплатимо пò куће. Од уста сам одвајала. Мени слатке и корице крува, само нек има Мишку и баби, и да кућу исплатимо.

Једно подне, кад сам дошла са цигљане, прође мој баћо из винограда, па ми даде мало црних шљива. Ја их метнем у здилицу на банак, и кадгод прођем, ја узмем зрнце по зрнце, па се сладим. Жељна сам била свачег, па и црних шљива. Бабо видио шљиве, није ми ништа казо, ал кад сам ужну унела, видим ја Мишко ме здраво поприко гледа. Кад су почели јисти, а Мишко ће срдито: „Како си те ваљушке промишала?“ — и само је гутао ваљушке, није ни гризо.

Кад су ужнали, Мишко ме одзво на страну, па каже: „Вито, ми ћемо се растат! Бабо ми каже, да се ти издоваљаш,³⁰ јидеш црних шљива... Бабо каже, баш ако ти је и твој баћо донио, није то забадавад. Ти си сигурно твом баћи дала брашна ил масти...“

Ја у плач, а он само: „Растат ћемо се, па растат!“

„Па, кад оћеш...“, прошапљем ја, и одем до бабе. Тила сам га у руку пољубити, ал бабо истргне руку, и не да ми да пољубим. Ја се још једаред окренем баби, да видим, можда ће се и придомислити, али ми бабо окренио леђа. Ја рекнем:

„Па, прошћавајте, бабо...“, и пођем кући.

Сва сам се давила у сузама. Зар ову срамоту да доживим?... Само што сам се кренила, а Мишко за мном. На банку нађе здилицу са шљивама и лупи је прид кућу, да се све разлетиле и шљиве и врбине...³¹ Ја, шта ћу... Вежем бућур, плачем, али липо му диваним:

„Мишко, ниси ме трибо ни доводит, кад знаш како су бабо чудни... Што ме нисте бар у пролиће отирали, па да сам зарадила овог лита штогод, ил бар мисто да сам нашла... Куд ћу сад, кад се ни редовне слушкиње не погађају, кад је већ и Михољ прошо!... Куд ћу овако без крајцаре на сокак!...“

Мишко се врати у чисту собу, изнесе новце, одброји и даде ми. Ал док сам ја везивала новац у марамицу, он се наједаред придомисли, па каже:

„Чујеш, Вито, боље ићи ти под оцак и пери суде... Ако ово мало новаца подилимо, нећеш имат ни ти, ни ми...“

А ја срићна, што ме не тира, вратим му новце, па одем под оцак...

Друге године ишла сам и ја с Мишком у рис.

Ја сам се радовала рису, да га заједно с Мишком радим, али сам се приварила. Мишко је увик био срдит, док сам ја поред њега, а чим ја одем, он се развесели, пива, шали се и дира рисаруше. Кад сам то увидила, ја сам се склањала и сакривала од њега. Шта ћу, нек се проводи: млад је, а лип је!...

Бабо су већ срачунавали, шта ћемо с новци кад се прода рис, а ја се потајно радовала новој атлаској марами за главу, што ми је Мишко био обећао још прије риса. Али не каже се узалуд: обећање лудом радовање, па тако и са мојом атласком марамом. Мишко отиро на пијацу терет ране што смо је добили у рис, продо, па, као што кажу, мало се повеселио. Колико је попио, колико не, то не знам, ал бабо су га здраво псовали, кад је напиток стигао сутра ујутро кући. Како сам разабрала из бабиног дивана, Мишко је здраво тушта попио. Па..., ако се узме није био ни крив. Шта ће? Другови плаћали алдумашче,³² па куд да он оста не постидан? Та свуд се знаде, да су Ђане увик били показани људи!...

То ми је био први и последњи рис, што сам радила заједно са Мишком. И бабо и ја дуго смо жалили за алдумашчем.

Можда би бабо и веће паталије правили, да није била визитација на прагу.

Јесен се приближила, па и визитација дошла. Оста Мишко на мисту за катану. Ја не знам, дал да се бојим што ћу остат са бабом сама, кад Мишко оде, ил да се радујем, што ће са тим катаншагом свршити, па да се винчамо. О, то наше винчање, што ме оно измучило!... Само да се већ једаред винчам, па макар сутра дан умрла!...

Сви су регрути пили и пратили се, ал Мишко није имо новаца, па се допратио са пиколашем, само рад обичаја, да се зна да је регрут.

Наруковали су послѣ мѣсец дана.

IV

Очо Мишко, а ја остала код бабе сама и невинчана га чекала три пуне године, што сам се за те три године напатила с бабом, о том би се кроника могла написати!...

Мишко је додуше одма писо, нек ме бабо пази и нек ме не тира од куће, јер — ко ће бабу хранит, ако и ја одем!...

Кад је стигло писмо од Мишка, а ја, Боже, сакријем се од бабе, добро се исплачем, ал пазим да ми суза на атрез не падне. Па онда и писмо пољубим, ал све да бабо не виде.

Писма Мишкова сам у нидрима носила, па кад одем на воду и тамо нађем комшинице, а ја ома вадим писмо, читам, плачем и смијем се...

Сама сам му писала писма сваке недиље послѣ подне, а бабо су ме увик ружили:

„Трошиш на штемпле, а ништа ти не вриди. Ни мртвог га прије три године нећеш видити, кад је очо цару!...“

Дошле Материце, па Божић. Ја почнем помало споминати ко издалека баби:

— Бабо, снаш-Ђулка однела данас пак³³ на пошту Јоси. Он је, знате, с нашим Мишком у Будиму.

А бабо пака није слао, него каже:

— Шта ће му пак, кад он добива ленунг!³⁴

Ја узданем, ал не смим ништа прико бабе, јер све мора како бабо каже. Жалостан је то Божић био.

На Нову годину добијем писмо од Мишка. У писму каже: „Фаљен Исус и Марија, Вито моја... А како си, Вито, могла да ми пака за Божић не пошаљеш? Овом мама, оном жена, оном сестра, а мени нико. Да је моја мама жива, ваљда би бар од ње пака добио!...“ Тако мене Мишко ружи у писму. Не... не ружи ме... свитује ме!...

Ја му тај дан отпишем. Тако ми се тушта у срцу било скупило на бабу, да сам му све четири стране исписала. Ја њему пишем: „Ти знаш кога имаш, а и то знаш да ја не смим ништа од бабе. Све је код нас, како бабо кажу...“ Па му пробам писат о том, шта би на то казао, кад би ја очла некуд служит. И истужим му се добро на бабу. Мало ми је лакше било, кад сам се и ја имала коме потужити. Ал, како ме Мишко због тога писма абриктово!...

— Све ти вирујем“, одговара он у писму, „да ти је чудно код бабе. Знаш да је бабо мало џангрижљив, ал тебе бар не муштраје као мене. А знаш ли ти, да се бабо може још и оженити, па куд ћеш онда?... И шта ти фали код бабе. Није он ники хрђав човик!...“ А ја, шта ћу, останем... Мени Мишка жао, па што зарадим коју кукавицу више, ја му пошаљем крадом од бабе.

Кад је било годину дана, а Мишко иште од бабе новац. Пише, да прилазе из Будима у Сарајево, па му триба трошка. Ал бабо не да. Каже:

— Неће он доћи! Новац ће попит, а кад дође из катана, онда би добро било имати те новце.

Бабо не да, али ја заинтачила: послат, па послат! Није шала путовати тако далеко без новаца. Бабо се здраво расрдили на ме, па кажу:

— А што се ти мишаш? Не мораш ти њега чекати, кад ниси винчана!

И онда смо се омразили здраво. Кад је дошло вече, а ја моје руво повадила, па вежем у бућур.

— Ја ћу отић, кад ме тирате и кажете да нисам винчана!... — велим ја баби, и оћу да пођем. А бабо су се онда ситили Мишковог писма, да ме није слободно отирати и ома окрену другачије:

— Дакле, ти си Мишку већма рада, него ја? Добро, кад је тако, пошаљи му ти новац, ја немам!

Ја плакала, плакала, па смислила све на једно. Изнесем мој велики ројтош³⁵ на старешку пијацу и продам за форинту и двадесет крајцара, и ома пошаљем новац Мишку.

И баш кад се навршила година од како је наруково, до-
трчи Мара Јосина па јави: „Ту је Мишко на ајзлибану и по-
ручио рад тебе, да одеш.“

Ја бих ишла, Бого моја, па све у мисту играм, ал не да
бабо. Молим ја бабу и преклињем, ал баш кад сам мисли-
ла, да ни тада нећу видити Мишка, врата се отворише, и на
њима се указа — Мишко!.. Ко да ми је сунце синило, кад
сам га угледала. Лип је он увик био, али у оном катанском
руву изгледао ми је као Краљевић Марко! Ја га све очима
милујем, а бабо су га једва и погледали, као да је јуче очо
од куће. Ја кажем Мишку, да сам се баш искала од бабе, да
му понуде на станицу изнесем, а Мишко мој каже: „Ајде са
мном, ја се и тако морам ома вратити.“ Јој, Боже, моје ра-
дости, кад сам чула ричи мога Мишка!...

А бабо се руга: „Даборме, сад кад је дошо, сад се увати-
те под руке, па иђите у лактању³⁶ да вам се смије свит!... Ти
иђи, а Вита ће спушћат крумбир у кармић!...“

Тако бабо нама, а ја ноћом побигнем и нађем Мишка!...

То јутро су отпутовали за Сарајево...

Док Мишко није дошао из катана, ја из дана у дан у
надницу. Јутром ураним, спремам по кући, скувам баби,
проперем га и искрпим, па на радњу. А и да нисам ишла у
надницу, имала би шта да радим, јер женском послу никад
краја. Права жена увик има посла ко катана. Истина, ја баш
не знам, колико катане раде, ал сам чула, да ни њево³⁷ није
никад свршено. Може се казат, да смо и ми жене под регру-
лом као катане...

Недиљом, кад друге жене посидаје прид кућом на сока-
ку и притресаје, кога су навистили на великој миси, чији ће
сватови скоро, кад ће рората³⁸ ја никуд не иђем, већ уђем у
чисту собу и пишем Мишку. А кад свршим, ја отворим до-
лаф и примећем Мишкове свечане хаљине. Чистим их и ми-
лујем и све ми се чини, као да је он ту. А липо се Мишко но-
сио као момак. Имао је жути свилени прслук, модру пошу,
а на прслуку сребрне токе. Поша му је најлипше стајала. Ту
пошу сам тако чувала! Увик сам је у марамицу увијала, да
се не изсиче свила. Па чизме, сав је био као спетран...

За те три године свега сам једном у весељу била. Бабин брат женио сина, а бабо нису тили ићи у част. Кажу:

— У части се мора даривати, а ја као старешина не могу са ситним. Зато ићи ти, Вито, са стрином Маргом.

Ја се липо обукла, сиромашки ал чисто, и одем са стрином у сватове. Кад су довели дивојку, уватим се и ја у коло. Волила сам играт и липо сам знала. Ал, само што сам се уватила, а когод ме тргне за левеш. Окренем се и видим моју јетрву, Ча Ранкову Тезу. Подсмива ми се, па ће на глас:

— Оћел то, Вито, ваљат? Ти си заборавила да си катанка! Морат ћу да пишем браци, нек зна, ког је оставио код куће!...

Ја се заруменим и пустим се из кола, па како су ми сузе потекле од срамоте, ја побигнем на сокак. Тамо сиднем на клупицу под пенцер, а сузе да ме угуше. Стрина Марга видила да ме нема, па пошла да ме тражи.

— Шта радиш, Вито, ту? — пита ме она зачуђено кад ме нашла на клупи. Ја јој кажем, шта ми снашица рекла и заплачем иза гласа. Стрина се замисли, па каже:

— Ајдемо ми, Вито, кући! Ако буде каквог дивана од тога, још ће Браца и мене окривити, што сам те довела. Знаш, да су Ђане чудне ћуди.

— И тако се мени ни у ти једни сватови није дало да се провеселим. Тако ми писано...

Кад је прошло дви године, а Мишко пише из Сарајева, да му је тамо здраво боље и лакше. Каже, у Сарајеву није срамота диванит рацки. Тамо и велика господа диване рацки, као и ми, и ники бољи свит је тамо, него у Будиму. Само Мишко не може да се научи на планине... Кажу, да је то липо, те планине. Липо, можда је то липо... не знам, кад планину никад нисам видила... Ал, ди је то од наше равне Бачке!... Чула сам од старији људи, да смо и ми Буњевци отуд негде, ал ко то зна!...

Па још Мишко пише, како се свит тамо чудно носи. Има и турски жена што се увијају у нике мараме, па им се само очи виде.

Пише Мишко и то, да броји дане, кад ће скинит катанско одило, макар му је тамо боље него у Будиму.

Броји Мишко дане, ал како сам их још ја бројила! Привикла сам се, додуше, на бабу и на његово ронзање, на сиромаштво и на неимање, али више нисам ни тила ни могла у грију и срамоти живити. Оних пет година што сам живила невинчано, то је тако морало бити: закон и бабо нису давали. Али сад, кад више ни закон не брани, нисам могла више ни дана одлагати...

Једва сам чекала да Мишка видим, и хвалај теби, Боже, дочекала сам га. Посли пуне три године чекања врати се Мишко из катана, и ома чим је прошла прва рората винчасмо се... Лакнило ми је тада на души, као да су ме са вишала скинили. Сад сам и ја смила свакоме у очи погледати, а сад ми нико, па ни бабо, није могао ударити у очи, да сам невинчана. Јој, Госпе драга, какав је то гриј и срамота, како је то тешко пет година бити нечија невинчана жена!...

V

Још се Мишко послѣ катаншага није ни одморио, а бабо му једног дана срдито кажу:

— Мишко, овако неће ваљат. Ти мораш на посао. Ваљда те нећу ја и сада ранити, кад си већ свршен човик!

Мишко се нашо мало увриђен, што га бабо тако брзо на посао опомињу, па ће мени једном из небуха:

— Вито, ти мени мораш створити новаца!...

— Ју, Мишко, каквих новаца? — одзорим ја. — Та ти бар знаш, да све што зарадим до послѣдне крајцаре баби дајем.

А Мишко ће мени:

— Ћути! То те нисам пито. Не мислим на те новце. Та то ми је и мало. Ти мораш мени створити толико новаца, колико коштају један коњ и кола...

Ја сам се од тога, што ми Мишко казо, толико препала, да тај цѣли дан нисам дошла себи ... „Новци“, „коњ“, „кола“... — све ми то титрало прид очима.

„Боже“ — мислила сам у себи — „да ме неће какогод на што хрђаво натирати?... Али не, само то не!... Нека не тражи од мене да крадем!... Већма волим и да ме нема, прија бих у бунар скочила, него да морам красти!...“

Сутра дан му кажем:

— Мишко, ја нећу красти! Закољи ме, али немој тражити то од мене.

Он ме само некако чудно погледа, па се продере:

— А, ко ти је рекао да крадеш? Нисам ја то мислио, већ ићи па ишти од газдарице у зајам... Ја сам смислио да ћу трговати. Нисам ја луд, да радим, кад се може лакше зарађивати. Данас само онај ради, којем фали по која даска у глави. Видио сам ја у Будиму: трговина је фини посао. Сиднеш на кола, прошеташ се, рецимо, до Молских Долова, Чантавира или Бајмока, купиш тамо пилића, донесеш их фино госпоцки на колима, продаш скупље у вароши, и зарадиш новаца. Ето, тако мудри зарађују, а будале запињу, па раде. Ја, ваљда нисам луд да радим!...

„А јој, Госпе Лурдска, помози ми, да памет не изгубим!... Откуд да иштем?... Ко је тај, ко ће мени новац позајмити?! Па и да ми позајми, како ћу га вратити?...“ Тако се мислим у себи, ал Мишку ништа не казујем.

Он ми запрети, да се без новаца жива кући не вратим, па залупи врата и оде некуд.

Шта сам могла! Одем код баб-Маце Ђурчићеве и кажем јој све. Она поче да ме ружи, псује. Каже да сам ја луђа од Мишка, што га све слушам. Ја почнем плакати и испривавам јој од ричи до ричи шта ми је Мишко говорио, и како ми је запретио, да се жива кући без новаца не враћам. Баб-Маца се на то замисли, па ће мени:

— Вито, рано, то не би било хрђаво кад би Мишко тргово, ал знам ја Мишка! Што натргује то ће пробанцити, а ти ћеш, Вито, опет цилу кућу држати, камату плаћати, па још и дуг враћати.

Ја у плач и даље, а баб-Маца ћути, тресе главом као да не зна шта би, али видим да јој је жао мене. Онда се диже

и оде до ча-Врађиног армара, гди има скривених фијока и гди су држали новце. Отвори једну, другу, па из неке треће извади један замотуљак. Затим приђе мени и одброја ми на длан равно сто форинти сребра.

Тешко ми је било искат новце, али, вирујте, било ми је теже, кад сам новце добила. Стегло ме нешто у прсима и грлу, па ни уста нисам могла отворити да се захвалим баб-Маџи... Само сам јој двапут руку пољубила, и на улицу ћутећи изашла. Кад сам дошла кући била сам сломијена, као да ме је неко претуко. Новце сам ома придала Мишку, а он нити ме упита, одкуд су ми, ни ко ми их дао, ни када их трибам вратити. Ни погледао ме није, него их стрпа у џеп, и оде.

Како му је трговина ишла, како није, то никад нисам знала. Он ми о томе никад није говорио, а ја га нисам смисла питати. Ја сам му у трговини помагала, колико сам год могла и кадгод је трибало, али он ми новаца никад није давао. Једина моја вајда од његове трговине била је: кад му се које пиле пригњечи у коли, ја га прикољем, и онда јидемо пилећијег меса, или кокошије чорбе.

Код куће се није задржавао. Ишао је с вашара на вашар, али никад сам: увик је возио на коли трговкиње са пилежом. Липе је возио забадавад, и оне су сидиле са њим на придњем сицу, а маторе и гадне су сидиле у закоши и плаћале од главе по пет крајцара до Чантавира, а по шест да Бајмока. Он се међу липе усићи, ко пивац међ кокошке, а мене стрпаје негде у шараге. Ја сам све то гледала, ћутила, и што видила, не видила... Нисам смисла уста да отворим. Њему је било доста рич једну да кажем, па да се расрди и стира ме са кола. И онда..., он се у колима вози с његовим пајташицама, а ја за њима каскам пишице. Шта ћу кад нисам била ни липа ни талциница, а он лип, па се жене отимале за њег!...

Тако је он са мном, али ја сам га волила и само на њег мислила, за њега живила.

VI

Никад нећу заборавити, како ме баб-Маца ружила, кад је чула да сам носила чизме за Мишком у Чантавир... А како не бих, жалосна, носила! Било је то баш уочи Светог Андрије, прид прву рорату. Мишко отишо у Чантавир на коли. Кренио се прид вече у недиљу, да би преноћио тамо, па да ујутру купује еспап на пијаци. Ту ноћ дуго нисам могла заспати. Напољу се липо чуле дивље гуске како гачу, а и звиждање на ајзлибану сам слушала. Око поноћи савлада ме сан, али ме пивац пробуди. Погледам кроз пенџер, а оно сниг нападао, па се свуда били и свитли ко на Божић. Обучем се, изађем у авлију, и кад видим онолики сниг, а мени ома мој Мишко дође у памет. „Јој, Госпе драга,“ — помислим ја, — „Шта ћу сад? Мишко очо у папучама на вашар, а није поно чизме!... Како ће у папучама по снигу?...

Нисам се дуго мислила. Попнем се на таван, скинем Мишкове чизме, вежем их за ушице, пребацим прико рамена, па хајд за Чантавир!...

Боже, што сам се ту ноћ намучила! Сниг нападао до коллина, а вијавица ми све сузе тира на очи. Ја се погурила, падам и дижем се, али чизама Мишкових не пуштам из руке. Витар душе, па ме све враћа, али ја журим, да стигнем прије него Мишко оде на пијацу... Ишла сам ја и други пут пишице у Чантавир, али ми тај пут никад није био тако дугачак, као ове ноћи...

Прид зору преморена од тешкога пута, неиспавана и промрзла до костиви стигнем у Чантавир, и ома одем у мијану. Знала сам већ и собу, гди смо сви ноћивали, који на креветима, а који доли на слами, ако не могу кревет да плате. Потражим Мишка, али њега тамо нема. Рекоше ми да је узео засебну собу. Сигурно је имао тушта новаца са собом, па није смио са осталима у тартању да спава. Замолим једног од оних људи, да чизме однесе Мишку. Сад сам тек увидила да му не смим на очи изићи, и да ће ми казати, да

сам зато дошла, да га вребам. И сама сам ома увидила, да нисам трибала долазити и срамотит га прид његовим друштвом. Али ето, вите, таква сам ја била! Урадим нешто, па послѣ и сама увидим, да сам погришила. Тако је било и са Чантавиром. Ја сам тила Мишку добра да учиним, ал, борме, здраво хрђаво је испало. Трибало је видити како се разгоропадио, кад ме је угледао. Разбиснио се, ко да сам му отрова донела. И, да нисам побигла још са врата, ко зна шта би још нарадио!...

Неодморена, жалосна па још и гладна пођем натраг пишице. На путу брзо сустанем и да се ники људи нису смиловали на ме и повезли на коли, остала бих негде у снигу смрзнута.

Те циле недиље Мишко се није смирио. Заокупио, да сам ишла у Чантавир, да га вребам, и богово је да се сва кућа тресла. Шта све није тада чинио! И туко ме је као ваљда никад дотле, али ја сам све то издржала, и од свита сакривала. Гди бих ја дала свиту да испира уста са нашом кухом! Како ми је било, то сам само амо ја знала. А и да сам казала свиту своје муке, шта би било боље? Нико ми не би вировало, још мање помогао, а многи би ме исмијали...

VII

Знала сам одавна, да се Мишко држао с неким женама, али је раније било и боже помози. И знало се, и није; и вировало се и није... Имале жене винчаног мужа у кући, па се криле. Али кад се уватио са оном бирташицом, с оном Петрушинцом, е то је била права пропаст! Ту ни стида ни срамоте није било. Кући је јутром долазио редовно, а послѣ сам му ја и коња хранила и тимарила и упрезала. Мени је било тешко коња упрегнути, а он је уживао, да скочи у кола прије него што ја запнем штранге, па ме шиба канцијом док их не запнем и не престаје док му и капију не отворим. Кажу, да му је та несрића дала нешто у ракији да попије, и докле год она хоће, лудоваће за њом. Она је толике људе та-

ко упропастила. Чула сам да у вино и шпиритуса лива, само кад јој дођу неке дебеле газде, па ома памет изгубе. Знала је она баш и из буђелара да вади, кад их опије. А знате наше газде, ако не сложе у буђелар све новце што имаје, онда им се чини да нису угледни! Кад им се хиљадарке не рашире као хармоника у буђелару, онда ни не ваде велики буђелар, него из малог плаћаје.

Не чудим се, што је газде мамила, али шта је напала мога Мишка! Каква јој хасна од њега? Та он ни толико није зарађивао, да би могао дуг и камату плаћати! И то сам ја морала мисто њега!

Што је Мишко више лудовао с Петрушинцом све ме је више и више тукао, а у нашем крају жене су све више приповидале о њој и Мишку.

Једно вече приварим се, па одем прид Петрушинцину мијану. Кад тамо, нике жене скупиле се око врата и пенџера и вуре унутра. Приђем и ја, привирих мало крадом, да ме нико не опази, и имам шта да видим! Тамбураши свираје, као да ће све жице покидати, а Петрушинца на сриди међу пијаним баћ-Гргом Фићуром и Мишком, који једва стоји на ногама. Она, сва искићена с новцима, љуби час Фићура, час Мишка... Фићур јој за сваки пољубац припне стотињарку на конђу, а Мишко десетицу на кецељац. Она се једно за другим куца са њима, испија тројанице на ис-кап, кида десетице са кецеље и баца тамбурашима. Заповида коло и бисно игра на срид собе сва разголићена до прсију... Обрве јој нагарављене, усне нарумењене ко да ће крв врцнути из њих и све приврће очима и припија се, час уз једнога, час уз другога. Тако она, а Мишко пијан поче јој и блузу свлачити.

Мени као смрче прид очима. Наслоним се на зид да не паднем, па се једва одвучем прико пута и сиднем на једну клупицу. Колико сам тако сидила, и како сам кући дошла ни сама не знам, али се сићам, да Мишко ни сутрадан није долазио кући.

Трећег дана радим ја по кући и све изгледам нећел Мишко наићи, кад наједанпут чујем са улице нику свирку, дре-

ку, цику... Мени као да се ноге одсикоше. Ома ми паде на памет, да ће то бити Мишко...

Нисам се још ни с миста помакнила, а вратаца на авлији се широм отворише и на њих упаде Мишко раздрљен, гологлав, крвавих очију и пијан, да се једва на ногама држао. Крај њега Петрушинца, загрила га ливом руком па све подврискује, а за њима тамбураши бисно удараје у тамбуре... Мишко, како ме угледа, повика заплићући језиком:

— Вито, хеј Вито!... Ево, довео сам ти, да видиш шта ја волим!... Видиш ли ово, ове косе, ова уста, ову једрину?... То је, Вито, чега сам остао жељан поред тебе!...

А онда, као да мало дође к себи и као да се нечег присети, повика ми:

— Ал, кад то ниси имала, да си ми бар ланаца или новача донела, па да купим што ми срце жели!... Вина, Вито, дај!... Иђи, купи, тушта вина донеси, да све заборавим!...

А ја се укочила и стојим као укопана, па ни да макнем. Видим нешто страшно прид собом, чујем да ме некуд шаљу, али не можем ни да кажем штогод, ни да с миста кренем... Мишко, кад ме виде такву, закрвави очима, дрекну, и ишчупа нож. Али, хвала Госпи, у том се и бабо појави на вратима накострушен, страшан... Мишко, како угледа бабу, испусти нож и стаде као мало дите, а Петрушинца и тамбураши, кад видеше како се Мишко скамени прид бабом, разбигоше се куд који...

Кад тако њих двојица остадоше сами, бабо, — сав црвен од биса, — само промири очима Мишка, па се склони мало у страну, да га пропусти. А Мишко обори главу, па скоро погурен, прође поред бабе и тетурајући се упаде у кућу...

Шта је тада бабо надиванио Мишку, како га је ружио и псовао, то се не може ричима исказати. Знам само, да је бабо тада први пут у животу и мене бранио...

VIII

Тежак криж сам ја носила на леђи цилог свога вика! Тежак је он био, а ваљда најтежи кад су дица почела долазити на свит. Бабо и Мишко нису гледали, да ли сам ја на том добу,³⁹ да ли сам здрава или болесна, да ли сам родила или ћу тек родити, и чини ми се, да су још гори били, кад сам боловала.

А бивала сам ја тушта болесна са том мојом дицом!...

Нисам имала сриће са њима и сва су ми прва дица умирала. Ја и баб-Лиза све смо чинили да ми се дица задрже, али бадавад. Везивали смо и комарњак од виштица, јер те несрићнице знају да унаказе дите, па остане право подмечче. Мећали смо и посвећеног омана у кревет, јер виштице од њега највише биже, а баб-Лиза је задивала у кревет и нож и кашику и вилицу, да кам се не набаце чини. И чешањ билога лука смо мећали под узгланицу, јер и од њега виштице биже, па опет чим заспем, а мене те несрићнице спопану, па све млико посисаје.

Моја су дица ваљда и зато умирала, што бабо нису дали да код мене чувају бабине. Кад се код других дите роди, онда се код породиље скупи младеж из родбине, дивојке и момци, па три вечери узастопце свираје, пиваје, играје, шале се и веселе до један сат послѣ поноћи, а онда се разилазе, јер послѣ поноћи пролази време виштицама. Ако те три ноћи не чувају бабине, оне несрићнице дођу, па угуше дите или му памет однесу. Зато се, ваљда, и каже за оног, који није сасвим у глави, да је недочуван. Ко зна, каква би моја дица била да су остала жива, кад бабо нису дали да се чувају бабине!...

Бабо нису допуштали да се троши на мене, па ми ни шкипић⁴⁰ нису купили да љуљам дицу. Кад год се које дите роди, а бабо вели:

— Шта ћемо куповати шкипић и трошити новце, кад ће ти дите и тако умрити!...

Ни пешкир куму нису дали бабо да купим. Кажу:
— Однесите дите у цркву. Тамо је звонар, па нека куму-
је: и тако нема другог посла!...

Једино, на шта бабо нису жалили потрошити за ме било
је кад ме спопадне грозница, па ми донесу литар црног ви-
на. Тиме су они мене личили и говорили:

— Гуцни ти мало вина, па ће ти проћи грозница! Са тим
сам ја и моју покојницу личио, па јој било боље!...

А кад ја нисам могла ни гуцнути, него се тресла у гро-
зници, да се све кревет пода мном мицао, бабо би испијали
цилу литру и ружили ме:

— Шта би тила? Доктора да ти зовем, као да сам ја ни-
ки спахија!...

Толико сам се са првом дицом измучила, да ми је лакни-
ло, кад би ми које дите умрло. Седморо сам их родила жи-
вих, а потајница⁴¹ колико је било, то и не знам.

Једанпут сам несрићно прошла. Удавило ми се дите. То
ми је била прва цурица и живила је дви недеље. Молила
сам бабу, да ми купе шкипић или коливку, али они нису ни
слушали, шта ја диваним. И, жалосна Вита, шта ми се до-
годило! Једно јутро нађем мртву цурицу покрај себе: угу-
шила сам је те ноћи... О, што ми је било туга и гријота! Ома
сам се Богу завитовала, да ћу три пута ићи о сувом круву
за крижом под Бају на водицу. А Мишко, послѣ, мисто да
ме жали, увик ме шпото, кадгод се гдигод о дици дивани-
ло, па каже:

— Наша су дица мало помрла, а мало их је Вита пода-
вила!...

Ја сам на све пазила, па и на то, да се дица не крштава-
ју на име помрле, па ни то није помогло.

Друга цура, Тилка, толико се дречила, да ни ноћом није
мировала. Мишко јој донесе из патеке цафле.⁴² Патикар му
дао и реко, да то и доктор даје малој дици. Дам ја увече дви
кашичице од тога дитету, а оно ујутру осванило мртво...
Мишко, кад је то видио, узео цафлу па је бацио на сокак...

Моја покојна Нана, тако су ми старије сестре припови-
дале, ранила нас је с кором од макове главице, кад смо би-

ли мали да се не дречимо, па смо ето сви остали у животу и нарасли, а моја дица мака ни видила нису, па опет помрла! Ал, шта ћу?... Божја воља!...

Једино ми је дуже поживила моја покојна Етела. Кад ми се родила сви су за њу казали да ће живити. Таква ми је мала маторка била, чим се родила. Од првога дана је гледала, мигољила се, дукала.

Кад је била од године дана, ја одем у дућан код Јакеца рад кваса, па понела и њу. Она се никог није бојала, већ, рано моја, на сваког пружа ручице, смије се и гуче. Јакец је узме на руке и метне у мали фунташ да је измири, али она је била округла ко јабука, па је била тежа од десет кила, а на малом фунташу Јакецовом могло се само десет кила измирити.

Рано ми је научила диванити, а кад је први пут почела звати бабу: ба... ба... ба, а оно су се и бабо раскравили, па су се чак и осмихнули! Ко зна, да су ми дица остала жива, можда би и бабо и Мишко били бољи... Бивало је, да су је бабо и на рукама држали, па кажу:

— Нисам држо своје, а држим твоје!... — и чисто му мрско.

А Мишко, када дође с пијаце или с вашара, он јој донесе шећера, лицитарских колача или алве. Једаред јој купио и мале папучице лицитарске, а из Кикинде с вашара донео јој звечку. У то време Мишко је био најмекши. Заборавио је мало и на друштво. Долазио је у време кући и сигро се с Етелом, кадгод бабо нису видели. А она слатка, па слатка да је изгризеш. Узме је тако на крило па је учи: „Таши, таши, танане, кува нана таране...” Онда је учи, гди зец пије воду, а она каже: „Т...т...т...” — и прстићем показује у длан, да ту зец пије воде. Посли јој узме редом повлачити прстиће и на сваки пита и одговара:

„Куда, куда?

— Мајци, мајци.

Шта ћеш, шта ћеш?

— Пити, пити

— Сика, млика!...”

Па је учи, како ће палору пукнит баби. Она крижа, крижа и пукне ручицама по длану баби и пољуби га у руку. Баби је било тако драго, кад му је први пут дала палору, да су јој дали једну форинту сребра. За ту форинту ја сам јој посли купила ново руво за Ускрс.

Кад бабо оду међу диванције на ћошу, а ја узмем Етелу, гледам је, изила би је с очима да могу. Па јој диваним ко великој:

— Пољуби, рано, маму, а мама ће тебе. Дај устанца, носић, обрашчиће!

Па јој правим зеца, а она пружи ручице, и хвата сенку на зиду.

Увик сам је тако миловала, кришом од бабе, а кад би ме они видели, говорили би:

— Та остави то дите на миру! Задавићеш га ко Пурчари пуле!...

Нисам је смела оставити саму, и свуд сам је носила са собом. Сви су је волили, гди сам је носила, па је и госпоја Анголка говорила, да ће ми је украсти и узети под своје. Баш је имала госпоја Анголка новаца немиреног блага, али ја опет не бих дала од себе моју Етелу. Приповида свит, да је госпоја Анголка хтила постављати собе са сребрним форинтима и писала цару за дозволу. Цар је кажу овако отписао: „Ако имаш толико новца да поставиш собу са новцима сиченице на то пристајем, али да ми се по глави шећеш, то не дозвољавам!...“ И тако, кажу, Анголка – није постављала собе са форинтама... Ја не знам, да ли је то баш истина што свит дивани, али да ми је госпоја Анголка све те форинте поклонила, још ни тада јој не бих моју Етелу дала!

Дуго сам је дојила, па су ме већ и жене почеле ружити:

— А ко је, болан, видио дојити дите од полдруг⁴³ године? Та видиш ли да те већ сву извукла!

Ја сам и сама увиђала да је тако, па опет жене нисам послушала. Како да је одбијем, кад се она само на млико осмихивала!

Али, борме, када ми се једног дана разболила, ја сам је, рано моја, лако одбила. Ја је зовем:

— Етела, рано мамина, хоћеш, пиле моје, мало сика млика?... — па је узмем на крило и раскопчам левеш, ал она, сирота моја, ручицама стане да ме гура и отиска, и тако сам је, ето, врло лако одбила!

А то је било два дана послѣ Воргошког вашара. Мишко дошо с вашара у понедиљак и донио Етели раног грожђа, крупно као воловско око, и лубенице као крв црвене. Ја ни зрнцета нисам окоштала, већ кажем Етели:

— Ји, рано, грожђа, чича ти доно с вашара...

И зрно по зрно, по зрно, ја све грожђе подајем, а и кришку ладне лубенице. И, ето, како сам Етелу онда са грожђем наранила, више јој, срце моје, ни млико није трибало. Врућа је била као да ће изгорити и само иште воде: „Ту ту, ту!...” Тако је воду тражила.

Уплашим се ја, па хајд баб-Ђули врачари, а она каже:

— Чујеш, жено, урекли ти дите!

И послѣ јој дуго скидала чини, па јој и водицу мирила.⁴⁴ Али бадавад, јер је моја Етела живила још само три дана, па тако рекућ здрава здравцита умре. Урекли је, макар сам је скривала од свита, па јој и црвен кончић везивала за њену слатку ручицу. Јој, не знате ви, шта је то, кад се од срца откине, па се у земљу закопа!... Полак мене с њом сам саранила!...

Увик жалим, што је нисам липше саранила. Нисам знала, да ће се на њој свршити, а погодила бих ја њој цаклена кола, па макар послѣ цилог вика радила да отплатим.

Ал лип сам јој гробић направила. Свуд сам по њему цвиће засадила, а около липо оградила. И клупицу сам јој малу више крижа направила. Ту сам ја најслађе врѣме проводила. Кад ми се здраво стешча у срцу, ја одем код моје голубице, клекнем, Богу се помолим, и светом водицом гробић пошкропим. Онда јој крстић загрлим, па јој све моје невоље изјадам. Недиљом, послѣ подне, увик сам проводила у разговору са мојом липом дивојком. Сиднем тако на клупицу поред њене главице, па разговарам са њом, ко да ми је жива.

И понуде сам јој носила. Кад је од чег вриме, од тог сам јој и носила. Кад су Материце, ја њој ора, кад Петров, ја њој јабука, кад је Бадњи Дан, ја њој мали божићњак однесем, па и свићицу запалим. Најтеже ми је било, кад друге изнесу прид Ускрс мале папучице, а ја мојој Етели само свете водице...

IX

Ето, тако сам ја мој вик провела! Двори бабу, угађај Мишку, роди па сарани, роди па сарани...

Двадесет година сам са свекром била у кући и наприклад се горких и тешких дана прико главе, али кад су бабо умрли, Мишко је још гори био, јер се више није имао од кога устручавати. Пио је, пратио се с тамбурашима, тукао ме скоро сваки дан. Ја сам радила и штедила, од уста сам одвајала па њему доносила, ал све забадавад. Престо је био и радити, а толико је пио, да је већ и кућу био задужио.

И ко зна, шта би било од нас, да није дошо рат и Мишка однели на фронт. Мора да је био ники велики рат,⁴⁵ кад су и старије отирали на фронт, јер Мишко, он више није био тако млад.

Кад сам остала сама, а ја из дана у дан радим код баб-Маце, па што зарадим, ја нешто вратим баб-Маци за дуг, а све остало шаљем Мишку на фронт. Мирно сам тада проживила, али сам се тушта бринула за Мишка. Шта ћу, бо-на, ако у рату погине! Само њега једног имам, па ако и њега изгубим, како да живим тако сама на свиту?...

А и зашто да живим? Нико чудно вриме је настало, од како је дошо рат. Све се некако проминуло, узмутило, искварило. Чак ни у цркви више није било слободно рацки Бога молити!... Кажу: ратујемо са Србијом, а и Србљи рацки диване ко и ми, па цар забранио да се у цркви на рацком Бога моли... Па ни на пијаци није слободно нашки диванити. Свуд чујеш: „мусај беселни“, ал ја „нем мусај, кад нем

тудом“.⁴⁶ Још су ме у школи тукли, што нисам знала мађарски диванити. Није се то липило за ме, па сам и оматорила, ал мађарски нисам научила... До рата је било само срамота рацки диванити, ал сад борме баш није ни слободно. Па, кад је тако, ја ћу ћутити, ал мађарски нећу диванити!...

Чудило мене то, што се не сми рацки диванити, па питам: „А зашто ми ратујемо са Србијом, кад су и Србљи исти свит ко и ми?“ — али ми жене одговарају: „Ћути, Вито, затвориће те. То велика господа знају, а ми морамо ћутити!“

Дуго је трајао тај црни рат! Ја сам више бројила дане, кад ће се Мишко вратити из рата, него кад је био у Будиму и Сарајеву. Распитивала сам за њег, јер ми он никако није писо. Тек послѣ годину дана ми се јавио са талијанског фронта и у писму ми се здраво тужио: планине, камен... планине, камен... а нигди хлада, па ни воде нема! Каже Мишко у тим писму: „Ако има пакла, то је ту на талијанском фронту, зато, Вито, избављај ме како знаш из ових мука. Макар и кућу продала, само ме одавде спасавај!“

Кад сам добила ово писмо, ја да се угушим од суза, па трчи на све стране и распитивај се, како ћу моме Мишку да помогнем. Али, каква помоћ! Та не би наша кућа била ни на мали прст тој великој господи, што избављају из катана! Ни у диван они неће да стану, ако немаш бар сто ланаца земље! Ја сам то и Мишку поручила по једном његовом другу, кад се враћао из шпитаља на фронт. Писмо му нисам послала, јер рацки није било слободно писати, а мађарски нисам знала. Бог и Блажена Дивица Марија нека му се смилују, јер ја му баш ништа нисам могла помоћи...

Молила ја Бога дан-ноћ, да ми се Мишко жив врати, или бар писмо од њега да добијем, кад једнога дана стиже глас из Новог Сада, да су наши људи тамо. Приповидали ники по граду, који су били у Новом Саду, да су у карантину и да никога не пуштају кући док не прођу дви недеље, па ако за то време нико не умре од колере, онда ће сви отић на урлап.⁴⁷

Али жене нису много мариле за колеру. Чим су чуле, да су наши у Новом Саду, вежу у бућур печеница, шунка, вина, ракије, дувана — све ће то бити слатко кад је од куће — па хајд за Нови Сад!

Из нашег комшилука кренило се њих десетак. Ја замолим снаш-Перкину снају Мару, да види, јел међу њима Мишко, јел жив, јел здрав и нека добро упамти, шта ће ми он поручити. Чим су жене отишле, ома почнем на прсте бројити, какве ћу Мишку понуде однети. Испећи ћу му приснаца, то је највећма волио, кад је код куће био. Оладиће се до Новог Сада, али метнићу у њег морског грожђа, па ни хладан неће бити хрђав. Заклаћу и копуна⁴⁸ и испећ. Дебео је, па се све хегуца кад иђе, а реп му се прилива на сунцу у зелено и модрикаво баш ко лагирано шарено јаје на Ускрс. Купићу и дувана три пакле, а ракије и вина, то ће ми баб-Маца Ђурчићева дати. Не жале они, ако бих и аков понела, јер их добро служим. Цилу ноћ нисам спавала, а кад задримам, а ја или отежем приснац, или окрећем копуна, или наливама боцу. Слатко је то приправљати своме човику, па је слатко и клапити о томе!

Једва сам чекала, да се оне жене врате из Новог Сада, да чујем, јел тамо Мишко, јел здрав, шта ми поручује. Али, кад се жене сутра дан вратиле из Новог Сада, нема ни Маре, ни снаш-Перке. Ја их потражим код куће, али Мара сва ника зазире од мене, и одговара само по нешто од онога, што је ја питам. Све некако, као да кроз зубе циди, кад ми одговара о Мишку. Видим ја, да ту штогод није добро, и почнем је кроз плач питати, да ми није можда Мишко умро. „Није умро, Вито, није”, — почне она најзад, — „али ти је поручио, да му не иђеш, а ни пака да му не шаљеш, па ни новци му не трибаје!...”

Више ништа ми није тила рећи и кад сам је дуго плачући молила, казала ми је још и то, да је болестан. Кад сам то чула, одем код баб-Маце, исплачем се код ње и питам је, шта да радим. Мислила сам да ћу умрит од туге за Мишком, па јој кажем да ћу ићи да га видим, макар је он поручио да не триба ни да долазим, ни пака да му шаљем.

Морам ићи да га још једаред видим, па ма ома умрла! Кажем јој, да је болестан, да ће умрит, а ја га ни видит нећу. Кажем јој и то, да их све у једну раку копаје кад умру, па их још и кречом полију. И почнем набрајати: „Јој, Мишко мој, доброто моја, закопаће те, па ти ни гроба нећу знати, ни крижа пољу-бити, ни свићицу запалити!...“

Набрајам ја тако, па и не видим, како баб-Маца сва миња у лицу. Али она се диже, па ми одсиче, — ал и била је жандар жена — „Е, Вито, луда си, колико си велика! Хтила сам да ти не кажем, шта су ми приповидале те жене, што су биле у Новом Саду, али кад видим, да теби липа рич и добар савит не вриде, онда ћу све да ти кажем. Дошла данас Мара Лончарева, па ми приповида чуда, што их је она твоја луда избурбућала прид свима женама. Дакле слушај, шта ми је приповидала Марта. Стигле ми — каже она — у Нови Сад и одведу нас у Логор. Истина унутра нас нису пустили, али ми се видиле и с нашим људима поразговарале и прико бодљикавих жица. Придале смо им понуде и сад можемо чекати док карантин не прође. Виделе смо и Ђану. Ослања се на батину и вуче се, ко да ће изданит. Познале смо га и казале му, шта му је Вита поручила, да га је Вита поздравила и питала, триба ли му штогод, шта да му пошље, и када да дође.

Али он није ни саслушао све, што смо ми говориле, него је почео псовати и овај живот, и покојну маму која га је родила да се мучи, и Виту, ал Виту највећма. „Каква Вита“! — дречио се он. „Кажите јој, нек ми не долази и нек ми ни пака не шаље! Кажите ви њој, нек се она не шири у мојој кући, већ нека тражи себи, куда ће селит!... Јер, ја ћу и тако продат кућу, чим стигнем тамо! Што да је не продам? Ко ме да је чувам? Ваљда Вити, да се шири по њој!?... Није ми ништа донела, само газдачко име!... А није мени она тим газдачким именом ништа помогла! Ваљда ме је избавила из катана, па да се шири и ужива у мојем! Е, неће! Продаћу, попићу, запалићу све! Тако поздравите Виту!...“ — завршио је Мишко са крупном псовком.

Приповида ми то баб-Маца, па све дршће, тако се срди, и ваљда би ме и ударила, да сам пробала бранити Мишка. Али ја сам ћутала и у души се тврдо ришила да ћу отићи Мишку у Нови Сад, па макар ме он убио. Знала сам ја, да он тако не мисли, како је диванио, већ се срди зато, што није научио патити, па му је сад тешко.

Спремила сам све понуде за Мишка, распитала сам и кад полази воз за Нови Сад, али сам се стидила, да кажем баб-Маци да ћу ићи Мишку, и да јој тражим шунку, вина и ракије. А шунка и комовица су биле јецак⁴⁹ Мишков и без њих нисам му смела отићи. Нисам имала куд, него одем баб-Маци и кажем јој све. О, што ме је изружила тада, назвала ме је и магарицом али ми је напослетку дала све што сам тражила!

Пошла ја али кад сам на станици чула да, у Новом Саду нема Буњеваца тила сам се вратити. Шта ћу и куда ћу, кад не знам мађарски! Али, рекох, хајд, да видим и то чудо, гди нема Буњеваца!... Извадим карту и уђем у воз. Окренем се ливо и десно и сиднем на крај једне клупе, а котарицу узмем себи у крило. Рекох: тушта је свита, па може нестати, а шта би без котарице, жалосна Вито?

Кренили ми одавно и успут чујем вичу: „Шандор“, „Верушић“, „Топола“... Мени ноге већ утрнеле од котарице, али се тишим: кад сам издржала до Тополе издржаћу и до Новог Сада. Ал хоћеш: машина иђе па стане, иђе па стане, а напољу све вичу, вичу, али Новог Сада никуд ни од корова. Ишла сам ја и на водицу под Бају,⁵⁰ али то је било ближе, а ово свуд орање па орање... по дана на ајзлибану па увик исто орање!

Скинем напослитку и мараму с главе, не бих ли боље чула, кад викну Нови Сад, али — било је ту и „Вербаса“ и „Киш Кера“ и „О Кера“, али тог проклетог Новог Сада нигди! Поплашим се, да нисам на други воз натрапала и станем говорити у себи: „А јој, Госпе драга, однеће ме на крај свита, па шта ћу онда!...“ Прикрстим се и станем молити Бога. Али измолила ја и деветницу и рожарије, а Новог Сада још нигди. Напослитку питам једног човика:

„Јелте, баћо, колико је сати?“ Он ме, човик запита, куда путујем, па опет погледа у сат и рече: „Још један сат, па Нови Сад“.

Онда ми опет паде на памет, да тамо нема Буњеваца, и станем се бринити, како ћу дознати, гди је катански шпитал.⁵¹ Бринем ја тако и прикоревам саму себе, што сам се сама отиснула у далеки свит, кад на једној станици сви поустајаше и почеше бућуре скидати. Устала и ја и узела котарицу да сиђем. Мислим, Нови Сад је, али неко виче.

– Ујвидек!... Ујвидек!...

– Какав Ујвидек, бола вас однела! – повичем ја, па поново сиднем. Котарицу сад метнем на клупу поред себе, јер више није било никога, да ми је украде, и погледам кроз пенџер да видим, какав изгледа тај Ујвидек, кад сав свит сиђе ту. Али онај баћо, што ми казо колико је сати, поче ме звати прстом да сиђем доли, а ја њему притим главом, па кажем:

– Шта си ти мене склепто звати? Срам те било! Шта напастујеш поштену жену! Види ти њега!...

Ал он не зна за шалу, већ почео викати на мене:

– Силази брже, воз ће ићи даље!

– Ама, мани се, човче, мене, нисам ја вамо наумила, већ у Нови Сад!

— Па ово је Нови Сад! — одговара ми он срдито. — Зар не видиш на табли Ујвидек, а то значи Нови Сад!

— Па тако кажи, човче, липо рацки: Нови Сад! Куд ја знам, шта ти је то Ујвидек? — викнем ја, па зграбим мараму и котарицу и онако гологлава, у конђи скочим из воза, баш кад је машина звиждала и даље се кретала.

Скочим ја липо, али ми се једна боца с ракијом исклигну из котарице и тако лупи о шину, да сва у комаде прште. Срића моја, што сам понела дви боце ракије, јер да ми она друга није остала у котарици, онда боље да се још са станице вратим кући и да не излазим Мишку на очи!

Кренем ја у варош и кога год запитам, гди је катански шпитал, сваки ми липо рацки одговара и упућује ме, гди је најкраћи пут до логора. Казали ми код куће да нема Буње-

ваца у Новом Саду, али ми нису казали да има Србаља, а то је то!... Тако сам се липо надиванила по нашки с ким год сам тила, ко да сам била баш међ самим Буњевцима!...

Један старији човик ме одвео чак до жица и каже:

— Ето логор!

Ја му се липо захвалим и приђем чувару. Али чувар био Шваба, па нити зна са мном да дивани, нит ме пушта ближе жици. Пробала сам једно три пута молити га, али он само маше главом и одмањива руком, да не смим ближе. Ја смислим све на једно, па узмем боцу с ракијом и покажем Шваби, да може мало отпити из ње. Швабо приђе ближе, узме ми боцу, али ваљда ме човик није разумио, и задржа је себи. Тражим ја, да ми врати боцу натраг, али он и не хаје. Кажем, да ће се срдит Мишко за ракију, али ме он и не гледа, него се само окрете једном катани и рече му, то сам разумила:

— Каплар Ђано!

Оде онај до Мишка, али, жалосна Вито, мој Мишко није тио доћи, већ послао једног свога друга рад котарице. Ја шта ћу, дам котарицу оном катани и замолим Мишка да се не срди што сам онако прошла са ракијом. А Мишко, кад је видио да нема ракије, догегуца до жица и пуну котарицу баци прико ограде право ка мене.

Не триба ми ништа од тебе! — стаде он да виче, а очи му само сиваје. — Шта си долазила! Ко те звао? Не познајем ја више тебе!... Из куће ми се сели, јер ћу је и тако запалити! Зар, да се ти шириш у њој, а мене да не избављаш из овог пакла!? Ти да си жена ко жене, ти би своју кућу продала, да је имаш, а камо ли моју па мени да помогнеш!..

Богује он тако, а ја оборила главу, па ни погледат га не смим, а камо ли да се заплачем и штогод му кажем. А кад се до Бога напсовао, он се окрете и оде право у бараку.

Ја стала па га пратим очима, да га се бар тако нагледам, а кад он оде за ћошу, сагнем се, покупим у котарицу и мараму понуде што сам му била донела, па плачући пођем натраг.

Како сам стигла кући не знам, али се сићам да послѣ два дана нисам смѣла на улицу да изиђем од жалости и срамоте.

О том моме путу ја ником нисам приповидала. И баб-Маѣ сам слагала да ме Мишко липо примио. Видѣла сам по њима да ми нису вировали, али ћутили су.

Х

Послѣ недѣљу дана стигну наши људи из Новог Сада. Сви отишли својим кућама, само мога Мишка нема. Ја нит смѣм да одем до лактање, нит смѣм од срамоте да питам Мишкове другове, гди је он, већ само чекам дањом и ноћом код куће да ме не изненади и дође, па да ме не затече. То би било најгоре.

Трећи дан нисам могла више издржати и пођем да тражим Мишка. Чим сам на сокак изашла чујем од људи да је Мишко управо са генѣије⁵² отишо код Цванѣика у бирѣ и да се за ова три дана није ни тризнио. Ја одем прид Цванѣиков бирѣ, погледам кроз пенѣер и видим Мишка, сѣди у великом друштву, погинуо је за друштво, и пије раѣију. Ја се шћућуриѣм прид бирѣем и чекам: бар ћу га видѣти кад у лактању пође. У почетку ми срамота било од свѣта, да га и сад чекам прид бирѣом, али послѣ ми је било баш свеједно. Већа је бѣла моја невоља од срамоте, па за срамоту већ нисам ни марила. Бојала сам се само, ако Мишко дозна да сам ту, шта ће онда бити. Али се нисам могла ни одвојити, јер други пут кад се налудује он дође кући, а сад сам знала, да ће га однѣти на фронт, па ко зна, можда га више ни-кад нећу видѣти!

Шћућурила се ја тако и по који пут погледам кроз пенѣер, кад од некуд наиђе Стипан Шафрањ пијан и уђе у бирѣ, јер Шафрањ никад није прошо порѣд бирѣа, а да не сврати. Не знам, је ли ме позно је л' није, ал чим је видѣо Мишка, ома га почо задирѣивати:

— Добро, Мишко, што ћеш отић на фронт, бар ћеш нам оставити кућу и Виту... Фала ти, што кућу ниси продо, имаћу бар ја шта да продајем!...

Мишко, пијан, скочи као рањена звир. Мислила сам сад ће крв потећи, али он је само лупао шаком о стол, псовао све свеце божије и дерао се, да су се пенцери тресли:

— Што ми њу спомињеш? Зар ја зато бижим од куће, да и овде чујем: „кућа“..., „жена“..., „Вита!“... — Доста је било тога цилога живота!... Гди је она?... Ваљда ме и сада вреба... — па полете на врата.

Људи стадоше прид њега и не пуштају га напоље, али се он отима и виче:

— Пустите ме!... Заклаћу је!... Како сми доћи, гди сам ја?!... Ко је она? Шта је она? У бућурићу је сву прћију донела!... Нике ми рисаре⁵³, па да она заповида у Ђаниној кући, док се ја мучим на фронту!... Али нећеш!... Не дам ја то!... Ево, људи, продаћу кућу! Хеј, шта гледате? Ево, продајем макар пошто, само да се она не шири у њој!...

Али нико ништа није понудио. Сви су ћутили, иако су тамо биле све саме бадавације, који су на све контени. Ваљда нису имали срца, да ме сасвим упропасте, да ми и кров са главе отму. Та сви људи из краја су знали са коликим трудом и муком сам ја кућу Ђанину одржала.

Те исте ноћи Мишко је отишао на фронт, а кући није ни долазио, нити се са мном видио. Ја сам га крадом на неколико корачаја пратила по мраку до станице да се негди не сруши, а и да бар тако моје срце задовољим...

*

Отишо Мишко, а ја опет остала сама са мојим патком, мацом и керићем. Кад никог нема, а ја с њима разговарам ко са чељадима...

Матка⁵⁴ моја, мала матка, она ми је тако липа, ко да је поручена. Могла бих је мећат у пенцер место цвића. А Цуцка, она ми вридна па свако јутро, изнесе постељице на сунце, и маткину и паткову и своју. Сваком сам им посте-

љицу сашила, па сламом настрла. Кад се упрљаје, ја их оперем, па опет настрем чисте сламе.

Суботом купам моју слатку живинчад и дам сваком чисте чарапе. Ја сам им свима и чарапе сашила, да ми блато у собу не носе. Пазим их и мазим ко дицу своју. Они су ми мој најслађи разговор и утеха, и све би добро било само кад би мој Мишко дошо. Ал ето, толико је времена прошло, а ја не знам ни гди је, ни како је, ни да ли је жив. Само да ми он дође, да га још једанпут видим, па би га служила и дворила као мало дите, боље него што сам икада до сада!... Знам ја Мишка мога, није он рђав, него му је само ћуд чудна, зато ме је онако ружио, кад је последњи пут долазио с фронта...

О, Госпе драга, смилуј се на мога Мишка и сачувај га од смрти, јер ћу полудити, ако ми се он из рата не врати!...

*
* *
*

Тако ми је у дугим јесенским вечерима док је још рат беснио на све стране приповедала о своме паћеничком животу снаш-Вита Ђанина, погурена над перјем, које је пажљиво чешљала. Без роптања, не оптужујући никог, тихо и шапатам да други не чују, јер: „Доћи ће Мишко, па шта би он на то, ако би од некога дочуо!... А Мишко ће доћи... Доћи ће сигурно!..“ — уверавала ме је она, завршујући своје тужно причање.

Али рат се већ приближавао крају, а Вити још нема ни Мишка ни о Мишку гласа. Сви су други бар по штогод дознали о својима, а она, од како је оно Мишка кришом на станицу испратила, ни од куда ништа о њему није чула. И тек, када су тучени цареви војници почели да беже са фронта и тајно долазе кући, стигла је и снаш-Вити Ђаниној карта из Швајцарске, да јој је Мишко заробљен у Русији. На карти је био ударен жиг Црвеног Крста, и тај „криж“ на карти, као да јој је памет помутио. Била је убеђена, да јој је Мишко умро, и нико јој није могао доказати да је жив.

„Шта ће онда криж на карти, да ми је он жив?“ — говорила би она женама, када су је тешиле и уверавале, да Мишко није умро.

И од тада, кудгод је ишла само је плакала. Ни хране није скоро никако узимала и пресвисла би од бола и плача да се Марко Велиш, друг Мишков из рата и ропства није смиловао на њу и једног дана је уверио да је Мишко жив. Чак јој је доказао да ће Мишко доћи још колико сутра и то оним возом, који у наш град стиже из Москве у четири сата после подне.

Поверовала она Марку Велишу и обрадовала се, и како онда, тако годинама, још и сада жури, ради, спрема по кухи, да све буде у реду, кад јој Мишко дође. Увек засукана, она износи ствари у двориште, пере довратке, чисти прозоре и кречи сваке суботе. А кад јој нестане пара, она умаче пераје у чисту воду и пере зидове као некада, када јој Мишко није дао да купи креч.

У почетку је људи питали, зашто тако сваког дана успрема кућу, а она, весела што може са неким радост поделити, поцупкује и пресретна одговара:

— Доћи ће Мишко!... Знате, данас... У четири сата... кад стигне воз из Москве!...

Ради она тако, па када све сврши, она пресвлачи одело и облачи „свечано“, којем се већ ни боја не познаје од силног прања и закрпа. Па жури да стигне на „генцију“ и, не дај Боже, да се икад задоцни. Погурена, она граби улицама никога не гледајући, иако деца и шегрчад често вичу за њом:

— Вито, хеј, Вито!... Ево га Мишко!.. Дошо ти Мишко из Москве!...

А кад дође на станицу, први јој посао да погледа велики станични сат, јер се у сат одувек разумевала. „Нема још четири!...“ — прошапће она полугласно и мирно седе на камене степенице пред почађалом станичном зградом. Поред ње се тискају ужурбани људи, а она упре поглед у једну тачку и премеће „оченаше“ по рукама као да чита молитве, јер јој се и усне мичу као на молитву.

Непомична и нема она упорно чека четири сата и кад локомотива писне, она се стресе, скочи и трком одјури до перонских врата. Ту стане и са ужагреним очима загледа свакога путника, не би ли међу њима угледала и свога Мишка. Загледа свакога, а када и последњи путник изађе, и на станици настане онај нарочити мир, после воза, који је до-нео и однео хуку, она мирно прошапће:

— Није дошао!... Сутра ће доћи!... — и опет онако погурена жури натраг својој давно занемелој кући.

И тако ова несретница, која је у својој души понела сав бол жена, рођених да воле све оданије и да се жртвују све безумније, што их више кидају и киње; ова мученица, из чије је већ поремећене душе ишчезло све сем једне једине и неутолјиве жеље, не престаје чекати онога, који ју је целог живота мучио, а на чијем непобусаном гробу на Њемецком Кладбишчу у Москви већ одавно стоји грубо одељани крст, исписан „буњевачким словима“, руком некога његовог друга:

Miško Đano
kaplar
vojeno plen

+
23 novembra 1916
Moskva
Rusija

¹ отац. Код Буњеваца се о родитељима и другим старијима из почасти говори у трећем лицу множине.

² коменција, награда у натури радницима на салашу

³ момци, који јашу испред сватова и поред девојачких кола.

⁴ вештачко цвеће.

⁵ сомот

- 6 јастуци.
- 7 покривачи испуљени дебелим слојем перја у тежини до осам килограма.
- 8 један од двојице чувара девојке.
- 9 паперје.
- 10 тројанице, три чаше спојене уједно.
- 11 пријатељи.
- 12 на паучинастом платну белом, дебљом жицом вити са чун-ком мотиве.
- 13 адвокатима
- 14 војску
- 15 Успремања по кући
- 16 блуза
- 17 жетва
- 18 бошча, завежљај
- 19 стог
- 20 жетелица, која иде за жетеоцем (рисаром) и руковета (прави снопове).
- 21 мера за жито
- 22 вођа жетелаца
- 23 вођина рисаруша
- 24 шумарак, забран
- 25 пржен слатки скоруп са јајима
- 26 најфиније буњевачко тесто (врста „штрудле“ од младог сира, скорупа и сувог грожђа). Зове се „приснац“ по корама од теста, које се „присне“, т. ј. пресне надевају сиром, скорупом и сувим грожђем, па се тако надевене пеку (код сличних теста, коре се најпре исуше, па се онда надевају и пеку)
- 27 ходник
- 28 ваздуху
- 29 њихова
- 30 кад неко себи приређује нарочито задовољство
- 31 парчад од зделе

- 32 част, чашћење у нарочитим приликама
33 пакет
34 војничко следовање
35 велика марама са ројтама
36 касарну
37 њихово
38 јутрење пред Божњћ
39 трудна
40 коританце
41 побачаја
42 врста теја
43 година и пђ
44 бацала углевље
45 Светски рат 1914—1918
46 Неправилно и непотпуно изговорене мађарске реченице:
„Muszáj magyarul beszélni!“ („Мораш мађарски говорити”). — „Da
nekem nem muszáj, mikor nem tudom.“ („Али ја не морам, кад не
знам”).
47 одсуство
48 ушкопљени певац
49 оно, што најрадије једе
50 водица код вароши Баје, где се иде на ацилук
51 војна болница
52 жељезничка станица
53 миражчика
54 мачкица

Марко Недић

ПРИПОВЕТКА ИЗ БУЊЕВАЧКОГ ЖИВОТА
ВИТА ЂАНИНА МАРЕ ЂОРЂЕВИЋ МАЛАГУРСКЕ

Дужа приповетка „Вита Ђанина“ Маре Ђорђевић Малагурске (Суботица, 1894 – Београд, 1971) објављена је први пут у целини 1933. године у збирци *Вийа Ђанина и друје иријовешке из буњевачкој живоџа* у Државној штампарији Краљевине Југославије. Књига је исте године добила награду Српске краљевске академије, а претходно је, још 1928, сама приповетка „Вита Ђанина“ награђена на конкурс Друштва „Цвијета Зузорић“. Оно чиме је ова приповетка одмах привукла пажњу културне јавности била је за тадашњу књижевност не само њена нова тема – „из буњевачког живота“, већ и нов језик – такође „буњевачки“, који је својом специфичношћу, мекотом и незаступљеношћу у дотадашњој књижевности, изазивао не мале симпатије критичара и читалачке публике. *Вийа Ђанина и друје иријовешке из буњевачкој живоџа* штампане су и 1940. године, у Градској штампарији у Суботици, и то латиницом. То је већ била потврда да је тадашња јединствена југословенска књижевност, која је обухватала и српску и хрватску књижевност, па и словеначку, у Мари Ђорђевић Малагурској добила још једног доброг писца, који је својом прозом с темом из завичајног простора обогатио и иначе сложен и разноврстан спектар књижевних тема и наративних поступака наше књижевноститога времена. Интересовање за Мару Ђорђевић Малагурску и њену најбољу приповетку обнављено је и после Другог светског рата. Тада се, 1951. године, „Вита Ђанина“ појављује у издању Просвете из Београда. Пре три године, Буњевачка матица из Суботице поновила је целу књигу *Вийа Ђанина и друје иријовешке из*

буњевачкој живој, што је најсигурнији знак да су приповетке у њој сачувале своју књижевну изворност и културни значај и у нашем времену. Ипак су и та књига и њен аутор остали у извесној сенци проучавања међуратне српске књижевности и општег значаја који су таква књижевна остварења имала у историји нашег друштва и културе.

Први утисак који се добија читањем „Вите Ђанине“ односи се на начин на који је она саопштена читаоцима. Приповетка је, наиме, испричана у облику сказа, у првом лицу једнине, буњевачким говором главне јунакиње. Иако су теме из буњевачког живота биле још одраније, од Богобоја Атанацковића, у „Буњевки“, релативно познате српској књижевности, тек је у понекој приповеци Вељка Петровића (посебно у „Салашару“) повремено био коришћен изворни буњевачки говор књижевних јунака. У „Вити Ђаниној“, поред активног лика главне јунакиње, која, на око четрдесет страна, изворним буњевачким језиком говори о свом животу, постоји и пасивни лик – данас би се рекло да је то наратор – који слуша њену исповест и преноси је читаоцима. У тексту, дакле, постоје наратор, односно лик који казује своју исповест – то је сама Вита Ђанина, и наратор, невидљиви лик којем се обраћа Вита и који искључиво слуша њену причу ни на који начин не интервенишући у њен ток. Тек на крају приповетке појављује се реч правог, првостепеног наратора, саме Маре Ђорђевић Малагурске, односно њеног алтер ега у гласу аутора. Оно што је Вита Ђанина као главни лик приповетке говорила, аутор односно ауторка доцније је у истом облику пренела читаоцима. Њен додатак од две странице, написан стандардним српским језиком, на самом крају приповетке, којим се завршава повест о невеселој судбини Вите Ђанине, открива и мотивацију и коришћени наративни поступак овог остварења. Пре три до четири деценије сличан поступак користили су поједини српски приповедачи и романијери пишући такозвану документарну или магнетофонску прозу, а пре више од осам деценија учинила је то Мара Ђорђевић Малагурска. Поступак сказа, међутим, одавно је познат срп-

ској књижевности, посебно прози реализма и сеоској приповеци, па и новијој прози, али је овде, уз нов језички идиом, употребљен у тренутку у којем није била уобичајена нарративна пракса те врсте, па је зато оставио јачи утисак.

Не само према теми и језику, него и према нарративном поступку, приповетка „Вита Ђанина“, иако је написана у првој међуратној деценији, у времену пуне експанзије модернизма у српској књижевности, припада стандардном а не модернистичком прозном изразу. Она се у том погледу радикално разликује од доминантних остварења тадашње српске и модерно оријентисане југословенске књижевности. У првој међуратној деценији модернистичка и авангардна дела, поред видног продуктивног успона, доживљавала су и значајан одјек у књижевној критици и информативним медијима. Најзначајнији српски и југословенски писци тога времена били су заговорници и творци модерног књижевног израза. Тек крајем прве међуратне деценије почели су се јављати и другачији књижевни гласови. Најјачи међу њима били су они који су се у књижевним делима критички односили према незавидном материјалном положају појединаца и читавих друштвених слојева послератне стварности. Критичка интонација тих књижевних остварења била је један од кључних знакова препознавања друштвеног и стваралачког отпора појединих писаца догдашњој доминантној и медијски веома заступљеној књижевној струји и њеном ставу према непосредној стварности и начину на који је она уметнички обликована у њиховим делима. Управо зато су тадашњи нови гласови, као што је то био глас Маре Ђорђевић Малагурске, којим је критички сагледано време пре стварања заједничке југословенске државе, могли, у јеку тежњи за модернизацијом књижевности, да се доживљавају и као права литерарна освежења.

Тематска преокупација приповетке „Вита Ђанина“ и њен језик, који се нису уклапали у тадашњу еволутивну доминанту српске књижевности, свакако су у међуратном времену били кључни разлози појачаног интересовања за књижевни рад Маре Ђорђевић Малагурске. У другој међу-

ратној деценији, под видним утицајем поетике социјалне литературе, код нас је већ било објављено доста књига с темама из завичајног простора појединих писаца. Највише их је, од 1934. до 1941, било у издању Геце Кона, у библиотеци „Наша књига“, коју је уређивао новинар и књижевник Живко Милићевић. У тој библиотеци своје рукописе, искључиво прозне, објавили су многи наши писци. Да је књига *Вита Ђанина и друге приповетке из буњевачкој живој* објављена 1934, када је започето излагање библиотеке „Наша књига“, или коју годину касније, највероватније би се, управо у тој библиотеци, нашла у друштву с књигама Душана Радића, Жака Конфина, Григорија Божовића, Велимира Живојиновића Масуке, Стевана Јаковљевића, Десанке Максимовић, Петра Петровића, Емила С. Петровића, Звонимира Шубића, Марице Вујковић, Радивоја Бојића, Јелене Билбије и многих других аутора. Написана и објављена пре књига поменутих писаца, сигурно је својом тематском и језичком изворношћу знатно помогла активнијој читалачкој и критичкој рецепцији завичајне прозе, којом је испуњена већина књига тих писаца, и појачаном општем интересовању за њу, чиме је, иако посредно, донекле допринела покретању и саме библиотеке „Наша књига“.

У приповеци „Вита Ђанина“ употребљена су типична средства реалистичке књижевности. Једно од тих средстава било је и наративно обликовање тешких егзистенцијалних услова у којима су живели њени протагонисти. Незавидна материјална ситуација главног лика приповетке, Вите Војнићеве, у породици која је временом осиромашила, задржавајући од некадашњег богатства само познато породично име, настављена је Витином удајом за младог и привлачног али такође сиромашног Мишка Ђану. Већ прве реченице приповетке наговештавају тему општих животних тешкоћа и материјалне несигурности у којима је живела главна јунакиња:

„Било је свакако. Кад мало боље, кад мало горе, али оно право добро ја никад нисам познавала.

Што смо имали мало сиромаштва, разишло се. Баћо су ми волили пити. Нана су ми рано умрли, па старије сестре све разнеле... Имала сам шест старијих сестара и два брата. Кад сам дошла ја до домљења, остало ми је само газдачко име Војнићево и ништа више...“

У сличном тону главна јунакиња говори и о животу у дому свога младог мужа, који је такође, као и она, у сиромашној кући остао само са оцем. И док је била у родитељској кући и кад је дошла у нови дом, Вита је морала непрестано и тешко да ради, да служи у богатим породицама, да иде у надницу кад затреба, да се на сваки начин довија да би одржавала кућу и остала у њој. Она зато и несвесно употређује своју материјалну ситуацију са ситуацијом богатих девојака виђеним на њиховим свадбама:

„Па кад сам разгледала хаљине, што их је новалија донела! Ту не знаш, шта има више: да ли шлинга, да ли свиле и кумаше, а узгланице и дуње насуте, као да ће полетити. Па липе, розлинкаве и модре засторње на узгланицама, па свилени јоргани са златним перушкама. Липота! Доста за цили живот!

Ал је, борме, и свекрвина кућа била пуна! У чистој соби до гредица високи кревети. Па шифоњери пуни хаљина. Све пуно да се окренит не мож у соби... Имали су још у оно доба госпоцке каруце, па салаш пун свачег. Кажу, сваке године кољу по десет дебелих свиња. Боже, та зна зашто живи! У срићан дан се родила...!“

Мара Ђорђевић Малагурска такође прави готово неприметна а врло значајна поређења Витиног сиромаштва у време детињства у родитељској кући, када није као друга деца за Ускрс могла добити папучице, са сиромаштвом у Мишковој кући: „Најтеже ми је било, кад друге изнесу прид Ускрс мале папучице, а ја мојој Етели само свете водице...“

Контраст између богатих и сиромашних становника буневачке средине, у коју је, пред Први светски рат и раније, смештена садржина приповетке, једно је од најочљивијих средстава ауторкиног критичког поступка и приближавања

поетици социјалне књижевности. Иако је доста коришћен у реалистичкој прози, поступак контрастирања у овој приповеци делује веома убедљиво, јер је остварен једноставним, природним и готово наивним говором главне јунакиње.

Мара Ђорђевић Малагурска, међутим, не даје отворену критику тако незавидног материјалног положаја своје јунакиње и њене социјалне ситуације, већ је, као и сама Вита, посматра као део опште животне судбине сиромашних слојева становништва, као део њиховог животног усуда, против којег се не може ништа учинити. Извесна нота фатализма наслућује се у том слоју приповедања, да би се у одређеној мери пренела и на судбину осталих ликова приповетке и на њихов карактер. Реалистичка наративна парадигма са критичким односом према социјално угроженим члановима заједнице на тај начин се подразумевала у целој приповеци. Зато отворенији критички однос није у њој посебно наглашаван пошто је већ био учтан у саму тему и у начин њеног књижевног обликовања.

„Вита Ђанина“ је као успела приповетка остварена у највећој мери захваљујући карактеру и психолошким, моралним и емотивним особинама главне јунакиње, која је пример честите, једноставне, добродушне, пожртвоване и несрећне особе, која не престаје да воли и да има разумевања за друге чак и онда када више нема никаквог разлога за то. Својом природном потребом за разумевањем и љубављу, својом простодушношћу, прихватањем других онаквих какви су, праштањем, борбом за примарне животне вредности, коначно својом трагичном судбином, она представља један од веома живописних и привлачних женских ликова наше међуратне књижевности. Социјална, национална и културна средина у којој је, у туђој држави и у туђем језичком окружењу, васпитана усадила јој је осећање дубоке привржености за трајне вредности националне и патријархалне културе, за њене обичаје, начин живота и панашања. Највећи део онога што је радила произилазио је из припадности конкретном културном моделу патријархалне средине и националне заједнице и њиховом утицају

на њено понашање. У том контексту најпотпуније се оцртавала Витина природа и њен остварени портрет.

Зато је „Вита Ђанина“ типична приповетка лика или приповетка карактера. У њој је портрет главне јунакиње дат од њеног рођења па до коначног психичког пада. Све најважније тачке њеног живота обележене су неким догађајем који је употпуњавао њен живот и њен књижевни портрет. Стога је ауторка за друго издање својих приповедака, из 1940. године, за те најважније догађаје Витиног животног пута, који су се одвијали у одељеним временским јединицама и који су у првом издању били обележени као посебна поглавља, дала одговарајуће наслове, који су с разлогом задржани и у наредним издањима. Тиме је наговестила да се приповетка „Вита Ђанина“ и по замисли и по оствареном облику приближава романескној наративној форми. Она се одиста налази негде између дуже приповетке и кратког романа, како је то својевремено, у једном разговору за Институт за књижевност и уметност у Београду, наговестио суботички књижевник Балинт Вујков, али је ипак ближа жанру приповетке. У сличном тону и са сличном биографском структуром, стандардним екавским изговором српског језика, уз употребу икавског говора у дијалозима књижевних ликова, написане су и остале три приповетке у књизи – „Гурга Палоција“ (која је у часопису *Књижевни север* из 1925. године имала наслов „Гурга Дароција“), „Јелка Божанова“ (која је у другом издању, због изразите националне теме, добила наслов „Никад у туђини“) и „Стипан Парадеш“. У свакој је остварени портрет главног књижевног лика, уз његов индивидуални усмени говор, једна од најважнијих поетичких особина приповедачког текста, и у свакој је представљен цео његов животно пут. То је истовремено био знак да је Мара Ђорђевић Малагурска своје приповетке писала „према живим моделима“, што јој је омогућавало да их учини садржајним, особеним и веома живописним, и да истовремено пружи потпунију уметничку слику изузетно сложеног буњевачког живота крајем деветнаестог и у првим деценијама двадесетог века.

За Виту Танину као књижевни лик, и уопште за њену судбину несрећне жене, која се жртвује за друге и која свој удес подноси мирно, прибрано, без противљења, „не оптужујући никог“, веома је важан био однос који је успоставила према своме мужу, коме је, како је рекла, без престанка „угађала“, затим према свекру, односно „баби“, и према својој деци. У сваком од тих односа показивала је максималну приврженост, а готово подједнако ју је показивала и према породици, обичајима и култури у којој је живела. После краткотрајне дилеме да ли, због тога што је довољно не поштују ни муж ни његов отац, да напусти дом у који је ушла, ипак је остала у кући, додајући да Мишка не може да остави зато што је „лип“. Управо због дубоке љубави коју је осећала према њему, опраштала му је све што је он својим „незгодним“ карактером урадио против ње, што је није штитио од свог још незгоднијег оца, што је чак и јавно одлазио код других жена, што је није прихватио кад је дошла у Нови Сад у касарну, у току Првог светског рата, да га посети, што је ћутке прелазио преко њене пожртвованости и жеље да му се приближи помажући му и радећи за њега све што је тражио: „Тако је он са мном, али ја сам га волила и само на њег мислила, за њега живила.“ Тим речима Вита је открила праве разлоге везаности за њега.

Такође важан разлог, који се више подразумевао него што је отвореније истицан, произилазио је и из њеног осећања да припада средини која осуђује жену која напусти мужа. Шта ће „свит рећи“, каже она о томе. Остајући пет година „невинчана жена“, све до тренутка у којем се њен Мишко вратио из катана, са одслужења војног рока, она је дубоко преживљавала сваки тренутак: „Јој, Госпе драга, какав је то гриј и срамота, како је то тешко пет година бити нечија невинчана жена!...“ А када се њен Мишко, при крају приповетке, није вратио са фронта јер није више био жив, она је, већ поремећена од чекања, сваког дана узалудно одлазила на железничку станицу да дочекује воз из Русије којим он, како је умислила, може стићи.

Своја дубока осећања, међутим, управо због средине и културе којима је припадала, није смела да показује отворено, и зато у приповеци има мало њених непосредно датих осећања. Њихова дубина ипак се непрестано наслућује као једна од најважнијих особина њене личности и кључни разлог њеног односа према ликовима приповетке. Отворену емотивност могла је показивати једино према својој деци, посебно према девојчици Етели, која је од све њене деце најдуже живела, читаву годину и по. Патријархална култура и Витина природа условили су и њен однос дужног поштовања према свекру, кога је савесно „дворила“ и поред тога што јој је упућивао само неправедне и тешке речи.

Део патријархалне и националне културе који је поштовала и волела били су и представљени етнографски садржаји живота буњевачког народа. Они су обухватили његове најзначајније и најсликовитије обичаје, како је с разлогом нагласила Сузана Кујунџић Остојић у најновијем издању приповетке, од дужијанци и рисара до свадби и народних веровања. Тај слој је приповеци дао живописну локалну боју, а тадашњу српску књижевност, у коју су се укључивали писци из различитих крајева нове државе, обогатио је изузетно занимљивим, мање познатим и унапред онеобиченим новим културним простором и његовим одговарајућим животним садржајима.

С тим у вези важно је истаћи да је Мара Ђорђевић Малагурска била значајан и активан културни и национални радник буњевачког народа. Објавила је књигу *Буњевачки обичаји у сликама* (1926), била је оснивач Буњевачке просветне матице (1927), уредила је књигу *Буњевка о Буњевцима* (1941), написала драму из буњевачког живота *Манда Војнићева* (чија премијера у Народном позоришту у Београду, заказана за 8. април 1941. године, није одржана због бомбардовања Београда 6. априла), објавила је већи број текстова о животу Буњеваца, њиховим обичајима и култури. Уз то, била је члан буњевачке делегације која је на Великој народној скупштини у Новом Саду у новембру 1918.

гласала, иако је било и другачијих предлога, за припајање Војводине Краљевини Србији. Васпитана у буњевачком ослободилачком, националном и културном духу, удата за Драгослава Ђорђевића, учесника ослободилачких ратова у Србији од 1912. до 1918. године, професора суботичке гимназије, великог жупана, градоначелника Суботице, члана Сената Краљевине Југославије, она је по природи свога порекла и свог националног опредељења била посвећена зближавању и јединству југословенских народа у новој држави. Њено буњевачко национално осећање кретало се према тадашњем интегралном југословенству, али преко јединства буњевачког и српског народа као најближих на простору Бачке. У том контексту је настао и њен културни рад, а добрим делом и њено књижевно стваралаштво. Живећи дуго у Београду, укључила се у његов књижевни живот и природно се интегрисала у оквире тадашње српске књижевности.

Такође важан моменат наративног поступка Маре Ђорђевић Малагурске и непосредног доживљаја њене књиге приповедака у времену у којем је објављена стога се односио на начин на који је у „Вити Ђаниној“, као и у целој књизи, представљала свој народ, његов језик и његов политички положај. У тадашњој југословенској држави национална култура Буњеваца, као засебне југословенске етничке и културне заједнице, која је вековима живела у туђој држави, али највише у српском окружењу, имала је посебан значај као важна спона између југословенских народа и њихових култура. Зато су, и поред верске разлике, највећи ослонац за национално ослобађање од мађарске власти Буњевци имали у српском народу и његовој тежњи за ослобађањем од Аустроугарске и за формирањем властите државе. У новој држави насталој 1918. године Буњевци су коначно добили дуго очекивану слободу, у којој су могли отворено да исказују своја национална осећања, да говоре својим језиком, који им је у туђој држави био забрањиван, да негују и развијају своје обичаје и свој културни идентитет.

Приповетка „Вита Ћанина“, са својим слободно употребљеним буњевачким језиком и икавским изговором, била је у том погледу један од важних аргумената пуне слободе коју је у новој држави доживео буњевачки народ. Буњевачки језик, који Вита Ћанина назива „рацки“, односно српски, са специфичном и богатом лексиком, са умекшаним звуком многих речи, са разноврсним животним обичајима које исказује, с многим речима и њиховим морфолошким особинама сличним онима из говорног језика српског народа, употребљен у уметничкој функцији и у књижевном облику, поред тога што је обогатио мапу српске и некадашње југословенске књижевности једним новим језичким и културним простором, деловао је и као један од најјачих аргумената националне и културне посебности и еманципације буњевачког народа. Буњевци су у међуратном времену и својом посебношћу и везама са српским и хрватским народом били значајан интегративни елемент нове државне и културне заједнице. Књижевни и културни рад Маре Ђорђевић Малагурске у том погледу је био од изузетног значаја и за буњевачки народ и његову књижевност и културу, и за пројектовано јединство некадашње југословенске културе и књижевности.

Захваљујући својим изразитим књижевним особинама, приповетка „Вита Ћанина“, настала у контексту разноврсне и богате међуратне српске књижевности и културе, без сумње и данас представља значајно књижевно остварење.

Емил С. Петровић

ОСМЕХ

Даме, блиставе и лакомислене, закикотале се светлих очију, а млади човек закључио своје, очито двосмиелено, приповедање:

– Да, та дивна ноћ остала је у мојим успоменама као светлост која се ничим не да угасити. За такву радост, господо, било би вредно умрети!

За суседним столом седео непознат човек са великим црним шеширом на глави. Ћутао је налакћен. Наједном лице му пребледело, а очи добиле необичан сјај.

– Да, тачно је – јави се он снажним гласом окренут веселом друштву, – тачно је то што кажете: да сваки човек има у животу по неку тачку која личи на светлост: ма шта се десило, она сја... А то је, госпође, као неки симбол живота, управо, живот сам, враћен у свој првобитни елемент – огањ.

Сви су са чуђењем погледали у непознатог човека и за тренутак завладала тишина. А он продужио мирно, загледан некуд хладним, непријатним погледом.

– Свеједно је то да ли је та тачка радост или бол – у суштини својој то не мења ствар, јер, госпође, ради се о животу, је л' те, а живот је подједнако у обадва ова вида... Даме се смеше, видим, али ја ценим и тај смех: он је она дивна варка живота која брижљиво сакрива оно што ће доцније доћи, што заправо мора доћи, јер је потребан само један корак па да живот постане очајна пустош...

Човек је скинуо шешир, метнуо га на суседну столицу, а дуга црна коса просула му се по челу сакривајући на њему широк црвен ожиљак.

– Као што може да буде пружен издајнички нож замотан у свилену мараму, тако и живот може да пружи радост у ча-

ши одређеној да буде напуњена сузама... Уосталом, питам се шта је то било код мене: није ли то био тренутак несреће која ме пратила целог живота, па се најзад појавила у најсвирепијем виду: Не знам. Но рекао сам за живот је то свеједно, а ја сам одавна почео да живим баш тим лудим бесмисленим, бесциљним животом – дакле, моја несрећа се пребацила у својим рачунима и промашила циљ... Хе-хе...

Човек се насмеја на сав глас. Смех дође сасвим неочекивано тако да даме тихо вриснуше:

– Ах...

– Слушате, је л' те – шта ће даље бити! – намршти човек обрве. – Људска несрећа или срећа, у ствари тајне једнога живота – увек су занимљива прича! Ко то не би хтео да чује?! Ради се можда о каквој галантној пустоловини, можда о једној „дивној ноћи“, можда о једном срцу што плаче негде на мансарди, можда о каквој освети за... или уопште о хиљаду других голицавих ствари згодних за осетљиве ноздрве... Али не, не, ја имам за вас сасвим другу посланицу.

Човек је сад понова узео шешир, натукао га на главу, а сенка од обода закрила му цело лице.

Чинило се, кад је проговорио, да су речи долазиле из мрачне дубине.

Друштво ћутало у очекивању.

– Истина, сваки пут откинем по парче свога срца кад ово испричам – али то није вредно спомена... Зар су срца, дођавола, зато на свету да их чувамо као какву нежну биљчицу,.. или су зато да се ломе у савлађивању гвожђа!?... Хеј, што смо чудноват свет!...

Него, моја прича је никла у рату. Другде није ни могла. За чудне, мрачне ствари – чудно и мрачно време... „Рат?“ – казаћете ви. – „Какав рат! Рат је прошао – то није више ни занимљиво. Дајте нам нешто ново.“ Али шта ја могу! Рат је још у мојој души, у моме срцу, у мојој крви... Тамо се он још пенуша ужаснут, проклет, језиво немиран. Кад посматрате црвени каранфил, ви мислите при том на усне свога

драгана или своје драгане; а ја мислим: гле, црвен је као крв... Живот бих дао да тако не мислим... Момче, још чашу, али најљуће!

Искапио је чашу и зашкргутао зубима.

– Где је то било? Где – свеједно. Карпати... Нас десет немирних, жедних крви, десет побеснелих зверова, лутамо ноћу. Шуме, бесконачне шуме, притискују дах својом мрачном тежином, и буде у нама мрачне мисли. Вребамо неће ли се негде на врху планине, или на прозору осамљене куће појавити вагра или светлост – јер то би био знак за непријатеља. Где би приметили такву светлост, гасили би је заједно са животом који би тамо затицали... Кажем, моје даме, били смо крволоци... Не, није потребно да се ужасавате; ни ми се нисмо ужасавали: наши драги су се у то време њихали на конопцу исколачених очију, због тога што су са страхом промуцали речи: „Па, ми смо Срби“... Момче, још једну чашу, али оне најљуће!

Но човек је није искапио. Одгурнуо ју је.

– Да бих живео, морам да заборавим – живот. Зар то није некаква грешка? Ко је то само погрешио, стотину му... извините, госпође, свестан сам, то је већ крупна омашка: псовати се не сме! А грешке нек иду збогом, грешке треба заборавити и пазити на учтивост. Је ли тако?... Но ја стално заборављам да вас занима моја прича! Извините... Нас десет крволочних зверова шуњамо се ноћу. О појасу бомбе, у руци поуздано оружје, сви дишемо једним дахом. То задовољство ви не можете разумети... Наједном у мраку, у даљини, танашан млаз светлости! Запалио се полако, бојажљиво и остао суморан, трепетав. „Сигнал!“...

Жељни борбе, пожуримо тамо без даха, а мрачне страсти помутиле нам мозак... Хеј, не разумете ви, госпође, како је то кад после борбе, у свитање, посматрате кржаве руке... Рекао сам, чини ми се, да смо похитали тамо. Доскора се бат наших ногу претећи притајио око куће. Кундаком провалим врата (не значи ли то повреду неприкосновености дома?) и упаднем у кућу. У ниској соби, поред прозора клечала нека жена и држала у рукама воштану свећицу.

Кад ме угледала, отворила је уста и занемела. „Проклети гаде!“ – зарезао сам и треснуо је ногом у груди. Жена се преврнула наизмак без гласа, а свећица је пала врх темена. Слабашни пламичак помодрео као цветак и тек што се није угасио. Узео сам свећу, заклонио је руком, а поглед ми пао на кревет. Тамо је лежало, госпође, једно дете, једно лепо женско дете и умирало. Дигао сам свећу изнад главе, а девојчица отворила широм своје крупне очи – можда је мислила да види оца, не знам – насмешила се на ме нежно и издахнула... Тренутак је био чудесан: као да је нечија рука бацила белу ружу у локву крви... Видео сам ужасних ствари у животу, то ми можете веровати, али ниједна није тако дубоко сишла у моје срце као тај дивни детињи осмех у томе часу...

Човек дигао руку до чела, и цедио реч по реч:

– Изишао сам напоље једва се задржавајући на ногама, а кад су ме другови запитали шта ми је, заурлао сам, заурлао сатански... И тако ето тај осмех носим кроз живот као запаљену буктињу и живим, видите, живим. Покаткад само, као ово сада, откинем парче срца и – ништа више...

Друштво је ћутало под тежином суровог утиска. То је трајало неко време, а онда све опет пошло као и раније.

Емил С. Петровић

НАША ЦВЕЋАРКА

Сви у суседству смо је звали стрина-Стаком. Била је то величанствена жена: сабрана, широко отворених очију, поносна. Да није одувек била – колико знамо – бедно обучена, да се није одавно прехрањивала продајом вештачког цвећа – рекло би се да је стрина Стака била једна од оних жена вичних да заповедају и да буду слушане. Овако, за њу се знало да је рођена од родитеља сељака и самих танашног имања, да је била у младости служавка по градским кућама, и да се затим удала за једног мајстора код кога се и научила правити цвеће. Доцније јој муж умро, а она остала удовица с петогодишњим синчићем, без игде ичега.

Она своју прошлост уосталом и није крила. Чинила јој се сасвим разумљива и неизбежна.

Кад је остала с тим петогодишњим синчићем, једина јој је брига била да дете подигне, да га школује и да оно буде „господин“... Задатак је био тежак, али она га је изводила одлучношћу и снагом вредном сваког дивљења: годинама и годинама требало је људе снабдевати цвећем да би се купило парче хлеба; годинама и годинама – ако цвеће није могло да подмири најосновније потребе – требало се лаћати и другог посла: прања рубља, послуживања по кућама...

Време је пролазило, потребе расле, а њена снага бивала сваким даном мања. Али она је храбро носила своје бреме дирљиво предана материнском задатку и чврсто везана за вечиту улогу материнства...

Син јој већ био на техничком факултету, требало је још само годнну, па да заврши студије, нађе службу, а онда би вештачко цвеће – добило живот и замирисало...

Сви смо је волели и, знајући њен положај, имали према њој искреног поштовања. Она је, као што бива код сироти-

ње, била захвална за ту пажу, јер то јој је била као нека утеха и признање за све оно невидљиво али дивно и херојско што је дала животу, што је незнано и тајно приносила на жртву за победу дела...

Знала нам је свима рођендане и увек би се постарала да нам тог дана поклони по који црвен, плав или бео цветак; о Васкрсу, о Божићу – увек кад год би се пружила прилика да нам покаже захвалност, она би се, одмах изјутра, брижљиво раздјелене косе на темену, појављивала доносећи цвеће, не тражећи од нас ни марјаша, иако смо ми настојали да јој штогод, макар и силом, тутнемо у руку.

– Нека, нека, – одбијала би она, – има ко ће да купи, то ја вама поклањам...

Сви ми који смо становали у њеном суседству (било је то у ствари затворено двориште, са многобројним вратима и собицама унаоколо) били смо сиротиња, али, невероватно, сви смо ми и нехотице и потајно, црпили моралну снагу посматрајући ту жену како се бори и како савлађује живот. И не само то. У нама се дизала нека још нејасна, али силна вера – то се осећало – у некакав сакривени, неизрециви промисао, у некакав нови смисао живота коме је безусловно требало да претходи патња и херојско савлађивање. Ма да смо ми млађи, са помало уображеним осмехом, прелазили преко косовских фигура, пред том женом, тачније пред оним унутрашњим склопом њенога живота, осећали смо нешто од оне митске, величанствене трагике мајке Југовића... Тако свакидашњи живот сакрива у себи величине за које се никада не сазна.

Отуд се и десило да ми нисмо приметили промену на стрини Стаки, иако се она морала на њој десети десетак дана раније, како смо то доцније сазнали, све док њена несрећа није дошла до врхунца. Она је као и сваки дан излазила из своје собице с кошарицом пуном каранфила и ружа и одлазила у град помирена унапред да можда неће ништа продати... Али једнога дана стрина Стака закуцала на моја врата, и пре него што сам се јавио, ушла унутра носећи у руци неколико белих и црвених цветића. Место мирног и

сталоженог погледа на који смо навикли код ње, очи су јој колебљиво заокружиле по соби, а лице носило трагове унутрашње борбе... Па и поред тога не би се на њој могла открити некаква малодушност, безнадно трпљење или очајање. Трагови су могли и да варају, да буду само рђаво одгонетани, да, површно посматрани, можда и не постоје... Можда бих и остао под тим утиском, да је стрина Стака као и раније, дошла, честитала и заменила старо цвеће новим, па отишла.

Али овога пута она је стала до врата и, очевидно мучећи се да дође до гласа, рекла уморно:

– Откупите ми ово цвеће...

Зачудио сам се и рекао смешећи се:

– Нисте дошли у прави час, стрина-Стако...

Она је поновила истим ваздушастим гласом:

– Ако имате... откупите данас...

Погледала ме празним, укоченим погледом. Било је нечег језивог у њему: мртвачки непомичан, празан као пустиња, па ипак пун неземаљског сагледања непознатих истина; пред тим погледом осетио сам се одједном ништаван и бедан, а све радости и наде узалудне.

Стресао сам се, а мога осмеха је брзо нестало. Ћутао сам тражећи реч.

– Данас ми ово морате откупити...

Усне јој неприметно задрхтале, али она се хитро окренула, извадила из вазе старо цвеће и метнула ново. Да ли су јој се у тај мах рамена затресла у грчу или је то био случајан покрет, не знам. Тек, окренута леђима, она је додала шупљим, страним гласом:

– Треба ми новаца за пут... умро ми је син...

Ужаснут, не питајући како, зашто – зар је ту уосталом и било места речима – искренуо сам новчаник и све што сам имао дао јој. Она је узела новац не дижући погледа и брзо изашла.

Мало доцније видео сам је, закуцала је и на суседна врата. И као да сам и тамо чуо исте речи: „Данас ми ово морате откупити...“

*

Кад се стрина-Стака вратила, оронула, видно постарела, чуо сам кад бих ноћу пролазио поред њених врата, болан пригушен плач. Али она је дању ишла понова у град и продавала цвеће, продужујући да нас посећује, као и раније, о рођендану и да нам поклања нежне цветиће.

И тако, за дивно чудо, оно најснажније што смо понели собом у живот, дала нам је својим примером та стара, туђа, незнатна жена...

Емил С. Петровић

ШЕГРТ

Кад је газда умро, затворили су капке на радњи и прибили споља хартију о смртном случају. У кући и у дворишту настао нов, необичан живот: долазиле комшије, сви ћутали и били жалосни.

Јевто, шегрт, стојао испред капије и посматрао капи воде које су после обилне кише још висиле са орахових грана. Студен поветарац провлачио се кроз поцепано одело, од чега се Јевта јежио. Небо, још у мокрим облацима, претило новом кишом.

„Како ли ће то сад да буде после газдине смрти?“ – размишљао Јевта. – Шију ћу ваљда моћи сад да исправим.“

Мајстор је био прек човек, руку тешких као од туча, и све их је држао у страху: и мајсторицу, и калфу, и њега, шегрта. Радило се од зоре до ноћи без предаха, не дижући главе. Радионица била влажиа и мрачна, двориште прљаво и пуно отпадака, станари болешљиви и све сиротиња нека пркосна и свадљива; до смрти досадно и неподношљиво било.

Сад, међутим, кад је умро мајстор са својим чупавим ручердама и крупном гласином, све као да је синило некаквом надом и постало сношљивије. Чинило му се као да ће доћи однекуд нешто што ће му скинути терет и с тела и с душе, и рећи коју топлу, радосну реч. И од свега, што је најглавније, неће морати да диже тешка, гломазна подрумска врата, него ће их моћи отсад само дрветом да подбочи.

И смрт мајсторова разведрила суморну шегртску душу.

Преко дворишта поплочаног округлим каменом, гегао, се спорим кораком калфа Глишо, невешто избријан, и с неправилним раздељком у проседој коси.

– Шта је?... Мајстор ти умро, а ти беспослен бленеш у небо!

Јевто одговори тихо:

– Не знам шта ћу...

– Гле, не знаш шта ћеш?...

Посматрао га тренутак расквашеним очима и додао:

– Требало би ти сурлу у напој... Ето шта!

У црном свечаном руху, с отрцаном краватом и великим округлим маншетама какве је само још у мајстора видео, калфа није био данас строг; речи су му биле без оштрине и презира. Јевти се чинило као да су се калфине речи саглашавале са његовим потајним осећањима. Посматрајући крупне кошчате шаке калфине како одударају од белих маншета у свечаном виду, изломљене црне нокте, у њему порасла нека радосна нада, ослободио се и дигао поглед од калфе. Калфа стојао замишљен. Једна обрва му се обесила. Јевти се чинило да треба нешто казати у таквој прилици, па рекао:

– Како то одједном... газдина смрт!

Калфа ћутао, зажмирио на једно око, па онда рекао:

– Скокни по ракију! – а затим предомислио се и додао:
– или не, не треба... Идем сам. Ти, жвало, остани ту, може да те затреба мајсторица...

Јевто гледао за калфом који се гегао и био укрућен. „Није љут – мислио – каже ми: жвало.“ И као да му је рекао некакву љубазну реч, Јевта се зарадовао. Учинио му се као да се том речју срушила она омрзнута преграда која стоји између шегрта и калфе, зближило их нешто у тајном заједничком осећању. И, да се смело, он би, ослоњен о рагастов, запевао.

– Господе, колики је, – зачуо иза себе зачуђен глас.

То је праља Јула излазила из собе где је газда лежао.

– Опружен као оборен храст, – проговорила некеме кроз отворен прозор и отишла за послом.

Сутрадан, после погребца, отворили радњу. Била је мрачна као обично, газдин сто стојао у углу, пуст. Јевто ређао ствари и алат по своме нахођењу: скинуо с прозора лонче с бојом које је тамо одувек стојало и заклањало изглед на суседни прозор, где је обично седела суседова ћерка са црве-

ном машном у коси. Метлу преместио у супротни угао радње да не буде баш њему иза леђа.

Калфа дошао доцније него обично, кретао се полако по радњи, измењао неки свој алат с мајсторовим, смишљао нешто важно и тихо разговарао сам са собом. После и мајсторица дошла, окренула се лево-десно, села за мајсторов празан сто и гласно заплакала. Јевто се растужио и посматрао је кришом. Први пут сада приметио је како она има беле и снажне руке. Зажелео је да је пољуби у те руке и да је утеши...

Калфа је полугласно гунђао:

– Хоће се Богу... Шта да се ради!...

Још је неко време значајно обрвама мицао.

Све је то за Јевту било пуно непознатих узбуђења. Када се мајсторица исплакала, дигла се и отишла. Калфа је за њом погледао, затим снажно ударио чекићем и наредио:

– Скокни, мали, по ракију!

Јевта послушно отрчао.

„Није рђаво живети овако – мислио враћајући се с ракијом. – Калфа није лош, а газдарица се не пача у посао...“

Калфа прихватио бочицу, подигао је у вис спрам очију и, посматрајући је, рекао:

– Треба рећи „изволите“ кад се нешто донесе. Разумеш?... Па пошто је отклокотао пола бочице, додао:

– Други пут ћу те по зубима...

„Само тако говори, није лош“... мислио је Јевта и укуцавао дрвене клинце.

– Треба да памтиш шта ти говорим, – настави калфа натмуреним гласом, претурајући по алату. Пошто је ћутао тако једно време, продужио:

– Ја нећу овде дуго остати, идем даље, у свет. Ти, дакле, памти... Кад сам био твојих година, скидао сам звезде; дакле отвори четворе очи... јер будалу враг однесе... Треба бити вижле, разумеш...

„Вижле“ – Јевти било смешно.

Калфа опет ућутао и претурао по алату. Јевто дрхтао од узбуђења: „Гле, па то ћу остати ја сам, сам ћу водити рад-

њу, сам ићи на сајмове, разговарати са муштеријама!... Баш као и покојни мајстор! Одмах ћу довече сести и писати кући: Мајстор ми умро, и сад све сам водим... А шта ће рећи тек другови Пера молер, Ћира пекар, Панто ковач!“

Од узбуђења Јевта ударао чекићем по прстима.

Калфа дигао наочаре на чело, па продужио:

– Него, требало је више да те бијем... Још си неспреман. Сад ми је жао...

Али Јевта га није чуо. Од радости и среће шумело му у ушима.

У подне газдарица му дала ручак у кухињи – на старом месту. Она и калфа ручали у соби.

„Па могао бих и ја у соби, – помислио он. – Сутра прекосутра треба да водим радњу сам...“

Поред тањира биле две коре хлеба – остало од јуче. Увређен, он их и не дирну.

„Зар се тако поступа са мном?... А знаће да ми натоваре целу радњу...“

Размишљао Јевта тако старачки, озбиљан, уображавајући да је већ преузео на себе све бриге покојног мајстора, и да он значи већ нешто у кући.

Газдарица изишла из собе, погледала корице хлеба, ударила се по куковима и викнула:

– Нећеш да их ждереш?!... Гле ти „грофа“!...

Затим дигла обе руке изнад главе и млатнула Јевту по темену. Јевто изгубио равнотежу и издужио се по поду, мален као зечић.

– Смрдљивче! – дерала се мајсторица и још га гурнула ногом да се брже дигне.

Лежећи на поду, изврнут на леђа, немоћан, Јевто осетио како је нестало одједном свега о чем је маштао; место тога у њему се изнова пробудило оно исто што га је притискивало док је газда био жив: замрачена радња, гломазна подрумска врата, тешке немилосрдне шаке...

Устрашен, заплакао је.

Емил С. Петровић

СЕНКА И СВЕТЛОСТ

У пространој болничкој чекаоници било је тмурно јутро. Бели одсеви врата и прозора пузили хладно по поду као барице отопљеног снега. Ужурбани кораци запосленог особља хитали ходницима, и посао се развијао равномерно у свима појединостима.

Једна врата се отворила без шума и на њима се помолио човек у белом огртачу, засуканих рукава, носећи велику боцу у којој је нешто црвено пливало. Пролазећи чекаоницом, све су очи биле упрте у предмет који је носио, док човек није ишчезао иза других врата.

– Пронесе нечије срце, – шапну однекуд престрављен глас.

Сви се нелагодно ускомешаше, само неки младић остао миран, као да га се општи страх није дотакао. Једна од присутних жена упита га забринутим гласом:

– Ви сте за операцију?

Младић не одговори одмах. Преметну ногу преко ноге.

– Ја продајем крв, – рече најзад и набра чело.

Жена принесе устима чвораве прсте, а у очима јој засветлуцао страх.

– Крв! Ах, Господе... Крв продаје, – понови другој жени и задржа на њој престашен поглед:

– Крв продаје... Оооо...

Обадве га потом посматрале забринутим очима и климале главама као две вране.

Неко одједном протрчао ходником и нагло отворио врата:

– Умире!

Сви претрнуше. „Умире! Ко умире?“ Није се знало. Али присутност страха осећала се јасно.

– Ко умире? – зајеча најзад неко. – Шта?
Глава што је викнула „умире“, збуни се на отшкринутим вратима и процеди:
– Зар га нема ту? Јанка...
Пошто нико не одговори, врата се затворише, а дрвене папуче отклепеташе даље.
У претсобљу завладала неспокојна тишина.
– То мора да је тешко: продавати крв, – саже се жена и прошапута тихо да се једва чуло.
– Хм, тешко... Морам живети! – одговори младић и одмахну руком.
Његове очи се зауставиле на линолеуму, на отисцима нечијих крупних ногу... Живот је за њега био робијашка галија. Везан за њега често смешним друштвеним обзирима, морао је да стегне вилице да не виче. Размишљати о вредности живота, кад се он сам намеће сурово и неодољиво могу још само филозофи. Њему се, међутим, данас, наметала једна друга стварнија мисао: требало је новаца за храну... Требало је наћи начина да се један, бар један, од тих многобројних људи, који су пролазили испред његових очију, приволи да му да нешто под каквим било условима: неколико грама скупоцене црвене течности у којој је горео живот, био је један од најближих...
Траговима линолеума прођоше у тај мах две ноге обуване у првокласну обућу. Продавац крви, студент, подиже поглед и одједном се зарумене трачком наде: био је то један од оних којима је раније дао крв! Дуже се и поздрави га помало збуњен.
– Добар дан, господине...
Човек свежег лица, застаде досећајући се.
– Ааа, гле, то сте ви!... Но, како је?... Студирате... Врло лепо!
Руке се, у тмурном јутру, додирнуше туђе, невољно.
Студент саже главу и рече, руменећи се:
– Тешко је... Већ дуже времена ником не треба крви... а у великој сам оскудици... Храна, стан...

– Потпуно вас схватам, – одговори човек, – али шта ћете: живот је борба, и то ваља издржати... Ко то схвати на пола пута је до победе... Но, ја верујем, човек као ви пребродиће све невоље! Главу горе!

Пружи му затим руку, насмеши се ведро и остави студента.

Кад се за њим затворише врата, у чекаоници се још јаче смрачи. Студент постиђен и озловољен седе и подними се рукама. Не дижући главе, слушао је око себе, као у некој омаглици, лупкање ногу, отварање врата, тихе забринуте гласове, шум хаљина. Све је то било толико свакидашње и празно, да се готово престраши ништавила у коме ишчезава живот...

„Овде је био један продавац“ – учини му се да чује нечији глас. Истом кад га такнуше у раме, диже главу.

Над њим је висило лице болничког послужитеља клатећи се као дечји балончић.

– Где сте? – Треба, крви, – рече му.

Као у сну пошао је за служитељем. Ушао у лекареву собу неприсебан и замишљен. Лекар му показао руком на жену суву, проседу, малену са марамом на устима.

– Госпођи треба крви за дете... Колико ћете тражити?

Жена, не скидајући мараме са уста, заклима главом, непомичних, престрашених очију.

– Сто динара, – рече младић с муком, као да га неко удари по лицу.

Жена ћутала. Лекар нестрпљиво пуцкао прстима.

– Госпођо, пожурите... Свака секунда је драгоценна.

Жена скиде мараму са уста и, мучећи се да их покрене, простења:

– Ја немам новаца...

Очи јој се раширише у ужасу.

Лекар забацио руке и дигао главу:

– Но, ето... Баш немате среће, – рекао студенту.

Затим се окренуо жени:

– Ту се не да ништа учинити, госпођо, – и обеси руке немоћно.

Жена је стојала без речи, само је укоченим очима будно пазила на сваки студентов покрет као зверка кад је прогоне. Било је нечег страшног у напетној непоколебљивости. Младић пође ка вратима и метну руку на кваку. Али онда се деси оно неочекивано: жена одједном паде без гласа пред његове ноге. Студент су збуни и престаши: никада није видео седе главе пред својим ногама; никад га нико у животу није тако високо попео као ова мати...

– Хајдемо, докторе, – рече – нека буде...

И осећајући да му се лице грчи од узбуђења, покри га длановима.

Мићо Цвијетић

УМЈЕТНИЧКИ ИЗРАЗ РАЗОЧАРЕЊА И КЛОНУЋА

Књижевно дјело Емила С. Петровића (1894-1957) прилично је обимно и разноврсно, не толико тематски колико у покушају да се једна иста тематика у различитим књижевним формама обликује и умјетнички догради. Да би се освијетлио Петровићев духовни и књижевни простор, његово транспоноване из једне књижевне форме у другу, нужно је посматрати пишчево дјело комплексно и цјеловито, поготову са аспекта његове тематске одређености и усмјерености. Непосредно доживљен Први свјетски рат очима умјетника и судионика постаће основна тематска окосница, полазиште, иначе, људском оку и духу, ограниченог „круга виђења“, до покушаја да се колико-толико тај круг расвијетли понирањем у дубље сфере интимног бића човека и њему надређених друштвених датости.

Пораз појединца у рату овај Крајишник види као општељудску трагедију; трауме разоткрива из перспективе њему савремене друштвено-економске и социјалне стварности, која је најбоље мјерило узалудности једног ратовања. У тај контекст смјештен је интелектуалац (умјетнички најупечатљивије изнијансирана личност његове прозе), који у незавидној новој реалности тек истински проживљава ратне катаклизме, појединачни бол осмишљава као општељудски, сопствену судбину универзализује као судбину међуратног свијета. Болећивост, сентиментализам, очајање, основа су психичког осећања и депресивности Петровићевих личности, без обзира на њихове незнатне метаморфозе које су уочљиве у његовим дјелима, од збирке пјесама у прози *Лирика немирних снова* (1926) до збирке приповиједака *Крућ виђења* (1957) и романа *Усиорена клима* (1957).

У том временском оквиру настаће и остала његова дјела. Прву збирку приповједака *Глас живоџа*, објављује 1930, а онда настаје период његовог исказивања у романескној форми. Од 1934. до 1941. године објављује четири романа: *Незнани јунак*, *Круџови на води*, *На делу*, и *Трећа кашеџорија*, као и збирку приповједака *Жеџва живоџа*. Поред тога, након Другог свјетског рата објавиће и збирке приповједака *Марџица* и *Заборављени свей*, затим *Скроман дар* (пјесме у прози), те пјесме за дјецу, драме и актовке.

Петровићев елегичан, лирски обојен тон, можемо пратити као изражајну умјетничку доминанту у комплетном дјелу, што је уочљива карактеристика његовог пренаглашено осјетљивог стваралачког сензибилитета. У првим пјесмама у прози он говори о једној младости бурној и немирној која је крварила на ратиштима Европе, пометена у лудој игри рата, а они који су је преживјели, немоћни да се боре за нове идеале, грцају у сопственом болу и патњи. „И, изгледа, да је бол прави облик живота“, каже аутор у пјесми у прози *Рађање џује*. У широј романескној форми – у романима *Незнани јунак* и *Усџорена џлима* узрок – „рађања бола“ добиће потпунију умјетничку мотивисаност. Први роман је хроника, или још боље, ратни дневник једног безименог интелектуалца, студента филозофије, који промишља сваку ситуацију и увијек долази до истог питања: „За ког и зашто?“ Стално је пред апсурдом у коме је побједа једнака поразу. Отуд и стална заокупљеност дилемом која искључује даљи смисао ратовања за аустроугарског господара, али и немоћ да се пронађе прави излаз: „И спапада вас страх пред том безмерном и тешком ништавошћу која вас окружује, и растужите се пред самим собом; постајете чудна животиња избезумљена пред неминовношћу свега тога, на прагу непознате, тајанствене смрти. Нестати! страшно је то...“ Апсурдност ситуација Петровић маркира унутрашњим психолошким преживљавањима њених заточеника. Фатална смрт свуда је око њих, али се према њој личности одређују из угла својих индивидуалних осјећања. На том плану Петровић успјешно умјетнички издваја, из

једне општости, неколико упечатљивих ликова: младог Буковца који не примјећује опасности Галиције и Карпата, распјеване душе сања љубав, а смрт је утолико неправична што је прекинула његове младалачке снове. Све је то за њега била као једна безазлена дјечија игра, спонтана и недефинисана. Учитељ Продановић зрело и трезвено именује ситуацију у којој се налазе, сушта је супротност младом Буковцу; успјешно је остварено контрастирање младости и искуства. Средишњу позицију има незнани јунак, личност која нас води и упознаје, човјек који осцилира у свом унутрашњем бићу између двије поменуте индивидуалности. Писац се готово идентификује с њим, не успијева да нађе дистанцу, да се одвоји од њега и умјетнички га догради и формира. Остале личности представљају само повремене бљеске у колективно доживљеном феномену рата и једне генерације лудо бачене у загрљај смрти, рањене у души и неискусне да нађе излаз. „Одрекли смо се света, одрекли се радости, али живот, живот је још ту, тражи свој део. Осећамо у скривеним дубинама свога бића један крик, један непроживљени део који се пробија на свет.“

У роману *Незнани јунак* Петровић је приказао и фронт и позадину, успјешно прелази са једног на други план, умјетнички гради комплексну панораму рата, не само како се види оком, већ и како се неумитна стварност осјећа и проживљава у души. На једној страни бојиште, стравични призори и погинули другови, на другој враћање инвалида и рањеника кућама, узалудна чекања родитеља и у молском тоналитету одсликан пејзаж славонске питоме равнице. Наглашена апсурдност рата и апсурдност повратка преживјелих, који су се борили ни за што, ни за ког. Петровићеви јунаци су њежни интелектуалци и разњежени слабићи, хтјели би да мијењају стварност, наслућују ново доба, имају површна теоретска знања о револуцији, али су немоћни да пронађу истинске путеве за мијењање живота и свијета. „Бележио сам дотле, док сам веровао да ћу нешто учинити, док сам живео, најзад. Данас је то, вероватно, све свршено, и хоћу да све заборавим.“

Успорена плима је наставак романа Незнани јунак, мада је један настао у времену Петровићевог стваралачког сазријевања, а други двадесетак година касније, у периоду његове пуне умјетничке зрелости. Социјална стварност само је наглашена у првом роману, а у другом она се рефлектује као последица једног узалудног рата, који није донио ништа ново. То је слика стања људи у времену „које се непосредно наслонило на хаотичне године Првог светског рата“ (Бошко Новаковић у предговору роману *Успорена плима*, Сарајево, 1957). Рат, дехуманизација човјека и егоизам, питања су која заокупљају Петровића и његовог још једног безименог јунака и интелектуалца. Основна дилема је да ли прихватити дату друштвену и социјалну реалност или је мијењати позивом на побуну угњетених и обесправљених. На тој линији остварује се метаморфоза главне личности, од опште сумње до сазнања и одлучности да се једино револуционарном борбом налази прави излаз. Између та два омеђења, уз увођење других периферних личности које динамизирају и мотивишу поступке инвалида и преживјелог ратника, одвија се преображење личности из стања интелектуалистичких, психолошких и емотивних немужних вибрација, до зрелијих просуђивања друштвене стварности и увјерења да се она једино може мијењати револуционарном акцијом.

У роману се освјетљавају дилеме једног од повратника „изгубљених генерација“ из година 1914-1918, који се бори са самим собом, али и са друштвеном стварношћу у којој је затечен. Та психолошка распопућеност главне личности иницира њену исповијест као вид ослобађања од оног што га тако оптерећује и узнемирава. „...Ако и надвладам у себи то осећање, ако га рецимо заборавим, неће ли оно да избије на неким другим путевима, неће ли ме узнемиравати у неким другим облицима, у сну, у страсти, у очајању, у тражењу...“ Из стања овакве трауматичне психолошке затечености Петровићев јунак нужно слиједи пут сопствене катарзе. Тај пут је са бројним падовима и узлетима, Петровићевим и његовог јунака.

Пишући о роману *Усиорена илима*, Бранко Пеић наглашава да је Емил Петровић у ово дјело успјешно укомпоновао „интензивну драматуршку слику времена када су изгубљене илузије постале више него карактеристични подаци рефлектовања друштвене психологије на личности појединаца“ (НИН, 343, 1957). „Сам, а опет умногостручен, безимен, а опет стоимен каква судбина за обичног смртника“, размишљања су главног јунака. Ту је смисао његовог етичког опредјељења и људске дужности: борити се против заблуда због којих су страдали бројни његови другови, дијелом и акцијом проговорити у име њих. Тој идеји Петровић је подредио и све остале личности Кикера, учитељицу Лепу и друге, само зато да би оснажио и умјетнички јаче обликовао психолошка стања и „круг виђења“ јунака дјела, који је, ипак, у својима размишљањима о рату и животу остао пред вјечитом дилемом њиховог смисла: „Чудни су и тешки путеви људски, а ваља их прећи. Само како?“

И у већини других дјела Петровић говори о рату или о ономе чија је он био посљедица. Рат је увијек негдје ту у позадини, у присјећањима и подсвијести људској, узрок је и посљедица свакодневних психолошких траума и духовних растројења. „Рат је још у мојој души, у моме срцу, у мојој крви“, каже једна Петровићева личност у приповијетки *Осмех*, из збирке приповиједака *Жетива живоша*. Рат је донио све бољке, послератна стварност није нашла медикаменте за њихово залијечење. Петровић приказује рат у коме су људи остављали своје животе насупрот својим етичким и националним убјеђењима. Тиме се Петровић умјетнички приближава Крлежином кругу тема из ратне прозе *Хрвајски бој Марс*, само што су Петровићеве личности остале умјетнички разводњеније, без снаге да увјерљивије искажу своја интимна стања и опредјељења. Неувјерљив је у приповијетки *Смрти нејознајној војника* у којој говори о страдању царског инфантеристе Јеврема у Галицији. Он је изгубио ногу, вратио се једне ноћи у своје село и умро пред кућним прагом. Толико је оскрнављен и измијењен да га родбина сахрањује као непознатог јунака. У

приповијеткама *Кајање*, *Горе од смрти*, *Мушкарац* и *Заробљеник* бљеснуо је Петровићев смисао за умјетничко драмско и сугестивно вођење радње до њене кулминације; од топлих лирских слика сусрета војника Григорија из Галиције са женом и дјететом у кућној атмосфери, која у њему побуђује сва људска чула и открива истински смисао живота (приповијетка *Мушкарац*) до потресне драме у којој мајка својом неопрезношћу проузрокује смрт свога сина. Док њега одводе на стрелиште, драмску кулминацију потврђују ове ријечи: „Жена је закукала позади у колима, схватајући нејасно да се нешто страшно десило.“

Збирком приповиједака *Круи виђења* (1957), која је са романом *Усиорена њлима* и посљедње његово дјело, симболично се и завршава Петровићев књижевни опус. У Уводном проседеу Круга виђења он подвлачи ограничености људских духовних моћи, али и покушај да се одгонетну тајне човјека и свијета. „Човек мора да посведочи суштину свих ствари“, каже Петровић, прихватајући тиме познати филозофски аксиом о човјеку као мјерилу свих ствари. Његова збирка, *Круи виђења* компонована је од кратких прича, које су више врло успјели записи, кратке поетизоване импресије, него цјеловита приповиједачка остварења. То су мале расправе о смислу живота и љубави, размишљања о човјеку чији је универзални осјећај бол, бол као пратилац свих људских стања. Зато с правом насловљава Мурис Идризовић свој доста исцрпан и аналитички текст о овом писцу: Емил Петровић или заточеник бола (предговор другој књизи *Изабраних дјела*, Сарајево, 1968). Стално опсједнут тим стањем у процесу структурирања унутрашњег живота личности, он покушава довести бол до самоспознаје: „...можда је бол радост свраћена у саму себе, окренута лицем ка свом, њој самој сакривеном бићу у коме би желела да отпочине или бар сазна своје одређење.“ Размишљајући о животу, његове личности (он сам) не долазе до неких универзалнијих закључака логиком унутрашњег слиједа у умјетничком поступку, због чега често остају блиједе и на површини.

У приповијеткама из збирке *Круї виђења* Петровић се поново враћа ратној тематици, овај пут из Другог свјетског рата, посебно људима из Босне и Сарајева, али без оне снаге и увјерљивости каква је остварена у ранијим дјелима, нарочито у роману *Усиорена илима*. Предратна ситуација, илегална борба комуниста, мучења и хапшења, злодјела у Другом свјетском рату теме су приповиједака које не могу да нас понесу, да нас освоје својим умјетничким ткивом. Он је ипак најснажнији кад прича о људима који су крварили на Карпатима и у Галицији, о онима који су отишли у један рат са вјером у неке општељудске вриједности а вратили се „с тешком неверицом у души и огорчени до крајности на све што је подсећало на реч правда, култура, слобода...“ Феномен рата још снажније дефинише друга личност, један други ратник са Галиције, коме је то узалудно крварење прекинуло унутрашње интимне људске нити и сваки смисао за топлину и радовања: „Кад желим нешто да кажем то не говорим ја, то говори из мене један читав свет чудноват, бунтован, нелогичан... Кад хоћу да говорим, то говори из мене страх, страх од самоће са тим страховним светом мени за чији израз још није рођена реч...“ Очито је да је Петровић у овој прози, у којој говори о ономе што је непосредније осјетио и доживио, снажнији и импресивнији.

И док је Петровић у поменутих романима и у већини приповиједака умјетнички дочаравао непосредно доживљене догађаје из рата, у осталим дјелима свог књижевног опуса писао је о малим људима, о социјалним и друштвеним неприликама, о скоројевићкој халапљивој психологији и животу ситног грађанског и радничког свијета. Иако је живио у вријеме идејног и стваралачког дјеловања покрета социјалне међуратне књижевности, у вријеме његовог револуционарног теоретског и практичног оформљења, он се није непосредно укључивао у његове токове, иако му је посредно стваралачким опусом дао свој удио.

У појединим приповијеткама, као што су *Наша цвећарка*, *Шејрић*, *Наша срца*, *Осмех*, *Сенка и свешлост* и друге, основу чини социјална стварност у међуратној Југославији. У овој посљедњој је изузетно психолошки изнијансиран тренутак када сиромашни студент бесплатно даје крв, да би сиромашна жена спасила своје дијете, мада то он иначе чини да би зарадио хљеб. Све су то Петровићеве приче о малим људима, о њиховим бригама и проблемима, о неоствареним жељама, љубавима и чежњама. Његове личности су ријетко класно опредељене, пате и сањају бољу будућност, али се за њу не опредјељују кроз револуционарну акцију. Повлаче се у себе, уплашено сентиментални и наглашено емотивни у разњеженим медитацијама срца манифестују богатство духовног живота, али се показују и као немоћни револуционарни слабићи. Пишући прозу у којој су феномен рата и социјална стварност његова доминантна инспирација, мада у времену у коме су се наслућивале нове ратне и револуционарне буре, Петровић се књижевно исказује као помирени пацифиста, који у мирном тону, мелодрамском и меком, прича драму свога немирног вијека. Његова проза нема експресивну Крлежину умјетничку снагу, нити истанчани лирски слух Црњанског да открије немирну осјећајност једног новог доба, али по оном што је и како је дао, ипак не заслужује наш заборав.

Одјек, Сарајево, 1978, 9

Емил С.

НАКНАДНО ДОПИСАНО

Претходни исцрпнији поглед на књижевно стваралаштво Емила С. Петровића написан је давних година, пре готово четири деценије. Прво је изговорен на јавној трибини у Сарајеву, поводом обележавања двадесетогодишњице смрти писца, а затим објављен у угледном сарајевском гласилу „Одјек“, отвореном за књижевне и културне приносе са целог ондашњег југословенског простора. Читајући поново давно написано и публикувано, остајем у уверењу да је њиме, углавном, обухваћена целина Петровићевог дела, основне теме и мотиви, као и основе његове поетике. Међутим, недовољно је осветљена његова биографија, која у доброј мери припомаже тумачењу и поузданијем кретању кроз свет пишевог живота и књижевног стваралаштва.

У доступним изворима Петровићеви биографски подаци су прилично оскудни, али и као такви су драгоцени за боље разумевање његовог књижевног учинка. Рођен је 1894. године у селу Лађевцу, код Нове Градишке у Славонији. Дакле, припада књижевном нараштају Андрића, Крлеже и Црњанског. Основну школу завршио је у родном месту, радио у трговини и у тој области се усавршавао. Затим је до почетка Првог светског рата ишао за послом у више места у Босни и Херцеговини, као мали финансијски чиновник био у Рогатици, Мостару, Стоцу и Завали. Након избијања рата мобилисан је као аустругарски војник и цео рат је провео на беспоштедном и крвавом фронту на Карпатима и у Галицији. И у међуратним годинама, уз додатно гимназијско образовање, обављао је послове банкарског чиновника у неким местима у унутрашњости. Затим се на дугорочније, све до смрти 1957. године, настанио у Сарајеву, где је дочекао нови светски ратни пожар. У време оку-

пације је пензионисан, а како је преживео поновне мучне ратне године, у то време већ у зрелом животном добу, мало је тога обелодањеног и познатог.

У току свога књижевног века, од 1925. године до смрти, објавио је 24 разнородне књиге. Аутор је више романа и збирки приповедака, студије о народним песмама, брошура, расправа и других публицистичких радова; огледао се у стварању за децу и драмском стваралаштву, писао и актовке. Већину књига објавио је у Сарајеву, а занимљив је податак да је чак шест његових дела публиковано у Београду. Па и његов најуспешнији роман *Незнани јунак*, 1934, о коме је изречено највише похвала. Две године касније донео је писцу и награду Српске академије наука и уметности. У међуратном и послератном периоду сарађивао је у најзначајнијим листовима и часописима на ондашњем заједничком језичком и културном простору. У своје стваралачком веку имао је солидан пријем код књижевне критике, а о њему су писали угледни критичари. Међу којима су: Јаша Продановић, Миодраг М. Пешић, Нико Бартуловић, Живомир Младеновић, Ђуро Гавела, Боривоје Јевтић, Велимир Живојиновић и други. Десетак година након Петровићеве смрти, сарајевска „Свјетлост“ објавила је његова *Изабрана дјела* (1968), са обимним предговором Муриса Идризовића на преко 50 страница. У коме је готово у потпуности занемарио пишчеву биографију, али до детаља проникнуо у његово књижевно дело, тумачио га и критички вредновао.

Иако без темељнијег књижевног образовања, Емил С. Петровић, како у међуратном тако и послератном ратном времену, био је активан судионик у књижевном и културном животу. Био је ангажован у културно-просветним институцијама и редакцијама више листова и часописа. После Другог светског рата обављао је дужности секретара Удужења књижевника Босне и Херцеговине и Савјета за књижевност републичког Министарства просвјете, а неко време био је и директор познате издавачке куће „Свјетлост“.

Младост под аустроугарском влашћу, два светска рата и у два друштвена система у југословенској држави, све је оставило упечатљив траг у Петровићевом књижевном делу. Нарочито непосредни и трагични карпатско-галицијски доживљаји младог човека, будућег писца, који ратује узалуд и за туђина, са последицама од којих нема лека. Додатно, и друштвена и социјална међуратна стварност у новооснованој држави, неболећивој према угроженом и малом човеку, поготову онемо који трајно носи незалечене ратне ране. О свему овоме, по снажном налогу унутрашњег искуства, Емил С. Петровић је најверљивије проговорио. Тако и његов пример потврђује важност биографског метода у тумачењу књижевног дела који су модерни тумачи одавно одбацили, да би га, као „нови критицизам“, поново афирмисали енглеска и америчка књижевна наука.

По већини књижевних критичара Петровић је у међуратном периоду, нарочито у периоду између 1934. до 1941. године, објавио најбоља своја дела. Међу којима су, пре свега, већ помињани роман *Незнани јунак*, затим *Крутови на води* (1938) и *Трећа катјерија* (1941), као и приче и поетска проза. Иако смо о неким од ових дела давно писали, сматрамо сврсисходним и сада о њима, укратко, проговорити још понеку реч. Први је роман о карпатском и галицијском ратишту, младост на светској кланици, драматична исповест појединца о себи и другима, о бесмислу рата и ратовања; човек и зло, зло у човеку. Болнице, рањеници и смрт. Затим повратак и слике опустошене Славоније, унутрашња преиспитивања, анализе бесмисла. У осталим поменутих делима и другим делима, минуо је рат, он је у другом плану, али су остале последице; у опустошеном друштву, трагично осећање живота, пустош у човеку, малом појединцу. У селима, провинцији и паланкама, „људи из сутерена“, на социјалном дну. Ратници, сељаци, радници и мали чиновници, са сопственим ништавилем. Узалудно ратовање, немири и чежње, меланхолија и самоћа, алкохол и промашене љубави, крик и бол, а на другој страни безобзирни скоројевићи и они који се богате на туђој муци. По-

ред Славоније, радња већине Петровићевих дела смештена је у Сарајево и Босну, а у једном од романа и у Београду.

У неколико прозних остварења описано је предратно стање, време окупације и изградња после Другог светског рата, занос, полет и изградња новог човека и новог друштва. Али, остао је блед и на површини. Међутим, неки тумачи, попут Бошка Петровића, најуспелијом сматрају његову последњу за живота објављену књигу, роман *Усиорена џилима* (1957). Која је слојевита „драма повратника из првог светског рата“, снажан „психолошки продор у слојеве животне стварности“. У којој су обухваћени позадина рата, инвалиди, болнице и рањеници, експресионистичке и суморне слике, призори бесмисла, у рату и после рата.

Емил С. Петровић је српски писац разноврсног и по вредности неуједначеног дела. Он је, по Мурису Идризовићу, „приповједач рата, сликар људске касапнице и малог забораљеног свијета паланке“. Његова најбоља проза, по истом тумачу, бави се у континуитету описивањем „малог свијета, обичних људи и њихових животних питања“. С обзиром на део заједничког ратног тематског простора по којима се крећу, далеко је од својих генерацијских књижевних сапутника, Крлеже и Црњанског. Нема снагу разорне експресије првог, а још мање имагинативну суптилност другог. Далеко је и од тога, како су му неки предвиђали, да постане „југословенски Ремарк“. И на поетичко едукативном плану остао је изван модерних струја и књижевних токова, ослоњен, пре свега, на евидентни природни стваралачки дар, који није значајније избрушен и дотеран. Ипак, Емил С. Петровић не заслужује наш заборав. Он је занимљива књижевна појава, писац који у појединим неким од поменутих дела остварује и завидне естетске домете. Његове приложене кратке приче, само ово делимично потврђују. Јер, Петровић има и много снажнијих страница.

Београд, 08.март 2015.

Мићо Цвијетић

Смиља Ђаковић

УЈАК АКСЕНТИЈЕ

– Која ти је то Марија Соколова? – упита ме мати, улазећи у собу са телеграмом у руци.

– Ја спустих књигу поред себе и преплашена изустих:

– Шта се догодило?

– Ништа – рече она. – Што си тако пребледела? Јавља да вечерас долази, а ја никако не могу да се сетим, ко то може бити.

– Ура! – узвикнух и ђипих са постеље. – Ура! – понових и почех се окретати по соби.

– Кад те то толико весели, радујем се и ја, — рече мати, само ми кажи ко је то?

– Маруса, Маруса Соколова – одговорих јој.

Маруса је била милосрдна сестра, која је скапавала крај моје постеље док сам боловала од тифуса. Радиле смо заједно у болници и спријатељиле се. Иначе изванредна руска душа. Имала је очи плаве, изворски бистре и, разуме се, као права Рускиња, носић као млад кромпирић.

– Ах! Маруса, – узвикну мати. – Па што ми не кажеш одмах. Марија Соколова! Сасвим нешто туђе. Дакле, Маруса.

Тражила сам по соби своје собне ципеле и говорила. Знала сам да је не само добра већ и паметна, али да је толико паметна, нисам знала. То јој морам рећи чим наиђе.

– Само где ћемо је примити? – рече мати.

– Како? Па овде.

Моја мати, која је патила од љубазности и гостопримства, у избеглиштву је сваки долазак гостију примала као домаћи удар. – „Зар у овај ћумез?“ – говорила би невесела.

– Којешта! – узвикнух, – па она зна да је рат и да смо ми избеглице. Уосталом ја не знам зашто ти налазиш мане?

Баш је лепо. Како је ниско, па чисто и топло. Најзад, то је сасвим свеједно. Она ће код вас пробавити само једну ноћ. Ујутру у шест часова она мора бити на послу. Ако дакле вечерас у осам дође из Ниша, у четири или четири и по отпутоваће натраг, пошто не може да напусти посао у болници.

Знала сам да је моја мати мислила на угодну постељу коју је требало госту уступити, а коју ми нисмо имали. Међутим нама постеља није ни била потребна. Откако је почела епидемија пегавог тифуса, за сан се скоро није ни знало. Много болесника, а сестара такорећи није ни било. Одспава се сат и мало јаче, и то нам је сасвим довољно. Све зависи од навике. Маруса и ја договориле смо се, ако уграби једну ноћ да одспава, нека онда дође до мене да се честито и ваљано поразговарамо. Да их својим говором не бисмо узнемиравале, реших да од газдарице затражим кључ од собе, у којој су иначе стајали скоро само наши куфери.

Тако и би. После једног сата соба је била намештена. Земљани под, преко кога је лежала асура, био је превучен пиротским ћилимом. Сточић покривен белим чаршавом изгледао је као завејан снегом. Жути старински кревет, који је са три стране имао извијене гвоздене шипке и тврду, као мермерну плочу, прошивену сламњачу, личио је, са пребаченим ћилимима и ћилимчићима, на балкон при великим свечаностима. Мала плехана пећ тутњила је као локомотива.

– Ето, – рекох мајци – у ћумезу некад може бити пријатније него ли у палати.

И одох у варош. Накуповала сам слаткиша за чај и отишла до станице да се распитам кад долази воз. Шеф ми рече да су путнички возови због епидемије пегавог тифуса обустављени и да има само војних возова. Један од тих требало је да дође у осам часова. Али ко може знати кад ће поћи из Ниша. „У сваком случају ви будите овде у осам – рече шеф. – Свакако ћемо сазнати кад се креће, па према томе ћемо знати и тачан долазак.“

Снег који се тога дана топио, стезао се од хладног ветра који је све јаче дувао. Вратих се кући да поређам слаткише и још мало дотерам собу, која ми је иначе изгледала беспрекорна. Непрестано сам мислила на Марусу, и једва чекала да кренем на станицу. Знала сам да њен долазак није по уговореном. То јест, да дође к мени кад буде имала времена да се видимо. Она је долазила из страха, јер се тог дана навршавао четрнаести дан како ме је ујела ваш. Ја сам се у болници после тифуса лепо опорављала и гледала да се што боље поправим, па тек онда да се појавим пред оцем и мајком. Крила сам да сам боловала и пред њима се требало појавити у што бољем стању. Али једне ноћи, када је Марусе дотрчала с посла да ме обиђе, ја је замолих да види шта ме то по леђима пече.

– Прокљатаја – узвикну Маруса и седе на столицу. Затим узе ваш и баци је у пећ. После пола часа дошао је лекар и казао да још истог јутра идем кући.

Ова ваш можда и није од пегавца, али вам зато можемо донети другу која ће вас заразити. Ви сте се једва спасли од једног тифуса, па није право да заглавите од другог.

Међутим, ја сам се и код куће све боље осећала. Била сам телом мало тримија услед наглог опорављања, али духом ведрија него икад. Све ми се миљило и веселило ме. Није ми никако ишло у главу што свој живот раније нисам ценила ни две паре, желећи често да ме смрт што пре однесе. Напротив, сада сам се радовала што ме је смрт мимоишла. Здрав и ведар изглед код мене се свакога дана појачавао. Марусин је страх, дакле, био сасвим излишан; али је бар нагнао да дође к мени.

Било је већ време да се спремам. Ставих пањ у пећ и почех се облачити. Мајка изнесе читав дењак ствари пред мене и рече:

Све ово имаш да обучеш, иначе те нећу пустити. Немој ми скупљати обрве! Хладан ветар све више бесни, а ти данас изгледаш тако бледа! Да је ма ко други у питању, ја те не бих ни пустила!

– Није ми ништа – рекох, – бледа сам, можда, од изненадне радости.

– Не, не верујемо ти више ништа!

Никако ми нису праштали што сам без њиховог знања отишла на одељење пегавог тифуса, када сам им обећала да ћу радити само код рањеника. Није им ишло у главу да сам могла боловати, а да њима то и не јавим. Још кад се узме да је раздаљина од Ниша до Лесковца само сат и по, мој је грех био још већи. Они нису хтели да разумеју да сам се плашила да ће се и они поразбољевати. А већ телеграми које им је Маруса слала, у којима сам им јављала да сам здрава и молила их да се због заразе нигде на пут не крећу, били су преко јего.

Откако сам дошла кући бар једанпут дневно мајка би ми рекла: „Пошљи лудог на војску, па седи и плачи.“

Ја, најзад, слеглох раменима и почех се облачити. Она је само додавала. Преко свих вунених поткошуља пружи ми прсник од камиље длаке, па костим, па најзад и зимски капут. Још ми мати веза око врата капуљачу и задовољна рече:

– Нисам ја то цабе вукла у бежанију.

Када се ухватих за браву, отац подиже поглед са новина и рече:

– Јеси ли готова? Па немој тамо као гуска да се моташ око станице, већ уђи унутра.

Излазећи насмејох се и довикнух им: – Не брините се и лезите. Воз ће врло лако имати закашњења.

– Чекај – рече мати – свећу и жижице. Сад чекаонице нису осветљене.

Напољу ме дочепа ветар пун студи. Са свих страна. Лу-па капака, а на једној напуштеној турској кући капци су тукли као топови. Тетурала сам се улицама и уличицама, док не дођох до главне улице која је водила право на станицу. Од борбе са ветром и од нагомиланог одела знојила сам се док ми је ветар бријао образе. Ивице ноздрва као да су биле опточене челиком. Међутим кроз главу ми се мотала строфа руске песме:

Маруса, Маруса;
ја појду в Китају.
Ти шљи мње сахару,
А ја тебје чају.

На станици су обе капије биле затворене. Перон неосветљен. Попех се на ограду од филарета не бих ли сагледала стражара. Нигде никог. Кроз осветљен прозор поред ограде видела се канцеларија са телеграфским апаратима, а с времена на време, кад ветар одуши, јасно се чуло куцање тастера. Попех се уз степенице да закуцам на врата, како бих дозвала дежурног чиновника. Али се на прагу, уз сама врата, ударих о нешто. Сагох се и загледах.

– Ко је то? – запитах.

– Ја сам – одговори дечји глас.

– Шта радиш ту?

– Чекам ујака Аксентија, он треба овим возом да дође.

– Кад долази воз?

– Не знам – одговори дете. – Ако би хтели да пробудите стражу, онда би сазнали.

– А где је стража?

– Са друге стране, у чекаоници. Ја ћу вас одвести.

Обиђосмо станицу и код једних врата девојчица рече:

– Ту.

Ја закуцах полако на врата. Никаквог одговора. Закуцах поново. Место одговора зачу се само јаче хркање.

– Лупајте јаче – рече девојчица, – видите да то спава као поклано.

Ударих песницом неколико пута и узвикнух: – Хеј, пријатељу!

– Пази, ова нас буди и још тражи неко пријатељство – говорио је неко изнутра.

– Овде су ваши непријатељи – довикну други.

– Ево стражара – рече девојчица.

Поред ограде перона, од магацина ка станици ишао је војник са пушком и дугим бајонетом на њој.

Он нам рече да воз пре једанаест ни у ком случају не може доћи. Само после једанаест.

Предложих девојчици да одемо до оближње кафане, да бисмо се склониле до доласка воза.

– То би добро било – рече девојчица.

Ишле смо ка главној улици. Девојчица је застајкивала, ја успорих кораке. Када дођосмо до електричне сијалице, загледах је. Место капута имала је преко плећа пребачено парче црвеног кафанског чаршава, које је на грудима сти-скала. Једва је ишла.

– Ти си се, болан брајко, смрзла – рекох јој откопчавајући капут. Прилазећи да јој крај од капута бацам на плећа узвикнух: – Па ти си и боса?

– Јест, пас ми однео једну ципелу. А ова замрзла земља боде као стакло – рече и посрну.

Застадох један тренутак у недоумици, а затим се сагох и рекох: Јаши! Девојчица ме само погледа, па ме без устезања узјаха. Крајевима капута увих јој ноге и пођох.

– Јеси ли одавно напољу?

– Одавно сам дошла, али нисам била напољу. Била сам ту у кућици крај станице код једне жене. Чувала сам јој децу, а она ишла по грање. Сад су они легли, а и мислила сам да је време возу, па сам изишла.

Дођосмо до прве кафане. Попех се уз степенице. Врата су била подупрта клупом. Слаба светлост осветљавала је кафану пуну дима и војника који су спавали.

– Тамо укосо с друге стране светли се нешто, изгледа да је и оно кафана – рече девојчица.

– Стегни ме око врата и поскочи мало више – рекох девојчици, која се беше опустила низ моја леђа, те сам је једва носила.

Пређосмо на другу страну. Кроз прљаво окно видела се пространа кафана. И она је била пуна војника који су спавали. Према вратима била су два празна стола. Кроз отвор на вратима високе пећи видео се жар. Примамљива боја жеравице подиже ми руку и брава при првом додиру попусти. Наш долазак као да нико и не примети. Само војник

који је лежао иза стола до пећи подиже се. Гледао нас је као приказе, а затим понова леже. Ја спустих девојчицу на прву столицу и погледах унаоколо. Све је спавало дубоким сном као да је поноћ. Једино у дну кафане за столом седео је војник крај запаљене свеће и писао. Од његовог тешког дисања пламен свеће се лелујао. Опаљено лице је било напрегнуто, као да носи терет, који његова плећа нису била кадра да приме. Испод заваљене шајкаче видело се бело чело, које је одударало од опаљеног лица и подсећало на невешто маскирану перику на позорници.

Прићох келнерају и спустих руку на раме дечака, који је наслоњен на тезгу спавао. Дечко брзо подиже главу. Израз му је говорио да ништа не разуме – изгледа да је тек био заспао.

– Извини, мали, – рекох – али ми се чини да теби треба да се обратим. Хајде, молим те, изнеси штогод за јело.

– Нема ништа – одговори дечак долазећи себи.

– Па ваљда има сира, куваних јаја, сланине, или што друго?

– Баш ништа нема, – одговори спуштајући главу.

– Онда нам дај чаја.

– Нема ни чаја – мрмљао је кроз рукаве на које је прилегао.

– Па шта онда продајете?

– Ноћу се ништа не продаје. Газда је у рату, а газдарица је собом однела све и легла.

– Онда нам скувај шербет. Хајде метни воду, а ја ћу угрејати машице.

Војник који је лежао до келнераја гурну га ногом и промрмља: – Устај, ленчуго, и услужуј госте. Затим се окрете на другу страну и захрка.

Би ми жао дечка, али сам жалила и девојчицу. Пришла сам пећи да узмем машице. Девојчица журно отвори врата. Са жеравице се диже јато пухора лако као паперје. Када прикупих жар, на који бацих чворноват пањ, ја кроз отвор пећи протурих машице. Девојчица је чучала крај мене и пажљиво све пратила. Устадосмо обе у исти мах. Тек тада

сагледах њено лице. Имала је изванредно црне проницљиве очи. Израз јој је био и сувише уман за њене године. Ја скидох прво рукавице, па онда капут. Застала сам за један трен и размишљала шта да дам девојчици. Да ли капут од костима или прсник од камиље длаке? Реших да дам обоје. Почех скидати и погледах у девојчицу. Она ме је посматрала погледом у коме се огледала и мржња и презирање у исти мах. Учиних се невешта и рекох:

– Ево ти, мала, ово, па обуци. Док сам јој придржавала да се обуче говорила сам: – Ти си, драга моја, и сувише лако пошла. Зар никог старијег није било да изиђе пред ујака?

– Нема ко – рече девојчица. – Само смо мама и ја, а она је тешко болесна. Притежући уза се камиљу длаку рече: – ја имам капут, али сам маму покрила њиме.

Седох на столицу. Било ми је криво што немам чиме да је почастим. Девојчица је живо пратила сваки мој покрет.

– Ви сте богати – најзад рече.

– Од тога сам прилично далеко, мала, одговорих јој смешкајући се. Девојчица ме је гледала са неповерењем, а затим додаде:

– Ви све мени „мала“. Нисам ја баш тако мала; мени је тринаест година. Само сам кржљава остала. Ујак Аксентије каже да сам тако мала, што сам три пута лежала запаљење. А да није било ујака Аксентија ја не бих ни живела. Он ме док сам била мала и болесна неговао и све што је зарађивао давао на храну и лекаре, само да ме отргне од смрти.

Откако сам сагледала да је девојчица боса, ја никако нисам могла да се умирим. Осећала сам у срцу неку студ као да сам се ја мрзла. Међутим девојчица је тако живо причала, као да је из једне топле собе прешла у другу. Жилавост, нека чудна жилавост, коју често имају ситни црни људи била је из тог малог бића. Црна и густа коса као да ми је то и потврђивала.

Девојчица постаде све разговорнија. Гладила је руком камиљу длаку и бивала у говору све смелија, причајући много штошта о себи, мајци а највише о ујаку Аксентију.

Тако без иједног постављеног питања ја од ње сазнадох да је из Београда, да су она и мати у последњем тренутку побегле с војском која је борећи се одступала испред непријатеља; да су се после неколико дана докотурале до Ниша где су на улицама по киши провеле три ноћи и два дана, а затим су дошле у Лесковац. До скоро су биле у једном стану који је био врло добар, али су их једнога дана за два минута избацили напоље и уселили друге избеглице. Мама јој је у почетку имала зараде, јер су ту биле три породице из Београда код којих је и раније радила, али су оне отишле у Ниш. Сада су остале без новаца и зараде. Мама јој је тешко болесна већ десет дана, а ујак Аксентије о томе ништа не зна. Јутрос је сасвим случајно, кад је ишла у општину да тражи помоћ, срела сусетку из ранијег стана, и она јој дала писмо које је вукла из дана у дан да им га преда ако их види. Писмо је било од ујака Аксентија у коме јавља да долази. Она је зато још поподне кренула на станицу да га сачека. Из причања видех да ујак Аксентије није јављао да баш вечерас долази и рекох јој:

– Можда је ујак већ долазио, па вас није нашао.

– Није, није долазио, у то сам уверена. Да је долазио, тражио би он нас у истом стану на који је и писмо послато, и сусетка би ми то рекла.

Прећутах да кажем девојчици да се са њим можда догодило оно о чему се толико говорило на све стране: да се маса војника по возовима разболела од пегавог тифуса и да је то врло лако могло задесити и њеног ујака. Да не би на станици била разочарана рекох јој:

– Није сигурно да баш вечерас долази.

– Сигурно је, сигурно – рече девојчица тврдоглаво. – Друкчије не може бити. Мама је врло тешко и он ће доћи. Он се увек за нас бринуо. И кад је тата био жив, он нас је помагао. После је отишао у Америку и отуд нам увек слао. А кад је тата пао с кола и од тога после умро, ми смо му писале и он нам је свакога месеца слао. Он би још био у Америци и пуно пара имао да није због рата са Турцима морао да дође. Како мислите да неће доћи? То не може бити. Да

је он само знао да се мама разболела, он би одмах дошао. Њега сваки командант воли, одмах би га пустио. Него он то ништа не зна. Ја сам мислила да ће мама да се дигне, па му нисам писала. Нисам хтела да га секирам и да му јављам да немамо пара, јер нам не може помоћи. Он нам је, кад је пошао у рат, дао све колико је имао, али се то потрошило. Сувише је добар, и то њега све вређа, Он само зато и долази да види како ми живимо. Ја бих волела да се ви са њим упознате. То је најбољи човек. Сви који га познају, то кажу. Зато што сам слаба да будем радница он је хтео да ме школује. Али сад од школовања нема ништа. Откако сам свршила основну школу све су ратови и морам ићи на занат. А ја баш и волим да идем на занат. Пре ћу почети да зарађујем. Треба маму издржавати. Не може ујак целог века да се брине за нас. Мама каже да и он треба да проживи. Иако не идем у школу ја могу да будем паметна, јел' те? Само ако будем читала књиге. Ујак Аксентије каже, ко хоће да зна, то може лако, па ма он био и радник. А то је тачно. Ето ујак Аксентије је радник, а све се са образованим и паметним светом дружи.

Војник који је лежао иза стола подиже се и рече: – како се зове твој ујак? Да то није Аксентије Марковић?

– Јесте – одговори девојчица сва озарена. – Ви га познајете?

– Онај што је пролетос продавао књиге на Великој пијаци?

– Да, да, то је мој ујак – нагињући се преко стола, светлих очију, понављала је девојчица.

– Знаш га; паметан и добар човек! Дакле то је твој ујак?

– Ето, видите – рече весело девојчица обраћајући ми се.

– Сваки ко га зна каже за њега да је паметан и добар човек.

– Баш бих волео да га видим. Он вечерас долази?

– Да, вечерас, овим возом у једанаест часова.

– Ја тим возом продужавам за Скопље – одговори војник седајући за сто.

Облак од печеног шећера лелујао се кафаном и журио ка вратима која су се тресла од ветра.

– Дај и мени један шербет – рече војник дечку док је пред нас стављао чаше.

Девојчица обави чашу прстима и помириса.

– Како фино мирише, – говорила је дубоко удишући мирис печеног шећера.

Војник је нетремице гледао у девојчицу.

– Дакле, Аксентије Марковић је твој ујак. Е, када би било више таквих људи друкчије би овај свет изгледао!

Девојчица је мешала врео шербет и говорила:

– Колико је он мене добром научио. Само ујак Аксентије каже да иде доста тешко, јер сам затрована. Мама и ја мрзимо богаташе, а...

– Ту сте у праву; и ја их мрзим – рече војник.

– А ујак Аксентије каже да смо на погрешном путу. Он каже да мржњу не треба у себи гајити ни према коме. Ујак Аксентије каже да добрих људи има и међу богатима као и међу сиротињом.

– Међу сиротињом сигурно, а међу богатима слабо – рече војник јетко.

– И мама и ја тако кажемо, а ујак Аксентије не да ни рећи.

– Он је паметан човек, али добричина! Кад те сада види голу и босу, друкчије ће мислити.

– Неће – рече девојчица отсечно. – Њему ће бити жао и учиниће све да нам олакша, али мишљење неће променити. Ујак Аксентије каже да би исто тако и ми, да смо богате, мрзеле сиротињу, јер смо склоне мржњи. Он је врло чудан у томе.

– Мама њему каже: „Ја за мржњу нисам знала. Мене су богаташа научили да мрзим. Ја сам њима по највећем мразу прала веш у дворишту, јер се у вешерници сушило месо. Нарочито се мама љутила што су јој госпође забрањивале да мене доводи, док сам била мала.

Сирота мама, увек кад о томе говори толико препне глас, да ујак дигне руку у вис и викне: „Стој! нисмо се тако погодили.“ Мама га онда ништа не слуша, већ све што јој лежи на срцу изговори.

А знате шта ујак Аксентије на то каже:

– Ми се не разумемо. Ти говориш о богатима и сироти-
ма, а ја говорим о добрим и рђавим људима. То су рђави
људи и рђави су зато што су рђави, а не зато што су богати.
Зар нема исто тако рђавих људи и међ сиротињом? И зар ти
можда на би била исто тако рђава кад би била богата, као и
те госпође? Мало ли знам богатих људи који су некад били
сироти, па су гори од оних богаташа који су се родили и од-
расли у богатству? – Ујак Аксентија каже да смо ми, још
кад се родимо, наклоњени добру или злу као што је то и
код цвећа, једно мирише а друго смрди. Он је увек читао
књиге, а сад, пролетос, кад их је продавао, он је само то и
радио. У једној од тих књига што је ујак Аксентије прода-
вао, нашао је да се код биља дугом негом може учинити да
се много штошта измени. Он се толико обрадовао кад је то
пронашао да нам је цело вече о томе говорио. Ујак Аксен-
тије тврди, када би се обраћала већа пажња при васпитању
деце, да би се од рођеног разбојника могао подићи добар
човек. Све зависи од тога шта се у човеку развија, а шта
угушује. И пуно таквих ствари. Могла бих вам до зоре на-
брајати, јер ујак Аксентије толико о томе зна и говори.

Случајно погледах у војника. Он је намрштен нетреми-
це гледао у девојчицу. Сад, кад му је сан пао с лица, учини
ми се познат. Што сам га дуже гледала, био ми је све позна-
тији. Црна густа брада и бркови крили су лице сасвим ми
познато. Моје мисли почеше јурити од друштва до дру-
штва и од места до места тражећи где смо се срели. Одјед-
ном, на степеницама универзитета стадох као укупана.
Јест, ту. Ту смо се прво виђали. Вечно је био мрачан, да сам
га сатима носила у памети. Морало је нешто и сувише
страшно ту младост намрштити, мислила сам. Знао како
сам се једном обрадовала кад сам наслоњена на ограду ши-
роке стазе Калемегдана крај себе видела њега са једном ле-
пом ведром девојком. Она је тако живо причала да смо сви
околни, хтели не хтели, у томе уживали. Била сам задовољ-
на као да се мени неко добро догодило. Дакле, то је све
због ње било. Али сам се врло изненадила кад сам погле-

дала у његово лице. Било је исто тако мрачно и скупљено, да су му се очи једва назирале. После тога виђала сам их још неколико пута, и увек исто. Нису ме се ништа тицали, али кад год би их срела ја сам неким чудом била приморана да на њих мислим. У томе сам тако далеко ишла да сам овако размишљала: Сигурно је он имао један моменат када јој је своју душу отворио, и она га је заволела. Сада се она налази у зачараном кругу и не види тај мрачни лик крај себе, као што га остали виде. Када се једнога дана од тога заноса буде отрезнила и сагледала њетово лице, скупљено у шаку крупних бора са капцима наваљеним до пола очију, она ће га неповратно напустити. И мени је, не знам зашто, било жао, што ће се то тако свршити. Желела сам да га спасавам, и смишљала сам. Када бих се са њим упознала рекла бих му: Господине, пролеће има највише дражи зато што су облаци отишли. Од ведрога погледа неба све на земљи оживи. Зато очи у љубави играју врло важну улогу.

Да ли се то завршило тако како сам ја замишљала, не знам, али сам га почела виђати самог. Кад год бих га угледала пажљиво бих загледала између редова света да видим, да ли је и ова крај њега. Али њу више не видех на Калемегдану, као да је у земљу пропала.

Једнога дана седела сам на клупи широке стазе. Шетачи су били ретки као телеграфске бандере. Одједном се на стази указао он. Руке су му биле на леђима. Врат извучен до последње растегљивости. Крупно је корачао са неким замахом. Лице очајно као и увек. По целом ставу изгледао је као да је вукао лађу натоварену светском бедом. И ја бих можда почела са њим очајавати да једна ситница не поквари све. Тај човек који је са тим ставом пре личио на споменик који оличава људски напор, него ли на живо биће, потпетицом је газио своју срозану црвену чарапу. Како доживљене ствари понекад и нежељено искачу из прошлости, јави ми се једна слика из детињства. Играли смо позоришта. Један дечко имао је улогу неког горопадног мужа. И када се он раздрекао колико није ни требало, само да би се-

би дао важности, баш у моменту када смо сви стрепили да ће своју жену смрвити, саплео се и пао. А најстрашније је било то, што је он пао заплевши се о дуге ногавице очевих панталона. У улози горопадног мужа толико се занео да није ни приметио да се једна од увијених ногавица одвила. Сакупљене госпође из комшилука, које смо нарочитим цедуљама позвали, нагласивши им на крају да им тај позив важи као улазница, смејале су се до суза. Разуме се да је увеселеније деце било такво, да се дечко расплакао, те своју озбиљну улогу није могао довршити. Осећала сам да је та ситница са срозаном црвеном чарапом узета и сувише комично да је прелазила у свирепост. Али је она секундом била везана са једним од оних смешних догађаја из детињства, који нам вечно остају смешни. Ја његову личност више нисам могла од тога одвојити. Кад год бих га сагледала, окретала сам главу, да се не бих гласно насмејала. Себе сам пак бранила тиме, што је он био у тако важном ставу.

За време док сам се свега тога сећала, разговор између војника и девојчице промакао ми је. Понова их почех пажљиво слушати.

– Капитал, капитал треба уништити. Када новца нестане, свету ће сванути.

– И ујак Аксентије мисли да новац треба уклонити. Само је то код њега споредније. Ујак Аксентије каже: Ако се оваквом друштву одузме новац, оно ће наћи другог Бога. Свет треба друкчије васпитати, па ће вредност новца самим тим отпасти.

Ах, ту се Аксентије саплео као нико – узвикну војник.

Девојчица набра обрве и севну очима. Тако нешто да се деси њеном ујаку! – то она није допуштала. — Чекајте, чекајте, молим вас, ја сигурио то нисам умела да кажем онако, како то ујак Аксентије каже. И она се нервозно присећала ујakovих речи. – Ха, ево, молим вас. Затим застаде. Очигледно је била љута на себе. Поново је изгубила оно што је требала рећи. После кратке паузе она настави. – Јест, ујак Аксентије каже: „Новац рђаво делује на човека”. И баш овако каже: „Онај који га има постаје бездушан и

острви се, а онај који га нема, не бира пута и начина да до њега дође, Не треба заборавити да богаташ постаје од сиромаша. То је он најјасније видео у Америци. Ујак Аксентије каже да има људи који целог свог живота нису застали да размисле ни о чем лепом. Само су мислили како ће и на чему више зарадити или отети од другог, који је зарадио. Ујак Аксентије каже да таквих људи има милионима. Због тога је новац грешан за многе ствари, али само у рукама грешних људи. Ја знам да не умем да говорим као ујак Аксентије, и зато ово што сам рекла и јесте како ујак каже и није како он каже. Ви га познајете и знате како он лепо уме да говори.

Из тога што си рекла сасвим је јасно шта твој ујак хоће, и ја сам на његовој страни – рекох девојчици,

Војник се трже као опарен:

– Шта сте ви на његовој страни? Ви сте од оних милиона о којима Аксентије Марковић каже, да целог свог живота нису размишљали ни о чем лепом.

– Можда није баш тако како ви мислите – рекох тек да не оћутим.

– Тако је, како ја мислим. Ви не видите какви изгледате. Из страха за своју личност толико сте се обукли, да сте малопре, кад сте ушли, изгледали као пласт сена. И онда на своја топла леђа мећете голу девојчицу да је сачувате од зиме.

Ја нисам волела ни најближима да се исповедам и стога мирно оћутах на ту увреду.

Он је тако говорио о мени, да сам му се дивила. Био се разжестио, да није знао више ни шта говори. По његовоме, ја сам била затрпана новцем, да ми је из њега једва вирио нос. Од њега сазнадох за многе своје рђаве особине, да ме просто ухвати страх. За неке нисам ни знала да уопште постоје у људским бићима. Изненадно богатство поче ме давити, да се нађох у чуду. Слушајући га потврдох једну раније уочену ствар, да људи врло лако осуђују на смрт оне о којима немају ни појма. Срећним случајем измигољих се из хрпа банкнота које сам стекла сишући крв радника и

њихових породица. Вејавица од речи треперила је око мене. За све светско зло војник је окривљавао мене.

Најзад се реших да га зауставим и кроз осмех му рекох: – Чекајте, војниче, одморите се, забога. Није ово револуција, па ви у заседању шаљете људе на гиљотину. Ми се налазимо у Лесковцу, у кафани крај топле пећи, и чекамо воз који треба у једанаест часова да дође.

– Ви сте неозбиљни – рече војник гледајући ме крајичком једног ока.

– Јесам, јер сте и ви неозбиљни. А ако хоћете озбиљно да се разговарамо, онда вам морам рећи да је радник Аксентије Марковић дубље ушао у бол, који се зове живот, него ли ви као интелектуалац. То је зато што је он пошао са љубављу, а ви са мржњом. Истина, љубав понекад може да буде заслепљена, али је мржња скоро увек слепа. Ја, видите, не верујем у рај на земљи. Али овим путем којим је пошао Аксентије Марковић, верујем да би половина света постала човечна. Друга би половина тим путем била ублажена, и то је доста. Нека се и толико успе, свет би био препорођен. Ни кугла земљина није цела светла. Мржња вас је навела да делите свет на богате и сироте, а љубав је Аксентија Марковића одвела на прави пут. Ако би се новац уклонио, а човек не би био уздигнут на виши степен него што је сад, не би се много постигло.

– Јесте – рече девојчица. Ви сте сасвим добро разумели. Ујак Аксентије каже: љубав треба људе да везује, он каже да би људи понова требали да постану Хришћани. Нарочито треба издвојити оно: Љуби ближњег као себе самога, и то предати људима као највећу светињу. Ујак Аксентије мисли да се цела Христова наука у томе састоји. И не уби, и не укради и све, све се у то слива.

Дечко приђе столу и донесе још по један шербет. Све троје смо ћутали. Војник је изгубио вољу да говори, а, изгледа, и да нас слуша. Није се говорило како би он желео, и онолика бура брзо се стишала. Љуби ближњег као себе самога, понављала сам у себи и по такту речи мешала шербет. Те речи толико пута у животу изговорене, као да тек

сада добише прави значај. Јест, љуби ближњега као себе самога, ту се слила цела Христова наука. Подсети ме на моћну широку реку чија се главна снага састојала у томе, што су се у њу слиле реке и речице.

Девојчица је покушавала да заподене разговор. Војник је међутим упорно ћутао. Ја сам пах била орна само да слушам. Не прође дуго и војници се почеше спремати.

– Ђавоља посла – рече један војник притежући ранац...
– Ово као да је Свети Јован, а не крај зиме.

Ветар удари у врата и отвори их.

– Хеј, келнерчићу, добићеш госте – довикну један.

– Ја то увек имам – говорио је дечко прикупљајући чаше са нашега стола.

Било је десет и по када смо стигле на станицу. Перон је био осветљен. Очекивао се воз. Кроз десет минута улетео је у станицу. Чим је чула сирену воза девојчица је истрчала напоље. Ја полетех за њом. Поред нас пролете локомотива као да није имала намеру да стане. Промакоше једна кола прве и друге класе, поштански вагон, а затим фургони који су били затворени.

Када воз стаде, рекох девојчици да се повучемо ка станици како би боље видела оне који су допутовали. Војници уђоше у воз и перон остаде празан. Само два буновна војника ишла су ка излазу. Девојчица им притрча и загледа их.

– Шта је ово? – рече гледајући ме укоченим погледом.
— Ниједан није ујак Аксентаје. Да није заспао, – узвикну и потрча возу вичући од вагона до вагона ујака Аксентија.

Ја пођох вагону прве и друге класе, да видим шта је са Марусом. Обиђох све купее. Сем неколико поспаних официра никог више. Излазећи из вагона, чух кроз ветар тужан јаук девојчице. Дозивајући ујака Аксентија, она је цвилела. Потрчах за њом, и успут почех разбијати песницу о фурго-не, вичући Аксентија Марковића. Возовођа ми приђе и рече:

– Не мучите се. У тим вагонима је материјал. Тамо није су војници.

Када се кроз ветар пробио звук пиштаљке, једва сам девојчицу одвојила од воза. Тешко дахтање локомотиве одвлачило је воз испред нас. Када промаче и последњи вагон са црвеном светиљком, девојчица ми стеже руку и наслони главу на моју мишицу.

– Шта ћу сад? – прошаптала је.

Стајале смо неколико тренутака, а затим се сагох. Она ме узјаха и крену смо без речи. Када дођосмо у главну улицу, запитах је:

– Где станујеш?

– Преко Ветернице – одговори. Наслонила је главу на моје раме. Осећала сам да плаче.

Имала сам намеру да видим њену мајку, па ако је потребно да се одмах ујутру пренесе у болницу. Ветар ме је замарао и почела сам да малаксавам. Дошле смо до моста на Ветерници. Ветар је у одредима један за другим јурио као помаман. Осетих да ће ме оборити. Ухватих се за ограду моста. Довикнух и девојчици да се и она ухвати. Стајале смо тако једно време и чекале да налет ветра прође. Од истопљеног снега Ветерница је надошла и испод нас се мрачна са тутњем ваљала. Девојчица је спустила усне на мој врат и пољубила ме. На том месту осетих као опекотину.

Када смо прешле мост, код једне заклоњене куће са ћепенком спустих девојчицу.

– Има ли у овом крају паса? Ја их се ужасно бојим – рекох јој.

– Нема. Нисам их приметила. Од паса се не треба никад бојати. Треба само слободно корачати, па они онда неће да нападају. Ви сигурно у страху дрхтите ногама и они зато кидишу на вас. Ујак Аксентије каже: Пси су као и људи. Чим осете да их се бојите, они онда не знају за границе.

Ћутале смо. Ветар је јурио поред нас, носећи собом јауке поломљених стабала. У тој дивљој игри ветра многи су се посустали јауци расипали, падали и успут изумирали. Понеки би јаук улетео у наш заклон, пролепршао као птиче које тражи склоништа, и крај нашег даха окончавао.

– А зашто се свако нечег боји? – запита девојчица. – Кад год увече дођем на ову раскрсницу, ја се бојим мртваца. Одавде води један пут за гробље Св. Илије.

Пођосмо. Ја по њеном упутству почех куражно газити земљу. Девојчица ми је говорила куда треба да идем. Упадосмо у неки крај, који није имао улица. Колико се по мраку могло уочити, куће су биле разбацане. Наједном, девојчица рече: – Ту смо. Прилазиле смо једној неосветљеној кривињари.

– Шта ћемо сад? – рече девојчица. – Немамо шибица. Рано сам отишла од куће и лампа није упаљена, а сад цео свет спава.

– Имам ја – рекох пипајући по џеповима.

Девојчица одгурну велики камен са врата. – Уђите – рече. – Ја морам понова да навалим камен. Врата се друкчије не могу затворити.

Док сам палила светлост девојчица леже на земљу. Протури руку кроз рупу на дну врата и поче привлачити камен.

– Не иде – говорила је – као да је зазидан.

Погледах око себе. То је била празна штала. У једном углу на сламњачи лежала је болесница. Приђох јој. Била је мртва. Лице као од воска. Усне испуцане и црне. На зубима се видела густа црна превлака. Све оно чиме је била покривена, обема је рукама одгурала до трбуха. Лева дојка јој је била напољу. Око главе у нереду падала је црна густа коса. У очима је остао траг погледа који је гледао за нечим што је одлетело. Ја дунух у свећу и ставих жижице у недра. Зашто сам то учинила, и шта ћу даље да радим, нисам знала. Чекала сам девојчицу. Она је привлачила камен и гунђала. Осећала сам да не могу истину да јој кажем. Опет ћу нешто направити. Две слике које сам увек у себи носила, опомињале су ме на то.

Дошао сељак из околине Крагујевца да обиђе свога јединца, који је био мој болесник. Пришао ми је у болничком парку и са страхом запитао да ли може да види свога сина. Казала сам му да још није време и заподела сам са њим разговор. Не знам како, изишли смо из парка, прешли пре-

ко пруге и стазом се испели на војничко гробље. Код једне свеже хумке прочитао је старац име свога сина и срушио се.

– Сине! Јединче! Кућо! – кукајући изговарао је старац, док сам ја бежала гробљем. Саплела сам се и пала код гроба Марка Сремчевића, сељака из околине Крагујевца.

Затим се сећам Јашарке, увек насмејане Циганке. Она је сваког трећег дана долазила из Лесковца у Ниш да обиђе свог тешко рањеног мужа Јашара. Судариле смо се на вратима превијалишта. Била је весела. У наручју је имала тепсију пите.

– Тебе тражим, сестро. Знам да није време, али те молим да ме одведеш до Јашара. Ако чекам на време, онда не могу воз да уватим, а деца ми код куће сама.

Беспомоћна, повела сам је до Јашарове собе. Отворила сам врата и пропустила је. Видела сам како је Јашарка пошла право његовом кревету, како се изненадила када је спазила да је кревет избачен, и како је погледала по осталим болесницима са чуђењем. Када је видела да њеног Јашара нема – разумела је. На празном простору где је био кревет срушила се, док јој се мала тепсија са питом котрљала испод болесничких кревета.

Обе те слике као муње севнуле су једна за другом у мени и подсетиле ме да треба девојчици одмах истину рећи. У тој намери размахнух кроз мрак, као у пливању и пођох ка вратима.

– Јеси ли готова? – шапнула сам.

– Јесам – дижући се одговорила је.

Напилах јој рамена. Полако сам клизила шакама по њеним рукама. Али кад јој ухватих ледене прсте прошаптах:

– Слушај, мала, твоја мама спава, и грехота би било будити је. Пођи са мном мојој кући, па ћемо ујутру доћи: да је пренесемо у болницу.

– Никако – рече девојчица. – Зар маму да оставим саму? Неће она ни осетити. Ја ћу полако лећи крај њених ногу.

Прође ме језа.

– Ништа јој тиме нећеш помоћи – рекох шапатам. – Она треба да се одмори, а то може само ако јој се сан не прекида. Ја ти то кажем зато што те ствари помало знам. Молим те, учини ми по вољи. Пођи са мном.

– Дајем вам реч, пазићу и мама се неће пробудити. А ви, молим вас, ујутру дођите.

Стајала сам без речи и још увек држала њене шаке у својима.

– Молим вас, дајте ми жижице да запалим лампу.

– Немам – прошаптах.

– Како, мало пре сте палили?

– Јесам, али када сам се нагла над твоју маму случајно сам их испустила, а свећа ми се непажњом угасила. Сада не смем да их тражим. Сигурно бих је пробудила.

Кроз мало окно на штале видех да се на суседној кућици један прозор изненада осветли.

– Ко станује иза вас – запитах девојчицу.

– Нека госпођа – и она је избеглица.

– Како би било да замолимо да код ње преноћиш.

– Таман. Та не би дала ни Богу тамњана. Њен ми је пас однео ципелу. Кад сам јој се пожалила, казала ми је да лажем.

Требало је ићи, али девојчицу тако оставити било је немогуће.

– Ништа нам неће бити да је замолимо – рекох јој.

– Ако одбије, толико јесте.

– Пробајте. Можда ће према вама бити боља – шаптала је девојчица.

Изиђосмо напоље.

– Остани ти ту код врата да не газиш по овој леденој земљи – рекох јој и обиђох око штале. Када сам дошла пред кућицу, из мрачног улазног одељења залаја пас. На њега сам била заборавила. Из собе је допирао плач малог детета. Полако закуцах у прозор.

– Ко је то? – питао је уплашен женски глас.

– Не бојте се, госпођо. Сусетка.

– Шта тражите?

– Молим вас приђите прозору, да бих вам рекла.
Јака сенка незграпно паде на платнену завесу једноставног прозора.
Ја приљубих уста до самог окна и рекох:
– Ова жена у штали умрла је, па вас молим да малу примите код себе до ујутру.
– Где да је примим? Немам где – рече осорно жена.
– У неки угао овог другог одељења,
– Не могу да је примим. Ту ми је пас.
– Па пустите пса напоље до ујутру.
– Не дозвољавам да се мој пас мрзне – рече и одмаче се од прозора.
– Госпођо, јесте ли хришћанка – довикнух.
Никаква одговора.
— У име Христа отворите и примите дете.
Пас је лајао да раскине врата. Жена нагло отвори врата од собе и стаде крај пса, који се помами.
– У име Христа – понових јој.
– Ако ме не оставите на миру, у име Христа пустићу пса на вас.
Ја одступих. Ту није вредело више ни једне речи потрошити. Код врата ме дочека девојчица.
– Нисте требали да тражите. Имам где да легнем. Овде у јаслима има неких наших дроњака, па ћу се ту завући. А ви, молим вас, ујутру дођите.
Ишла сам кроз рој разбацаних кућа, ћутљивих и мрачних као надгробни споменици. Нисам осећала никакав страх. Само замор – неки чудан замор, дотле незнани. Најгоре ми је било са ногама. Требало их је просто носити. Марусе, због које сам изишла а која није дошла, скоро се, чини ми се, нисам ни сећала. Када сам дошла кући морала сам изгледати страшна, јер је мајка крикнула. После ми је причала да сам у лицу била бледа као мртвац, а очи су ми биле укочене и страшне, Тако је она увек замишљала да мора изгледати човек када изненада учини злочин. После једнога сата, каже, да сам почела бунцати. Трећега дана сам на један минут дошла себи да се пожалим како ми је

постеља тврда. Петога дана изишле су пеге и лекар им је казао да имам пегави тифус. Ја се ничега не сећам. Морала сам тешко боловати, јер сам се после болести ужасно осећала. У постељи данима нисам могла седети. Чим бих подигла главу са ниског узглавља добијала сам несвестицу. Неколико дана сам била gluva. Лежала сам мирно и опорављала се. Забављала сам се тиме што сам гледала у шуму која се простирала испред мене на зиду и слушала цвркул птица. Једна госпођа осредњих година, у чудном али врло лепом оделу, привлачила је највише моју пажњу. Често је ишла и колима. Увек се окретала и гледала ме. Када би долазила на занијутак махала ми је руком. Иако сам била у полусвести знала сам да то није истина. Да то долази од истрошености после тешке болести. Иначе се ничега нисам сећала. Мој ранији живот као да није ни постојао. Често ме је мучило питање, шта је раније било, али ме је то толико замарало да сам ту мисао одмах напуштала. Једно поподне рекох мајци која је седела крај моје постеље.

– Чујеш како лепо певају птице?

– Не чујем – одговори мати. – Она још увек бунца, – рече оцу, који је седео крај прозора,

– Не бунцам ја. То ми се услед ослабелости причињава, али је врло пријатно слушати.

Мати беше сва срећна што сам проговорила нешто што личи на свест. Да би то ваљда проверила, она се упусти у разговор.

– Тако оне ноћи кад си се разболела, само си помињала неког ујака Антонија.

– Аксентија – узвикнух и сетих се ранијег живота и места где сам стала.

Опорављала сам се врло споро. Дуго нисам могла држати у руци чашу са млеком. Била је велика разлика између опорављања од првог и од другог тифуса. Чинило ми се да сам се после првог тифуса осећала као после јаке кијавице.

Најзад, дигох се и ја из постеље. После првих корака учињених по соби почеше ми дани и ноћи бивати краћи, а снага јача.

Дочеках дан да пређем преко Ветернице, која је била окићена и лепа као младост. Било је око једанаест часова. Цео Лесковац са Хисаром и Св. Илијом био је у цвету. Загрејане сунцем расцветане воћке одисале су горчином. У кристалном ваздуху чинило се човеку да лебди.

Упутих се штали. Пролазила сам кроз крај потпуно туђ. Ничега из оне ноћи. Завиривала сам у сваки кућерак. Све је било узалуд. Ничега да ме подсети на оно што тражим. Провлачила сам се испод расцветаних воћки и пажљиво обилазила окопану земљу завејану опалим шљивиним цветом. Крај многих кућа дизали су се плавичасти стубови дима. Сагоревали су прошлогодишње лишће и гранчице да им ни трага не остане. На све стране размилела се деца и пчеле. Почех питати запослене жене. Нико их се није сећао.

Враћала сам се кући. Природа је била сва тако ведро и весела као да је се људске патње нису дотакле. Само горак мирис, који се са воћки расипао и опијао човека наговештавао је да није све баш тако како изгледа.

Смиља Ђаковић

БЕЗВЛАШЋЕ

Сву ноћ је српска војска ишла друмом, пролазила кроз Ниш и одлазила даље. Последњи су јачи отпор непријатељу дали код Црвене-Реке. До гуше умазани црвеним блатом повлачили су се у реду. Преко летњих, угасито жутих блуза, носили су дотрајале шињеле данима натапане кишом. На ногама су им поцепане цокуле и распаднути опанци, који се одмерено провлаче кроз блато и воду. Њихове погнуте бесане главе биле су ћутљиве. Јесен је једном ногом закорачила у зиму. Хладноћа се ткала кроз влагу и хватала својим пипцима.

А јуче, целога дана, од зоре до мрака магацини нишки избацивали су из својих слагалишта нову зимску војничку униформу, енглеске плетене грудњаке, француске ципеле, рубље, чарапе и много којечега другог. Позвани су грађани да узму колико који хоће. Падала је сиротиња под бременим одеће у туцетима и није могла разнети. Морало се бацати у Нишаву. Црвена и набујала Нишава, од дугих киша, борила се са пакетима вунених тканина и предива као човек великим залогацима. Када су у њено корито почели убацивати џакове са брашном и пасуљем, брзо се заситила. На једном непотопљеном, населом џаку, који је вода постепено померала, као рукама, да га отисне, стојала је једна цокула изгледала као птица на балвану који вода носи. Нишава више није примала. Пришло се експлозиву. Бацало се све ваздух. Када је гола, мокра и гладна војска вечером нашла, дочекале су је експлозије.

Средином града, од улаза до излаза, куда је војска пролазила, са обе стране улица, стојали су грађани без даха.

Са откинутим мислима које су отишле у сусрет сутрашњици гледали су у безбројне редове пешадије, која је са

слабим подлогама на обући, тихо, више видно него чујно, одмицала одмереним кораком погребне поворке.

„Одлазе, одлазе“, било је у свима главама, помешано. Мислима које су једна другу истискавале и све биле магловите брзе као тамни облаци што су се комешали и брзо пребацивали изнад града. Понеки су шапутали између себе, понеки тихо и утучено прилазили војницима и запиткивали.

– Да, још сутра ујутру непријатељ ће бити ту, – одговарао би понеки војник. А затим, да поправи, додавао: – Не бојте се, сестре, док длан о длан, ето нас.

– Примићемо убрзо борбу, те још какву, да ће издајници проклињати мајчино млеко, – додавао би други.

Лица би се развлачила у израз радости, као да се то већ остварило, и појединачни узбуђени гласови добацивали су им:

– Живели јунаци! Живели соколи српски!

Намах би им се од грла стварао чвор и као кључ затварао реч.

Тако су, с времена на време, дуж града отпочињани и завршавани разговори. Али што сада тако без борбе остављају читав овај крај, о томе нико није говорио. Знали су и војници и грађани да отуд, од Београда, иде немачка војска, опремљена и јака као тучани богови, и да као бритком сабљом пресеца Шумадију. Важно је сада, док Бугари гоне, да се не појаве Немци и не пресеку им одступницу. Кроз тамну и влажну ноћ у којој се губила отаџбина, у коштац су се хватале опште и личне бриге. Кроз све то осећало се да је и код оних који одлазе као и код оних што остају преовлађивала брига да браниоци не допадну ропства.

Стари Јеврем са својом бабом Зојком седео је испред куће која је на друму, и која са оном ниском кућа што ређају као кртичњаци чини улаз у варош. Они су прво стојали пред кућом, а када се Јеврем уморио, изнео је себи и баби тронеге столице да седну и отпочину. Све до јуче њега је гроза хватала од овога часа. Имао је сина на бојишту а и земља пропада. Али од јуче, када је напунио свој кртичњак

храном и оделом, он се осећао друкчије. Наслоњен леђима на зид своје кућице, осећао се као да је прирастао за њу. Или, још боље, да му је кућица товар на леђима у коме му је све, све његово. Тај га је товар често трзао. Устајао је, улазио у кућицу и одвртао фитиљ лампе. Кад би се просула мутна жућкаста светлост, задовољним погледом уверио би се да је све ту и да то није сан. Раширених ноздрва дубоко би неколико пута удахнуо мирис новог штофа и коже. То је мирис фабричких машина и зејтина, говорио би себи и сећао се да је једанпут, у Лесковцу, када је ушао у једну фабрику, осетио тако нешто. И сада, му је мирис ширио и испуњавао груди блаженством, као некад о великим празницима тамјњан и измирна. Задовољан и умирен, помиловао би погледом нагомилане ствари, пажљиво завртао лампу и излазио на улицу. Војска је још увек пролазила. Но Јеврем, занет својим мислима, није је ни гледао. Она му се чинила једна иста, још од синоћ, да стоји пред његовом кућом и трупка ногама. Сео је на тронуку столицу и разговарао с Богом. „Боже, како си велики, казао му је. Твоја милост напуни и моју кућицу.“ И као већина људи дубокоумних и плиткоумних, мешао је и он Бога у своје најситније ствари и догађаје. Сад, кад је тако снабдевен, лишен брига о сутрашњици и зими која је наступала, размишљао је о свом прошлом животу и незгодама које је Бог или слао или га није могао одбранили од ђавола, који му је понекад у стопу ишао и живот му загорчавао. Између силних недаћа и неприлика Јеврем се сети једног свог сабрата, кога је данас срео. Већ тридесет година он њега мрзи и чека да му се догоди каква крупна несрећа. Још пре тридесет година, када је био новајлија у овоме граду, радио је са Нешком у туђем винограду. Јеврем је окопавао лозе и зна врло добро, као да сада гледа, уз колибу је био прислоњен његов ашов у исправном стању. Нешко га је узео да ископа једну осушену брескву и сломио га. Јеврем му је тражио да му плати ашов. Нешко је тврдио да само што је узео у руке сломио се.

– Па ваљда се није сам сломио, Бога ти љубим лоповског, викнуо му је Јеврем и потукли су се.

Од тада више није могао очима да га гледа. Данас, када га је видео где вуче толике ствари са снахом и унучадима, утроба му се преврнула. Било му је криво на Бога што је таквог неваљалца и армију својом милошћу подарио. Он не могаде издржати и рече баба Зојки:

– Видео сам ону псину Нешка, вукао је и грабио као да никад неће умрети. Положара, сломи он мени ашов па ни лук јео ни лук мирисао.

Мислећи на Нешка бринуо се да и он није чуо оно што се јуче у вароши говорило и због чега је сада тако упорно и чекао. А то је, да ће ноћас, последњи одред војске, када буде напуштао варош, разбити дућане и пљачкати. Неки су, истина, говорили да то наша војска неће учинити. Али су други додавали:

– Ваљда су луди да оставе непријатељу да се са толиком робом слади.

– Па, да, безвлашће, – казао је један стари господин који је пришао групи људи и слушао разговор.

Та реч безвлашће толико му се допала и крепила га, да јучерашњи замор није ни осећао. „Узећу све што ми треба, и, додавао, што ми не треба, и то што више.“

– Треба да набавимо велики казан, – рече својој баби.

– Треба, – промрмља она, – али нећемо.

– Зашто? – избрецну се он.

– Зато што војска туда неће ни проћи. Она пролази само средином града, а казанциске су радње по страни.

– Па ваљда ће све војници разваљивати. То ће и народ сам. Безвлашће. Ко те пита. А ако пита, рећи ће се војска.

– Ја бих фула и једну топлу мараму и већ смислила сам шта ми све треба.

– Гледаћемо све што се може и што више. Мени, на пример, топле гаће требају и кајиш за панталоне. Сав већ истрошио. Јуче сам се све бојао прснуће ми па куд сам пристао. – Он поћута мало, а затим настави:

– Да ли си ти приметила у ком дућану има постављених кожних рукавица? Прошле зиме сам видео да су их носили Београђани – биће да их у некој радњи има.

— Биће да има, и ја ћу себи да набавим, – рече баба, чудећи се да је на то заборавила, иако је целе ноћи ређала шта јој све треба. – А ако у стакларску радњу уђем, узећу све воденице.

Јеврем је ћутао, баба је настављала:

– За бибер, за ораје, за месо, за кафу и један леп велики аван.

– Гледај ти да што више стакларије узмеш.

– Не брини, узећу. Шта друго сада имам да мислим. А има је, вала, fine. Све ћу што је скупоцено. И лампу ћу са дуплим фитиљем.

Удубили су се у мисли и заћутали. Киша је тихо падала као да се одмарала. После пола ноћи облаци су се над градом проредили и киша је сасвим стала. Војска је још увек пролазила и Јеврем се бранио од досадног ритма корака којима није било краја. Покаткад му се од војске чинило као река која је синоћ однекуд провалила и сада тече поред његове куће. Када би наишла артилерија, од мирног тока и жубора прелазило је у хучно и заглушујуће ваљање дрвља и камења.

Јеврем је седео на треногој столици са лактовима у шакама, пресамићен, као да га желудац боли. Умор га је савладао и сан га хватао. Сан му је склапао очи, али му мозак није могао сасвим успавати. Мисли су се, распаљење настављале. Сан је само успео да Јеврема опчини. Видео је тада себе на лицу места. Главна чаршија била је пушта, осветљена, а све трговине широм отворене. Блештећа светлост је у њима била таква да се игла на поду могла видети. А, он, Јеврем, иде са баба Зојком из трговине у трговину, одваја шта му треба и некеме, што, послушно уз њега иде, наређује да то товари и носи његовој кући. И тада, баш када је настало најважније – утоваривање мноштва ствари које је он предано издвојио, проболо би га зима у ребра и он се трзао. Дуго се Јеврем борио са сном и падао у његов

лаки загрљај. Скочањен од зиме, он је упорно чекао последње одреде војске да с њом крене.

– Никад краја, никад краја. Ово може овако и до зоре и онда је цела ствар пропала, – говорио је баби, која је крај њега, шћућурена, заспала.

Јеврем продужи:

– Ко ће по дану смети разваљивати. Мораћемо се задовољити оним што они провале. Баш смо баксузи.

Баба није одговарала. Он се пригну к њој и, када се увери да спава, ухвати је чврсто за раме и одгурну. Баба се као врећица нађе на земљи, а мала ниска столица изврте се и диже у вис своје три грубо истесане ножице.

– Шта је? је л' време? – дижући се питала је баба.

– Теби је до спавања, а посао нека иде на дуд. Пфу, луди Јевреме, матора будало. Ти се кидаш, а она спава. Има ко за њу да брине. Једанпут у сто година указала се прилика, а она спава.

– Шта ти је сад опет? – гунђала је баба.

– Шта ми је? – Још питаш! То ми је што сам целог века аргатовао и теглио за тебе и сада, када мени треба да се олакша и живот и крене на боље, ти спаваш. Место да си на опрези и да размишљаш шта ћемо и како ћемо, ти ко велиш нек луди Јеврем брине бригу и лупа главу. То је целог века и чинио. Опрости ми, Боже, али и ти неки пут знаш не зашто понеког држиш на овој земљи.

Баба је поспана стојала, дрхтала од зиме и ћутала. Чекала је да се Јеврем утиша. Знала је његову нарав као и саму себе. Годинама он њу грди и с њом се саветује. Кад ућутао, она рече:

– Требало би да кренемо. Ко зна шта се у вароши догађа. Скоро ће већ и зора.

– Тако, – рече Јеврем дижући се. – Реци неку, не исчекуј од мене све.

Кад уђоше у кућу, он одврну светлост лампе. Погледа по стварцама и љутина га прође.

– Шта ћемо понети? – питао је бабу мало мекшим гласом.

– Два цака, – одговорила је баба.
– Зар само два? Шта може у два цака да стане?
– Више не можемо ни понети. Свако по цак. Изручићемо, па ћемо се вратити.

Пошли су увијених цакова под мишкама. Он висок, мршав, са мало повијеним леђима. Кратак капут му је био скопчан до врата, панталоне увучене у чарапе. Она мала, нешто виша од његовог паса, жустро је трчкарала поред њега, а дуга јој се сукња вукла по блату.

– Добро, – рече, најзад, старац. – Ако је мекана роба, метнућемо у цакове. А ти 'оћеш и стакларију. Како ћемо?

– За то не брини. Те радње увек имају по неку корпу. Наћи ћемо нешто. Видећемо.

Већ су били близу центра, а никога са товаром да сретну. Нешто мало грађана стојало је пред својим кућама, већином жена.

– Треба да пређемо на другу страну, са ове нећемо моћи у главну чаршију ући, – рече старац.

– Да пређемо, али како ћемо од војске?

Ишли су ћутећи дуж улице и вребали тренутак да се пребаце на другу страну. Наиђоше на један одред пешадије иза које су, у малом размаку, ишли натоварени коњи. Старац повуче бабу и претрчаше.

Радње у близини центра, у којима су мислили да ће наћи доброг плена, биле су мрачне, затворених капака као у дубоком сну. Ушли су у главну улицу где су биле трговине. Тамо је била права пустош и тишина. Главна чаршија је остала по страни. Војска туда није пролазила. Јеврем је стојао на углу и премишљао. Хтео је прићи војницима и рећи им како нема смисла да оду празних шака, али се бојао официра. Гледао је час у војску која је пресецала главну улицу и одмицала, час у пуну мрачну улицу. На десетак корака примети да неко са бременом изиђе из једне радње и оде навише. Он пусти дуг корак и рече баби:

– Ту смо. Пожури. Немој сад да почнеш с твојим боловима у ногама и крстима, већ потрчи.

Две су радње биле проваљене. Они завирише у прву, па продужише да виде шта је у другој. Ту нађоше и стакларије.

– Овде ћемо прво, – рече старац. – Тражи корпу.

– Јесте ли намирисали печење? – узвикну им неко кад их угледа.

– Јеврем не одговори већ рече баби:

– Корпу, корпу тражи! Шта си стала ко млада невеста?

– Где да је тражим?

Слаба светлост свеће коју је неко запалио једва је осветљавала један део радње.

– Трпај воденице у цак, – рече Јеврем и оде омањим, вратима која су водила, у споредно одељење, како би напипао какву корпу. Неко је већ био унутра и вадио шушке из сандука.

– Ја бих корпу. Има ли каква корпа? – запитала Јеврем.

– Нема, – одговорио је старачки глас.

Јеврем је познао Нешка. Као пацови нашли су се мраку.

Неко се појави са запаљеном свећом на вратима.

– Шта ће ти, бре, шушке код толиких ствари? – говорио је.

– Брњицу свињи, брњицу да не рије куд стигне – говорио је Јеврем и дрхтао од љутине. Затим је загледао по одељењу, па, када не сагледа корпу, уђе у радњу.

Баба је трпала у цак све што је стигла. Јеврем истрча из радње, улете у другу и донесе корпу. Трпао је и он њу што би му дошло под руку. Када је напунио, понова пита бабу за воденице.

– Нашла сам, – рече баба. – Али авана нигде, као да је у земљу пропао.

Човек који је крај ње везивао товар рече јој:

– Ено авана колико хоћеш, иза оне друге тезге.

Баба потрча, судари се са неким и донесе два авана. Један спусти у корпу, а други пригрли левом руком.

– Шта ће ти два? – запитала Јеврем. – Боље да узмемо кеп-го друго.

– Један ћемо продати, – одговори баба и стеже уза се аван.

Корпа је била препуна и тешка. Јеврем подиже цак и, уз помоћ бабину, метну га на леђа. Нешто поче да крцка, да се разбија. Има доста, помисли Јеврем, може и да се разбија – и ухвати за једну дршку корпе.

– Хајде, ватај за корпу, па да крећемо, – подвикну баби.

На вратима се указа неки човек и викну:

– Натраг!

– Зашто натраг? Ако не узмемо ми, узеће непријатељ.

– Они могу. Нека узму. Нека се зајазе. Али ми – не!

– Шта ти сад – натраг. А данас си вукао, – викао је неко из радње.

– Вукао сам, јер су давали. А ово је пљачка и срамота. Ја не дам да носите!

Настаде препирка. Јеврем и баба промакоше. Пошли су журно да умакну, али брзо посусташе. Кад зађоше за угао, спустише товар да се одморе.

– Већ свиће, – рече старац. – Морамо журити. Нећмо, ваљда, само стакларију. Треба и друго шта, док се не раздани.

Одмарали су се успут неколико пута и опет журили. Када су стигли кући, били су уморни као да су кроз шибу прошли. Баба је одмах села на треножац, одредила шамију, спустила руке у крило да их одмори и отхукнула неколико пута. Јеврем се извалио на пакете војничке униформе којима је собица испуњена скоро до врата. Одмарао је уморна и прозебла леђа, иажуљена од стакларије и воденица, и, као заклан, заспао.

Кад је Јеврем почео уједначено да хрче, баба се диже и поче вадити ствари из корпе. Већина предмета била, је разбијена или окрњена. У соби није било простора. Она је износила ствари и ређала их по земљаном поду празне кујне, где је у једном углу стојао стари згрчени орман, а у другом цакови брашна и пасуља. Поварила је и ствари из цака. Кад је наишла на воденице, умиљато их је гледала и шапатам тепала „Гугутке моје“. Шаке су јој на неколико места биле

исечене и изгребане, али је она продужавала са ређањем. Под је био испуњен. Она стаде на врата и погледа у собицу.

Срце јој је кликтало од радости. До јуче, да нису имали постељу, сто и треношце, кућа би им била празна. А сада не може да се окрене од ствари. Одједном се трже. Неко отвори врата од кујне.

– Да ли је Јеврем код куће, – запита сусед улазећи.

– Ту је. Одмара се.

– Пхи. Па то све полупано, – рече гледајући по поду.

– Није све. Што је било танко, морало је. Стаклени тањире за колаче, дебеле винске чаше и пепељаре скоро су читаве. Има доста и шоља за белу кафу. Само се дршке одвалиле и тацне им се неке разбиле.

Сусед закорачи у собу и седе на праг. Ухвати Јеврема за ногу и продрма.

Старац се прену. Када виде суседа, диже се и седе.

– А код вас све полупано, – рече му сусед.

Јеврем нагло устаде. Када виде по кујни поређане крњутке, а у корпи лом од стакла и порцелана, ошину бабу погледом. Није стигао ни речи да јој каже, јер је сусед говорио:

– А сељаци у болницу отишли. Разбили људи магацин. Кад тамо – ћебад све од чисте беле вуне. У неком магацину нашли шерпе од два'ес', три'ес' кила, казане, тањире, кашике и шта ти ту није било: конзерве млека, мани, мани. Али ћебад, ћебад, силу су их читаву однели.

– Мудра сељачка памет! – узвикну Јеврем. – Увек ће они испред нас варошана предњачити. Дошли људи са села па ћебад однели. Паметни. Знају шта ваља. Нама болница испред носа, а ми идемо у варош по стакларију. И то метнула жена воденице у стакларију па још одозго аван, колико да све истуца.

Јеврему дође да јаукне и баба Зојку ухвати за гушу. Место тога крвнички је погледа. Вртећи главом кроз стегну вилице, изговори:

– Јефтико моја.

Давно је већ било свануло. Облаци су над градом сасвим ишчилели. Плаво небо са сунцем гледало је у пуне улице Ниша. Три радње су биле проваљене. Као утроба распореног говечета испред разбијених врата једне трговине лежале просуте ствари.

Са белим вуненим ћебадима око ногу, трапави у ходу наступали су непријатељски војници првим улицама Ниша и око себе гледали лукавим немирним очима, као мишје главе.

Зорица Хаџић

БЕЛЕШКА О ЗАБОРАВЉЕНОЈ СМИЉИ ЂАКОВИЋ И ЊЕНИМ ПРИЧАМА

Судбина Смиље Ђаковић била је, уистину, необична и несрећна. Живот је провела уз књижевност и књижевнике, трудила се да им буде од помоћи и користи, а многе од њих задужила је несебичном добротом и прегнућем. Њена добротина нису се заустављала само на помоћи књижевницима – она је тежила да помогне свима којима је помоћ била неопходна. Упркос свему, данас је заборављена – и на њеном примеру потврдила се суморна извесност да добра дела нису увек залог за незаборав. Уосталом, савремени читалац једва да се негде може сусрести са именом ове необичне, и у много чему несвакидашње, појаве међуратне српске културе и књижевности. Читаоци заинтересовани за животопис Владислава Петковића Диса, под условом да имају добро памћење јер податак није од велике важности, могу се присетити да је посредник при упознавању песника „Нирване“ и његове супруге, Христине, била управо Смиља Ђаковић.¹ Са друге стране, име јој се може пронаћи и на појединим годиштима часописа *Мисао* где је забележена као власник. Много важније и значајније јесте да је Исидора Секулић један кратак есеј посветила њој. Издашније и исцрпније од Исидоре Секулић о Смиљи Ђаковић писала је Јелена Скерлић Ћоровић.² Застаћу код ова два текста које су написале блиске пријатељице Смиље Ђаковић, потакнуте њеном несвакидашњом појавом, племенитошћу и непресушном енергијом. Разлог је једноставан – ове две жене, посветивши јој своје текстове, вратиле су је из заборава.

На прво место, по хронологији објављивања, долази кратак есеј Исидоре Секулић „Забележити име Смиље Ђаковић“ штампан први пут 1946. године у *Рејублици*. У њему је Смиља Ђаковић представљена као велики ентузијаста, страсна жена – добар дух редакције часописа *Мисао* – која није жалила снаге ни труда у намери да часопис обнови и поново покрене. Пред крај кратког подсећања на Смиљу Ђаковић, ауторка *Сајушника* навела је важан и незанемарљив податак – власница часописа *Мисао* опробала се и као књижевница: „Смиља Ђаковић је под измишљеним именом писала приче, као и њена драга пријатељица Милица Јанковић.“ Истовремено, ауторка овог есеја зажалила је што Смиља Ђаковић није успела да „постане књижевник под својим именом“, дајући недвосмислени комплимент њеном списатељском умећу и жалећи што је над њим превагу однео дар усменог приповедања: „Њене приче одају дар запажања и израза, познавање друштвених класа и нарави у нашем друштву; и, што је у нас ретко, прича њена је привлачила свежим човечним хумором.“ Исидора Секулић знала је којим би се гестом понајбоље сачувало и забележило име Смиље Ђаковић за неке будуће генерације: „Једну од њених прича требало је извадити из листа, објавити је негде под правим именом, колико да се види да је то њено, и колико да се зна да је и она наша, наша међу српским књижевницима као писац, сауредник, коректор, најзад издавач за књижевну културу и наше књижевнике.“ Сећање на Смиљу Ђаковић привела је крају исписујући суморне редове посвећене њеној несрећној судбини – завршила је у сиромаштву и окончала као продавачица у једном киоску на Теразијама.

Из текста Јелене Скерлић Ћоровић, у многоме садржајнијем, топлијем и опширнијем, дознајемо више података о Смиљи Ђаковић. Није случајно Јелена Скерлић Ћоровић своје реминисценције на пријатељицу започела присећањем на Дон Кихота и Хамлета, дајући предност људима донкихотовске страсти јер „они стварају“. Таква је била Смиља Ђаковић. Без парадирања у емоцијама Јелена Скер-

лић Ђоровић приказала је своју пријатељицу као енергичну, предузимљиву жену, пуну оптимизма која је себи у задатак ставила да *мора* другима да помаже, да буде од користи, што је документовано бројним примерима који су понајбоље оцртали донкихотовску природу Смиље Ђаковић и ведар дух који ју је кроз живот управљао. После смрти вереника, Дисовог брата, Смиља Ђаковић себе је поништила и подредила књижевности. Подужи је списак свих којима се нашла од помоћи: Милица Јанковић, Анђелија Лазаревић, Десанка Максимовић, Исидора Секулић... Са завидном енергијом бринула је о свим бирократским перипетијама у вези са часописом *Мисао*, одржавала и проширивала круг сарадника, старајући се да створи пријатну атмосферу у редакцији. Уосталом, она је била једна од ретких која је, истина за кратко, успела да уљуди Тина Ујевића, давши му посао у редакцији часописа. Топло и са сетом писала је Јелена Скерлић Ђоровић о овој, у многоме оригиналној, жени. Ипак, несреће у животу нису је мимоишле; последња је дошла у виду тешке болести. Личност Смиље Ђаковић, захваљујући писању Јелене Скерлић Ђоровић, сачувана је у изврсним минијатурама.

Попут Исидоре Секулић, али ни речју не поменувши њен есеј објављен у *Реубилици*, и Јелена Скерлић Ђоровић на крају свог текста подсетила је да се Смиља Ђаковић окушала као списатељица: „Уредник *Мисли* Живојиновић дао је у штампу две или три њене приче под псеудонимом Јованка Петровић, не знајући чије су. Написане, те њене приче биле су од слабијег утиска него кад их она говори. Сви су је радо слушали и хвалили њен усмени приповедачки дар, а у писању, хотећи да изгледа што лепше, она је мало претеривала и китила непотребним појединостима. Исидора Секулић и ја наговарале смо је да се лати писања својих успомена што збијеније и што простије. (...) У свом животу уопште, а посебно као болничарка она је дошла у додир са мноштвом света, и била сведок бројних догађаја, али, колико мени изгледа, није имала способности психолошког удубљивања у личности. Ја мислим да је њој бујна

њена уобразиља сметала у томе. (...) Она је на пример у писању пренебрегнула свој смисао за хумор, један хумор њој својствен и велика привлачност у општењу с њом.“ Поред овог подсећања на књижевни рад Смиље Ђаковић, Јелена Скерлић Ђоровић, навела је да је Смиља Ђаковић објавила и неколико песама под својим именом у једном дечјем листу, да је написала један социјалан роман³, као и да је била од изузетне помоћи Стевану Јаковљевићу приликом писања његове *Трилогије*, односно, Милану Јањушевићу око романа *Хиљаду и шестина кајлара*.

Исидора Секулић и Јелена Скерлић Ђоровић осећале су дужност и потребу да име Смиље Ђаковић сачувају од заборављавања и то није спорно. Ипак, приликом оцене невеликог књижевног рада Смиље Ђаковић ова два текста се у битним појединостима разилазе. Обе списатељице биле су сложне да је Смиља Ђаковић била изврсна усмени приповедач, као и да је њен жив говор односио победу над писаном речју, и ту нема спора. Оставиле су, међутим, опречне оцене њених приповедака. Увидом у приче Смиље Ђаковић може се закључити следеће – Исидора Секулић пишући свој текст пред очима имала је личност Смиље Ђаковић, али не и њен књижевни рад. Хумор својствен Смиљи Ђаковић, који Исидора истиче као важну карактеристику њених приповедака, није био одлика њених штампаних радова. Јелена Скерлић Ђоровић јасно је одвојила личност Смиље Ђаковић од њених прича штампаних у часопису *Мисао*, њена оцена била је тачнија и прецизнија јер хумора у приповеткама Смиље Ђаковић нема.

Завршићу овај кратак осврт једном „прогоретином“ у тексту Исидоре Секулић, због које се њен есеј указује као врло необичан. Навела сам да Исидора Секулић није прећутала чињеницу да је Смиља Ђаковић писала приче, и да се залагала да се бар једна објави потписана правим именом ауторке, а не под псеудонимом. Само једно је Исидора Секулић заборавила – није открила псеудоним Смиље Ђаковић! Могућно је да се Исидора Секулић надала да ће неко од њихових савременика и сапатника то и учинити, јер

у време писања њеног текста сећања на Смиљу Таковић била су још увек свежа и снажна. (Данас не знамо ни године њеног рођења и смрти.) Но, овакав пропуст није се десио Јелени Скерлић Ђоровић због чега се њен текст указује као часнији и драгоценији.⁴

Најзад, Смиља Таковић је у часопису *Мисао* објавила само три приче и све су обликоване искуством Првог светског рата: „Послератни путници“, „Ујак Аксентије“ и „Безвлашће“.⁵ Из њих се јасно види да је несуђена списатељица поседовала приповедачки потенцијал – њене приче одликује фина иронија и леп дар запажања. Можда нећу погрешити ако претпоставим да нека од ових прича представља фрагмент из романа који је написала. Журећи да обави све послове и да свима буде од користи, она, очигледно, није била особа спремна да се у потпуности преда усамљеничком, кабинетском послу као што је писање. У сваком случају, штета је што писању није приступила преданије и што није више објављивала. Сакривајући се иза псеудонима – Јованка Петровић – Смиља Таковић своје приповедачко умеће фокусира на појединца и породицу у ратним односно послератним приликама.

Прву причу, „Послератни путници“, објавила је 1930 године. Бесмисленост рата приказана је на микроплану, у поратном времену, кроз појединачне судбине путника окупљених у једном купеу. Прича је исприповедана кроз оптику једне жене, безимене младе путнице. Судбине случајних сапутника, од којих су неки окарактерисани само неким специфичним детаљем („човек са америчким ципелама“), биле су условљене ратом. Тежиште приче је на интимним историјама путника, сељака и сељанке и госпође коју је оставио муж. Охрабрујућу наклоност путника добијају сељак и сељанка чији је живот постао грдно заплетен након његовог одласка на фронт, док нервозно исповедање госпође не изазива готово никакав одјек сажаљења међу слушаоцима: „Слушајући је, преда мном се појави слика страшнога рата, пуног експлозија и крвопролића, где су се милионима бајонета укрштали и толики животи падали

као јесење лишће. А она, за све то време, пажљиво пролази поред шифоњера, да се не би даске угибале и клатиле шифоњер, а у њему њено одело увијено у беле чаршаве и шешир на коме је био штит од картона.“

Радња најдуже приче Смиље Ђаковић, „Ујак Аксентије“, смештена је у Лесковац, а њене главне актерке су млада болничарка и тринаестогодишња девојчица, обе избеглице из Београда. У глуво доба живот их је спојио на железничкој станици у Лесковцу у чекању путника који неће доћи. Млада, неименована, болничарка је тек прележала тифус, девојчица је на себе преузела бригу о болесној мајци и све нада полаже у ујака Аксентија који би, не зна се када, требало да допутује. Атмосфера станичне крчме, опширан разговор који се у њој води, епидемија пегавог тифуса која хара, смрт девојчицине мајке, недостатак емпатије међу људима, дуго поновно боловање болничарке, све је то исприповедано вешто и са смислом за детаљ. Питање добрих и лоших људи, богатих и сиромашних и новац биле су теме уз које се дуго време ишчекивања путника скраћивало, а које је поентирало причом о једној од божјих заповести – Љуби ближњег свог – и горчине која је остала у болничарки која се, након те ноћи, поново тешко разболела од тифуса.

У причи „Безвлашће“ дата је, такође, слика ратне свакодневице. Ухваћено је време повлачења српске војске из Ниша и долазак непријатељских војника – период безвлашћа. Повлачење српске војске пратило је отимање робе из проваљених магацина и горчина због неизвесности: „Али што сада тако без борбе остављају читав овај крај, о томе нико није говорио. Знали су и војници и грађани да отуд, од Београда, иде немачка војска, опремљена и јака као тучани богови, и да као бритком сабљом пресеца Шумадију. Важно је сада, док Бугари гоне, да се не појаве Немци и не пресеку им одступницу. Кроз тамну и влажну ноћ у којој се губила отаџбина, у коштац су се хватале опште и личне бриге.“ Ситуацију, толико животну, преузету из ратне стварности Смиља Ђаковић успешно је преточила у причу.

Понашање старог Јеврема и његове жене Зојке, није се разликовало од осталих који су остали да са стрепњом очекују будућност и туђинску војску, док је над њима владала похлепа помешана са борбом за голи живот. У овој причи дата је критика друштва, неограничене незаситости, особина које човек не може да превазиђе ни у смутним временима када се главе лако губе јер се води девизом „Узећу све што ми треба и што ми не треба, и то што више“. Суморна истина о домаћем становништву доноси јасну констатацију да није само неријатељска војска једина која је у тамним временима пљачкала и харала.

Све три приче, објављене у временским размацима од по неколико година, откривају нерв интересантног приповедача. Од три данас познате приче Смиље Ђаковић на овом месту прештапавамо две („Ујак Аксентије“, „Безвлашће“), са циљем да се њено име забележи и уђе у видокруг интересовања културних и књижевних историчара.

¹ Христина Петковић овако је о упознавању са Дисом говорила Владану Стојановићу Зоровавелу: „Једна од мојих најбољих другарица била је г-ца Смиља Ђаковићева. Та паметна девојка читала је и радила много, и било из читања било из виђења познавала је све тадашње наше књижевнике. И једнога дана она ми рече: – Да те упознам с Дисом? – Та шта ће ми он!... – Забога, то је сјајан човек! Капут му је ужасно мастан, али му је кошуља бела као снег! – Па, добро упознај ме!“ Видети: В. С. Зоровавел, „Дисови тренутци. Из живота песника Владислава Петковића - Диса“, *Лешојис Машице српске*, књ. 327, св. 1-2, јануар-фебруар 1931, стр. 34-41.

² Сва помињања Исидоре Секулић односе се на њен есеј „Забележити име Смиље Ђаковић“. Наводи из овог есеја цитирани су према књизи: Исидора Секулић, *Избрани есеји*, приредио Ђорђе Ј. Јанић, Академска књига, Нови Сад, 2010, стр. 379-380.

Помињања Јелене Скерлић Ђоровић имају у виду књигу *Животи међу људима, мемоарски записи*, прир. Зорица Хацић, Академска књига, Нови Сад, 2014.

³ Није ми познато да ли је рукопис овог романа сачуван. Његово тражење је прави књижевноисторијски изазов.

⁴ Професорка Горана Раичевић скренула ми је пажњу на једну интересантну паралелу. Наиме, након читања мемоарских записа Јелене Скерлић Ђоровић, Горана Раичевић увидела је велику сличност између Смиље Ђаковић и Андрићеве Јованке, јунакиње романа *Госпођица*. Могућно је да је Смиља Ђаковић послужила Андрићу као предложак. Коначно, Смиља Ђаковић је своје приповетке потписала као Јованка!

⁵ Видети: „Послератни путници“, *Мисао*, год. XII, св. 257-258, септембар 1930, стр. 14-27; „Ујак Аксентије“, *Мисао*, књ- XXXVI- II, св. 3-4, фебруар 1932, стр. 160-177 и „Безвлашће“, *Мисао*, год. XVI, св. 341-344, март-април 1937, стр. 169-176.

Јанко Веселиновић (1862 —1905)
Слике из сеоској живојши I, 1886.
Слике из сеоској живојши, II, 1888.
Пољско цвеће I-X, 1890-1891.
Од срца срцу, 1893.
Рајске душе, 1893.
Зелени вајати, 1895.
Слике из сеоској живојши I-III, 1896-1899.
Писма са села, 1900.
Мале њриче I-II 1902.

Милош Ђирковић (1880-1958)
Из мојих усјомена (Мостар 1903);
Тамо далеко... Приповетка са Крфа (Београд 1921)

Милутин Јовановић, (1881-1935)
Незнани и заборављени, 1921.

Мара Ђорђевић-Малагурска (1894 – 1971),
Vita Danina i druge priče, 1933.

Емил С. Петровић (1894-1957),
Глас живојши, 1930.
Жетива живојши, 1940.
Маршица: њриповијетке, 1947.
Круї виђења, 1957.

Смиља Ђаковић (?-?)

821.163.41-1

ПРИЧА : часопис за причу и приче о причама / главни уредник Слободан Стојадиновић ; одговорни уредник Славољуб Марковић. – год. I, бр 1 (новембар 2007). – Београд (Гандијева 167-177) Књижевно друштво „Свети Сава“, 2007 (Ниш : СВЕН). 21 цм.

Тромесечно

ISSN 1820-5909 = Прича

COBISS.SR-ID 144590860